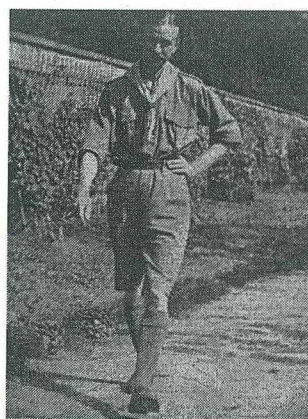

DE BARON EN DE GURU.

Krishnamurti in Nederland

De baron en de guru: Krishnamurti in
Nederland :
Godsdienstantropologische en
historisch onderzoek naar nieuwe
religiositeit in het interbellum / Joke
DRAAIJER – 2008
Godsdienstwetenschap

Godsdienstantropologisch en historisch onderzoek
naar nieuwe religiositeit in het interbellum

Doctoraalscriptie van
Joke Draaijer

De baron en de guru:
Krishnamurti in Nederland

Godsdienst antropologisch en historisch onderzoek
naar nieuwe religiositeit in het interbellum

Doctoraalscriptie van
Joke Draaijer

Scriptiebegeleider: dr. Y.B. Kuiper
Meelezer: prof. dr. J.N. Bremmer

Omvang 30 ECTS

Augustus 2005

*In jezelf ligt de gehele wereld besloten en als je weet
hoe je moet kijken en leren, dan sta je voor de deur en
de sleutel is in je eigen hand. Geen mens ter wereld
kan je die sleutel geven, of kan die deur voor je openen.
Dat kun je alleen zelf doen.*

J. Krishnamurti

Inhoudsopgave

Woord vooraf	4
Overzicht van gebruikte afkortingen	6
1 Inleiding	7
Kader, doelstelling en probleemstelling	7
Opbouw van de scriptie	7
Subonderzoeksvragen	8
Methoden en bronnen	9
Aanpak	10
Overzicht van de bronnen	11
2 Nederland in het interbellum	12
Inleiding	12
Intermezzo tussen twee wereldoorlogen	12
Nederland ten tijde van de Eerste Wereldoorlog	13
Nederlandse neutraliteit	13
Troelstra's revolutie poging	15
Fasen in het interbellum	15
Optimisme gevolgd door economische recessie	15
Beurskrach en diepe crisis	17
Massale werkeloosheid	18
Einde van het interbellum	19
Kenmerken van de Nederlandse maatschappij	19
Geïnstitutionaliseerde sociale segmentatie	19
Statische maatschappij	21
Puriteinse normen	22
Gesegmenteerde middelen om de massa te bereiken	22
Levensbeschouwelijke differentiatie	23
Theosofie	23
Antroposofie	25
Oxfordgroep	26
Nederlandse Houseparties	27
Morele herbewapening	28
Standsbesef	28
Gelaagde maatschappij	28
De adel	29
Samenvatting	31
3 Een nieuwe wereldleraar	33
Inleiding	33
Blavatsky op zoek naar verborgen kennis	34
Theosofische beweging	35
Theosofische beweging en Theosofische Vereniging	36
Goddelijke wijsheid	36
Doelstellingen en organisatie van de Theosofische beweging en Vereniging	37
De Theosofische Vereniging in Nederland	39
Lidmaatschapsstructuur van de Theosofische Vereniging	40
Blavatsky's belangrijkste publicaties	41
Annie Besant	42
Voorvechtster van vrouwenemancipatie	43
Besant en Blavatsky	44
Besants grote liefde voor Brits-Indië	45
De Orde van de Ster in het Oosten	46
Eerste voertuig: Hubert van Hook	47
Tweede voertuig: Jiddu Krishnamurti	48

	Krishnamurti aan de voeten van de Meester	49
	Krishnamurti in de westerse wereld	50
	Overlijden van Nitya en afstand van de theosofie	51
	Opheffing van de Orde van de Ster	52
	Paradoxen in het leven van Krishnamurti	54
	Aantrekkingskracht	56
	Samenvatting	57
4	Bewogen geschiedenis van Eerde	59
	Inleiding	59
	Eerde: kasteel, havezate, buitenplaats en huis	60
	Vroege historie van Eerde in het kort	61
	Eerde in bezit van het geslacht Van Pallandt	61
	Steeds groter groeiend bezit	63
	Onverwachte erfenis: Rudolf Theodorus en Philip Dirk van Pallandt	64
	Eerde weggeschonken aan Krishnamurti	66
	Eerde terug in de familie Van Pallandt	67
	Quakerschool Eerde	68
	Oorlogsjaren	68
	Kamp Erika	69
	Kamp Erica	70
	Eerde na de bevrijding	70
	Hernieuwde start Quakerschool Eerde	71
	Huurcontract door Philip opgezegd	72
	Internationale school Eerde	72
	Samenvatting	73
5	Onverwacht erfgoed	75
	Inleiding	75
	Jeugd op Duinrell	76
	Onverwacht erfgoed	77
	Padvinderij	79
	Scouting Nederland	81
	Spiritueel idealist	82
	Pythagorasschool	83
	Bezit weggeschonken	84
	Bezit teruggekregen	86
	President-kerkvoogd	87
	Gemeenteraadslid	87
	Erfenis van moeder	88
	Via de astrologie naar een huwelijk	88
	Eerder Esch en financiële problemen	90
	Buchenwald	92
	Onderduikers	92
	Oorlogservaringen	93
	Opendeurpolitiek	97
	Krishnamurti	98
	Oude Loo-conferenties	99
	Actief leven	100
	Samenvatting	102
6	Eerde als spiritueel centrum van de wereld	104
	Inleiding	104
	Wat vooraf ging	104
	Eerste samenkomst op Eerde in 1924	104
	Geslaagd experiment	107
	Sterkamp 1925	109
	Strakke organisatie	110
	De grote afwezige	112
	Sterkamp 1926	113

Regels en programma	115
Sterkamp 1927	116
Meer bezoekers, meer regels	117
Houten hutten	118
Sterkamp 1928	120
Busdienst	121
Opheffing van de Orde van de Ster in 1929	121
Sterkamp 1929	123
Nieuw werkplan	124
Sterkampen na opheffing van de Orde van de Ster	126
Sterkamp 1933	130
Voorafgaand aan Sterkamp 1936	131
Tiende Sterkamp in 1936	131
Sterkampen in 1937 en 1938	133
Samenvatting	136
7 Slotbeschouwing	137
Bijlage 1	142
Bijlage 2	144
Bijlage 3	145
Bijlage 4	147
Literatuurlijst	148
Geraadpleegde internetbronnen	151
Verantwoording van de gebruikte afbeeldingen	152

Woord vooraf

In het leven speelt het verschijnsel 'samenloop van omstandigheden' vaak een grote rol. Deze woorden 'samenloop van omstandigheden' zijn zeker van toepassing op deze afstudeerscriptie. Als ik niet gedurende het verloop van mijn stageperiode, een onderdeel van mijn studie godsdienstwetenschap aan de faculteit Godgeleerdheid en Godsdienstwetenschap, mensen had ontmoet die vol vuur spraken over Krishnamurti en als ik niet door mijn stagebegeleider dr. Y.B. Kuiper op het spoor was gezet van 'nieuwe religiositeit in het interbellum', was deze scriptie (met een omvang van dertig ECTS) nooit tot stand gekomen. Een scriptie waarin ik mij niet alleen bezighoud met deze Indiase ziener, maar ik mij ook richt op de relatie tussen Krishnamurti en Philip baron van Pallandt. Laatstgenoemde kwam door 'een samenloop van omstandigheden' in bezit van het kasteel en landgoed Eerde bij Ommen. En als Philip niet door 'een samenloop van omstandigheden' Krishnamurti in Londen had ontmoet, was er wellicht geen sprake geweest van deze nieuwe religiositeit in het Nederlandse interbellum. Het onderzoek heeft al met al ruim zes maanden in beslag genomen en het verliep heel voorspoedig. De weken vlogen ongemerkt voorbij. Het was een boeiende en leerzame tijd. Een plezieriger afsluiting van mijn studie had ik mij niet kunnen wensen.

Graag wil ik een aantal mensen bedanken die mij in de afgelopen maanden behulpzaam waren bij het doen slagen van mijn onderzoek. Om te beginnen Peter Verbeek, die mij als eerste op het spoor zette van Krishnamurti. Vervolgens alle personen in en om Ommen: mevrouw drs. E. Oudshoorn-barones Van Pallandt en mevrouw I. André de la Porte-barones van Pallandt, de beide dochters van één van de hoofdrolspelers in deze scriptie, Jeanet Stokkink, Jan Odink en Liesbeth Snoeijer-Tempel (gemeente Ommen), de heer J. Soer (Streekmuseum Ommen), de heren Wösten en Woertink (HKO)¹ en mijn informanten de dames J. Doornbos, J. Fennema, M.C. Frens, G.W. Melenhorst en C. Weemekamp en de heren J. Lucas, B. Makkinga, H. Schuurman, J. Schuurman, W. Stappenbelt en J. Wittenberg. Inzake Krishnamurti, mevrouw Wendy Smith (KFA) en de heren Leen van Berloo (KDCS), Hans van der Kroft (Stichting Krishnamurti Nederland) en Duncan Toms (Brockwood Park England). Mevrouw Ursula den Tex bedank ik voor het beschikbaar stellen van aantekeningen inzake haar gesprek met de zwager van Philip. Met betrekking tot Eerde zijn mij behulpzaam geweest: de heren Doornekamp en Rentink (Paleis Het Loo), De Graauw (Rijksdienst voor de Monumentenzorg), Tromp (St. tot Behoud Particuliere Buitenplaatsen), L.H.M. Olde Meijerink en medewerkers van Het Oversticht in Zwolle. Tevens een woord van dank aan de heren Huismans en Gevers van het Historisch Centrum Overijssel, voor de goede adviezen. Dat geldt eveneens voor de heer D. Klein,

¹ Voor de betekenis van de gebruikte afkortingen, zie de desbetreffende lijst op pagina zes.

notaris te Zwolle. De heer J. Schoot van het krantenarchief van Koninklijke Wegener N.V. ben ik eveneens erkentelijk voor zijn behulpzaamheid. In zijn algemeenheid bedank ik alle medewerkers en medewerksters van de archieven alwaar ik de afgelopen maanden veel tijd heb doorgebracht voor hun hulp bij het ontsluiten van de verschillende materialen. Grote dank ben ik verschuldigd aan mijn scriptiebegeleider Yme Kuiper en meezeer Jan Bremmer voor hun kritische blik en goede adviezen. Met name Yme Kuiper ben ik dankbaar voor de suggestie om dit onderzoek te doen. Tot slot bedank ik Susan van Opstal, zonder wie 'het er nooit van zou zijn gekomen'.

Joke Draaijer,
augustus 2005

Overzicht van gebruikte afkortingen

HKO	Historische Kring Ommen
KDSC	Archief van het Krishnamurti Documentatie en Studie Centrum te Deventer
NIBG	Archief van het Nederlands Instituut voor Beeld en Geluid te Hilversum
GAO	Archief van de Gemeente Ommen te Ommen
HCOV	Archief van het Historisch Centrum Overijssel te Zwolle

1 Inleiding

In het vierde jaar van mijn studie godsdienstwetenschap aan de faculteit Godgeleerdheid en Godsdienstwetenschap van de Rijksuniversiteit Groningen, heb ik mijn stage vervuld binnen het studie- en meditatiecentrum Maitreya Nederland. Dit centrum organiseert verschillende trainingen op het gebied van het Tibetaans Boeddhisme in de vestigingen Emst en Amsterdam. Tijdens deze stage waren er een aantal mensen die zich aangetrokken voelden tot de zienswijze van Krishnamurti en dat met mij wilden delen. Veel kennis van zaken had ik op dat moment niet, maar ik nam mij voor om in de toekomst meer aandacht te besteden aan de opvattingen van deze Indiase ziener. Deze 'toekomst' kwam sneller dan verwacht. Mijn stagebegeleider dr. Y.B. Kuiper stelde voor om mijn afstudeeronderzoek te richten op nieuwe religiositeit in het interbellum en dan met name op Krishnamurti en de Sterkampen in Ommen. Lang hoefde ik niet na te denken over zijn voorstel. Deze doctoraalscriptie is het resultaat van mijn onderzoek waarmee ik in februari 2005 ben begonnen, onder zijn supervisie. Meegelezen heeft prof. dr. J.N. Bremmer. Dit hoofdstuk begint allereerst met het schetsen van het kader van het onderzoek alsmede de probleemstelling van waaruit ik gewerkt heb. Deze probleemstelling is in mijn scriptie uitgewerkt in deelvragen en deelconclusies. Tevens worden hier de door mij gebruikte methoden en bronnen geëxpliciteerd.

Kader, doelstelling en probleemstelling

Het onderzoek is opgezet vanuit godsdienstantropologisch en historisch perspectief. In de meest brede zin van het woord richt het zich op nieuwe vormen van religiositeit in het Nederlandse interbellum. De doelstelling van het onderzoek is het plaatsen van Krishnamurti en zijn Orde van de Ster in een Nederlands historische context, alsmede het onderzoeken van de aantrekkingskracht van de Sterkampen. Ik heb daarbij gewerkt vanuit westers perspectief met de centrale probleemstelling: welke motieven had Philip baron van Pallandt om zijn gehele bezit weg te schenken aan Krishnamurti? Aan de hand van verschillende subvragen, is deze probleemstelling nader uitgewerkt. Deze subvragen komen verderop in dit hoofdstuk aan de orde.

Opbouw van de scriptie

Het tijdvak van het interbellum is onderwerp van bespreking in het eerstvolgende hoofdstuk. Daarin schets ik in grote lijnen het beeld van deze periode in de Nederlandse geschiedenis en de ontwikkelingen van enkele sociaal-religieuze bewegingen. De nadruk lag tijdens het onderzoek op Krishnamurti en de beweging rondom hem in de periode 1924-1929.

Hij had in het interbellum duizenden aanhangers die hem zagen als het 'voertuig' van de nieuwe wereldleraar. Wat dit precies inhield, is onderwerp van bespreking in hoofdstuk drie. Annie Besant, de toenmalige presidente van de Theosofische Vereniging richtte in 1911 de Orde van de Ster op, met Krishnamurti aan het hoofd. Er bestonden nauwe banden tussen de beide religieuze bewegingen. Omdat Krishnamurti in 1929 volledig afstand nam van de Orde en het theosofische gedachtegoed is in hoofdstuk drie eveneens ruim plek ingeruimd voor de theosofie. Door toedoen van Philip kreeg de Orde van de Ster haar Nederlandse thuisbasis op kasteel Eerde bij Ommen.¹ In 1913 had hij onverwacht via de erfenis van een verre neef dit kasteel met landgoed in zijn bezit gekregen. Ruim tien jaren later gaf hij Eerde, met een geschatte waarde van één miljoen gulden, weg aan Krishnamurti. In hoofdstuk vier schets ik de historie van het kasteel en het landgoed. Eerde was vervolgens in de jaren 1925 tot en met 1938 het toneel van zogenaamde Sterkampen, die rondom Krishnamurti werden georganiseerd. In hoofdstuk zes ga ik daar nog eens dieper op in. Hoofdstuk vijf staat min of meer geheel in het teken van Philip. Daarin komt de centrale probleemstelling van deze scriptie nader aan de orde. De scriptie eindigt met een slotbeschouwing.

Subonderzoeksvragen

De grote lijn van de hoofdstukken heb ik hiermee geschetst. Per hoofdstuk worden vervolgens relevante subonderzoeksvragen geformuleerd en uitgewerkt. De subvraag waarom personen van adel zich ten tijde van het interbellum interesseerden voor religieuze stromingen als de Oxfordgroep, theosofie en Orde van de Ster is het onderwerp van het tweede hoofdstuk. In hoofdstuk drie gaat het met name om de aanhangers van Krishnamurti en de vraag: waardoor kreeg Krishnamurti in het interbellum zo'n grote aanhang op de been? In hoofdstuk vier wordt een antwoord gezocht op de vraag waarom juist Philip Eerde in zijn bezit kreeg. Om de probleemstelling grondig uit te kunnen werken, moest ik mij verdiepen in de levensgeschiedenis van Philip. Hoofdstuk vijf is aan hem gewijd. De subvragen die ik in hoofdstuk zes over de Sterkampen beantwoord luiden: wat was de structuur van de organisatie, hoe zette men de kampen op, hoeveel mensen kwamen er, wat was de reden van hun komst en wat betekende deze invasie van mensen uit vele landen voor Ommen? Hoofdstuk zeven is een slotbeschouwing. Daarin behandel ik de probleemstelling in samenhang met mijn subvragen en kijk ik nog eens terug op het onderzoek.

¹ In deze scriptie wordt consequent gesproken over Philip en wordt geen gebruik gemaakt van de meer formele vorm 'baron van Pallandt'. Dat is niet uit disrespect, maar vanwege het feit dat de andere hoofdpersoon (Krishnamurti) ook met zijn voornaam wordt vermeld en ik tijdens mijn onderzoek de indruk heb gekregen dat hij zich niet liet voorstaan op zijn adellijke titel van baron.

Methoden en bronnen

In het kader van het onderzoek heb ik, waar mogelijk vanuit verschillende invalshoeken, informatie verzameld over het interbellum, over Krishnamurti en Philip, over Eerde en de Sterkampen. Het meeste materiaal is afkomstig uit publicaties en archieven. Daarnaast heb ik de beschikking gehad over ongepubliceerd materiaal uit met name het familiearchief Van Pallandt. Tot slot is gewerkt met *oral history*. Oral history houdt zich bezig met de verhouding tussen de officiële geschiedenis zoals die in boeken is vastgelegd en individuele herinnering. De herinnering kristalliseert zich uit in verhalen en symbolen die bepalend worden voor onze collectieve visie op het verleden. Meestal staan de herinneringen niet op papier. Via een oproep in het *Ommers Nieuws* ben ik in contact gekomen met verschillende mensen die mij deelgenoot wilden maken van hun herinneringen. Ik heb hun verhalen in deze scriptie vastgelegd opdat ze niet verloren gaan.² Het is goed om daarbij in ogenschouw te nemen dat onder invloed van veranderende verhoudingen nieuwe betekenissen aan het verleden kunnen worden gegeven.

In de sociologie was het met name Pierre Bourdieu (1930-2002) die een lans brak voor het kwalitatieve, op interviews gerichte onderzoek. Bij Bourdieu kon, net als bij de moderne oral history, het verhaal van een enkeling exemplarisch zijn voor andere verhalen. Die verhalen zijn natuurlijk nooit precies hetzelfde, maar ze gaan vaak wel over vergelijkbare problemen. Het enige verschil met de oral history is dat Bourdieu in zijn onderzoek verhalen verzamelde over het heden, terwijl de oral historians zich op het nabije verleden richten. Ook andere kwesties waar Bourdieu op stuitte zijn van belang voor de oral history. Zo werd het verwijt dat individuele verhalen nooit representatief kunnen zijn door hem weerlegd door te wijzen op een nieuw soort representativiteit. Vooropstond dat er een zo vrij mogelijke situatie werd gecreëerd tussen interviewer en ondervrager, een situatie 'zonder geweld' zoals Bourdieu het noemde. Er werd naar vertrouwdeheid gezocht, zodat de socioloog zich beter kon verplaatsen in de gedachtewereld van de geïnterviewde en in de context waarvan deze deel uitmaakte. Alleen dan zou hij echt begrijpen wat er verteld werd. Op basis van vertrouwen en begrip was er aldus sprake van uitwisseling van informatie. Het verwijt van subjectiviteit is ook de oral history altijd blijven aankleven. Dat is niet terecht meent de historica Leydesdorff.³ Het woord 'subjectiviteit' suggereert volgens haar niet dat het in de oral history slechts om een persoonlijk gekleurd verhaal gaat, dat alleen daarom al niet veel waarde heeft. Integendeel, stelt zij, 'het gaat om een persoonlijke kijk die ons nieuwe

² De interviews duurden maximaal drie kwartier, omdat bij de respondenten de vermoeidheid toesloeg.

³ Selma Leydesdorff (1949) is hoogleraar aan de Universiteit van Amsterdam en een vooraanstaand onderzoeker op het gebied van de oral history. Ze schreef ondermeer het ook in het Duits en Engels vertaalde *Wij hebben als mens geleefd*, een reconstructie van joods Amsterdam, en deed voor *Het water en de herinnering* onderzoek onder de slachtoffers van de Zeeuwse watersnoodramp. Leydesdorff was redacteur van het *International Yearbook of Oral History and Life Stories* en is 'principal editor' van de in Amerika uitgegeven serie *Memory and Narratives*.

inzichten geeft in de wijze waarop iemand in een bepaalde tijd geleefd heeft en ook inzichten in die tijd zelf'.⁴

Aanpak

Met betrekking tot het interbellum, Krishnamurti en Eerde is de nodige literatuur voorhanden. Ik verwijs in dit verband naar de literatuurlijst die opgenomen is aan het eind van deze scriptie. Ook over de Sterkampen is materiaal bewaard gebleven, zoals programmaboekjes en brochures. Ze bevinden zich in het archief van het Krishnamurti Documentatie- en Studiecentrum in Deventer en ik heb er in mijn onderzoek dankbaar gebruik van gemaakt. In de tekst en voetnoten worden de verschillende materialen genoemd. Helaas waren er weinig ooggetuigenverslagen en hiervoor was ik afhankelijk van oral history. Alle personen die ik in het kader van mijn onderzoek heb gesproken en de archieven die ik heb bezocht, zijn apart geëxpliciteerd en opgenomen in bijlage één van mijn scriptie.

Om ooggetuigen uit de periode 1924-1938 te kunnen vinden, heb ik mij in eerste instantie gewend tot de gemeente Ommen, het Ommer Streekmuseum, de Historische Kring Ommen en het Krishnamurti Documentatie- en Studiecentrum in Deventer. De gemeente Ommen kwam met drie doorverwijzingen. Het waren hoofdzakelijk personen die vanuit interesse materiaal hadden verzameld over de Sterkampen. Deze personen heb ik benaderd. Het Streekmuseum in Ommen had een permanente tentoonstelling over de Sterkampen, maar vanwege de herdenking van zestig jaar bevrijding waren de meeste materialen in dozen verdwenen. De beheerder gaf mij toestemming om de materialen in te zien. Doorverwijzingen kreeg ik niet, wel heb ik met hem gesproken over de invloed die de Sterkampen hadden op Ommen.

De Historische Kring Ommen bestaat sinds januari 1997 en heeft inmiddels ruim 500 leden. Eenmaal per drie maanden wordt een plaatselijk historisch blad, *De Darde Klokke* genaamd, verspreid onder de leden. Het plaatsen van een oproep in deze uitgave bleek niet mogelijk vanwege de verschijningsfrequentie. Derhalve heb ik een algemene oproep gedaan, die op woensdag 18 mei 2005 verschenen is in het *Ommer Nieuws*. Dit huis-aan-huisblad verschijnt wekelijks op woensdag in Ommen, Lemelerveld en Balkbrug in een oplage van 10.895 exemplaren. In dit bericht werd mensen gevraagd te reageren als zij meer informatie hadden over de Sterkampen of de aanwezigheid van Krishnamurti in Ommen. De redacteur had de oproep een mooie plaats gegeven: op de voorpagina. Uiteindelijk hebben zeven personen contact opgenomen, onder wie vier ooggetuigen die inmiddels ver in de tachtig en negentig zijn. Slechts één ooggetuige had enkele Sterkampen bezocht. Met alle ooggetuigen heb ik korte interviews afgenomen aan de hand van enkele algemene vragen die dienden om een gesprek op gang te krijgen en eventueel richting te geven.

⁴ Leydesdorff, S. *De mensen en de woorden*. Amsterdam 2004, 9-49.

Het eerdergenoemde KDSC in Deventer verleende mij veel medewerking bij het onderzoek. In het archief waren enkele getranscribeerde interviews aanwezig uit de jaren tachtig die verwerkt zijn in deze scriptie. De meeste geïnterviewden zijn helaas inmiddels overleden.

Gepubliceerd over het leven van Philip is er bijna niet en ik was hier eveneens voor een groot deel afhankelijk van oral history. Met name zijn beide dochters zijn mij zeer behulpzaam geweest en gedurende het onderzoek hebben wij een aantal gesprekken gevoerd. Ten tijde van de Sterkampen waren zij nog jong, maar de gesprekken hebben mij geholpen een beeld te vormen. Tevens hebben zij mij inzage gegeven in de brieven die Krishnamurti aan hun vader had geschreven. De correspondentie van Philip aan Krishnamurti bleek moeilijk te achterhalen. Waarschijnlijk is het meeste verloren gegaan. Uiteindelijk is het gelukt via de Krishnamurti Foundation America inzage te krijgen in twee exemplaren.

Overzicht van de bronnen

Tot besluit van dit hoofdstuk verwijs ik voor wat de literatuur en internetbronnen betreft naar de desbetreffende lijsten in deze scriptie. Daarbij wil ik de algemene opmerking plaatsen dat een grote handicap bij het literatuuronderzoek naar enkele controversiële figuren binnen de theosofie was, dat het ging om hetzij hagiografieën, hetzij om zogenaamde 'debunking'-literatuur. Alle andere bronnen expliciteer ik in bijlage één.

2 Nederland in het interbellum

Inleiding

In de periode 1924-1938 werden in het Overijsselse Ommen door de internationale organisatie Orde van de Ster zogenaamde Sterkampen georganiseerd, die door duizenden mensen uit vele landen bezocht werden.¹ Dat juist Ommen deze Sterkampen binnen haar grenzen kreeg, was het gevolg van een nobele geste van Philip baron van Pallandt (1889-1979). Hij bezat in Ommen onder meer het kasteel Eerde met het bijbehorende landgoed. Philip schonk dit bezit, met een geschatte waarde van één miljoen gulden, in 1924 aan de Indiase ziener Krishnamurti (1895-1986). Hij stond aan het hoofd van de eerdergenoemde Orde en werd door zijn volgelingen beschouwd als de nieuwe wereldleraar. Nederland bevond zich ten tijde van deze kampen in het zogenaamde interbellum, de veel gebruikte aanduiding van het intermezzo tussen de beide wereldoorlogen. In dit hoofdstuk schets ik de tijdgeest van die periode in de Nederlandse geschiedenis. Voor het beschrijven van de historische context maak ik gebruik van verschillende bronnen vanuit verschillende invalshoeken, die ik in de tekst en voetnoten expliciteer. Nadruk leg ik op onderwerpen die in het kader van deze scriptie relevant zijn, zoals sociale segmentatie, levensbeschouwelijke differentiatie en standsbesef. Daarnaast beantwoord ik in dit hoofdstuk de vraag waarom personen van adel zich interesseerden voor religieuze stromingen als de theosofie, Orde van de Ster en Oxfordgroep.

Intermezzo tussen twee wereldoorlogen

Anno 2005 terugkijkend op het interbellum, kunnen aan dit tijdperk in de Nederlandse geschiedenis een aantal kenmerken toegeschreven worden. Voordat ik dieper op deze kenmerken inga en de 'tijdgeest' (hoe vaag dit begrip ook is) probeer op te roepen, is het goed om in ogenschouw te nemen dat de tijdgenoten zélf niet bewust waren in een intermezzo tussen twee wereldoorlogen te leven. Het interbellum had twee belangrijke kenmerken. Allereerst de in groepen opgedeelde Nederlandse maatschappij. De opdeling vond plaats op grond van geloofsovertuiging en/of maatschappelijke opvatting. In latere jaren werden deze groepen 'zuilen' genoemd, een aanduiding die ik in het vervolg van dit hoofdstuk voor de verschillende groepen zal blijven gebruiken. Verderop in dit hoofdstuk ga ik er dieper op in. Naast deze verzuiling was er nog een ander belangrijk kenmerk: het politieke overzicht van de drie confessionele partijen RKSP, ARP en CHU.² Deze drie

¹ Voor een uitgebreide behandeling van de Orde van de Ster en de Sterkampen, verwijs ik naar de hoofdstukken drie en zes van deze scriptie.

² Een confessionele politieke partij is een partij met religieuze uitgangspunten. De Rooms Katholieke Staats Partij werd formeel op 3 juni 1926 opgericht en alle katholieke arbeiders, middenstanders, boeren, ambtenaren en werkgevers vonden er politiek

partijen hadden steeds een meerderheid in zowel de Eerste als de Tweede Kamer. Met name de rooms-katholieken domineerden de landelijke politiek.³ Ondanks het overwicht van de drie confessionele partijen vonden diverse kabinetcrises plaats en werden veelal extraparlamentaire kabinetten gevormd.⁴

Het tijdvak van het interbellum viel in een drietal fasen onder te verdelen. De jaren twintig vormden de eerste fase. Er was sprake van economisch herstel en optimisme. Voorstellen tot ontwapening en de opkomst van de Volkenbond bevorderden dat optimisme. Nederland ging een tweede fase in na de beurskrach van 1929. Er brak een economische wereldcrisis uit die ook in Nederland grote gevolgen had. De opkomst van het nationaal-socialisme en de toenemende herbewapening leidden tenslotte tot een derde fase die gekenmerkt werd door toenemende spanning. De Duitse expansiedrift mondde in 1939 uit in de Tweede Wereldoorlog. Op 10 mei 1940 vielen de Duitsers Nederland binnen en de koningin en regering vluchtten enkele dagen later naar Londen. Onderstaand ga ik dieper in op deze drie fasen van het interbellum. Omwille van de context, begin ik met de situatie in Nederland ten tijde van de Eerste Wereldoorlog.

Nederland ten tijde van de Eerste Wereldoorlog

Nederlandse neutraliteit

Nederland wilde in het Europese conflict neutraal blijven en haalde opgelucht adem toen in 1914 het Duitse leger ten zuiden van Maastricht België binnentrok. Het leger zou bovendien machteloos geweest zijn tegenover de Duitse soldaten. Ondanks dat Nederland neutraal bleef, liet deze Europese oorlogssituatie de Nederlandse samenleving niet onberoerd. Er

onderdak. De RKSP baseerde zich op bijbelse normen, volgens de katholieke leer. Dit kwam in het partijprogramma tot uiting bij onder meer de zedelijkheidswetgeving en verder bij zaken als het bevorderen van de zondagsrust, het 'beteugelen' van bioscopen en schouwburgen en het tegengaan van alcoholisme. Op sociaal gebied was voorts de pauselijke encycliek 'Rerum Novarum' uit 1891 van groot belang. Daarin werd het ingrijpen door de staat bepleit om een sociale samenleving te krijgen. Ook de positie van grote gezinnen kreeg aandacht, bijvoorbeeld bij woningtoewijzing en door invoering van kinderbijslag. De RKSP had zitting in alle kabinetten tussen 1918 en 1945. De eerste katholieke premier was jhr. mr. Ch.J.M. Ruijs de Beerenbrouck (1918-1925 en 1929-1933). Politieke leiders waren daarnaast onder meer Nolens, Aalberse en Van Schaik. De Anti-Revolutionaire Partij werd in 1879 opgericht als een partijverband voor de antirevolutionairen. Deze politieke stroming bestond sinds het begin van de 19^e eeuw. De ARP was de eerste nationale politieke partij en had een christen-democratische, protestantse grondslag. Volgens de antirevolutionaire opvattingen moest Gods woord richtsnoer zijn voor het overheidshandelen. De partij was voorstander van een door het Huis van Oranje geregeerd Nederland met een sterk gezag en een overheid die toezag op handhaving van goede zeden en openbare orde. De ARP was een partij van 'kleine luyden': middenstanders, boeren, lagere ambtenaren en arbeiders. Onder het kader bevonden zich echter ook industriëlen en hogere ambtsdragers. Bekende ARP-politici in het interbellum waren dr. A. Kuyper en dr. H. Colijn. De christen-democratische politieke partij Christelijk Historische Unie had met name aanhang onder Nederlands Hervormden. De CHU kende een los partijverband en daarom was er sprake van een unie. De partij ontstond in 1908 door samengaan van de Christelijk-Historische Partij en de Friese Bond van christelijk-historischen. De CHU baseerde zich op bijbelse grondslagen in protestantse zin, waarbij de overheid als dienaar van God werd gezien. De bijbelse grondslag kwam onder meer tot uiting in een roep om een krachtig gezag, handhaving van de openbare zedelijkheid, van de zondagsrust alsmede afwijzing van echtscheiding. De partij had aanhang onder hervormde arbeiders, boeren, ambtenaren en middenstanders. Een deel van de aanhang was in het interbellum uitgesproken antirooms. Vooraanstaande christelijk-historischen in het interbellum waren jhr. mr. A.F. de Savornin Lohman en jhr. mr. D.J. de Geer (www.parlement.com).

³ Eijnatten, J. van en F. van Lieburg. *Nederlandse religie geschiedenis*. Hilversum 2005, 304.

⁴ Er zijn vier verschillende manieren om een kabinet te typeren. Allereerst een meerderheidskabinet, waarbij een kabinet kan rekenen op de steun van een meerderheid van de Tweede Kamer. Ten tweede een minderheidskabinet, als dat niet het geval is. Als derde spreekt men van een parlementair kabinet als de beoogde regeringsfracties een belangrijke rol spelen bij de formatie en zich gebonden achten aan een zogenaamd regeerakkoord. Zijn de fracties nauwelijks of niet bij de formatie betrokken en hebben zij zich ook niet aan een regeerakkoord gebonden, dan is ten vierde sprake van een extraparlamentair kabinet (www.parlement.com).

vielen weliswaar weinig slachtoffers aan Nederlandse zijde, maar de toenmalige regering onder aanvoering van minister-president P.W.A. Cort van der Linden zag zich kort na het uitbreken van de oorlog genoodzaakt in te grijpen in 'het vrije spel van maatschappelijke krachten'. Dat was nieuw in het voorheen liberale Nederland. In de praktijk betekende het dat de export onder regeringstoezicht kwam te staan en dat schaarse goederen en levensmiddelen via een bonnensysteem eerlijk verdeeld moesten worden. Mede als gevolg van de schaarste en het niet-doeltreffende distributiesysteem verscherpten de maatschappelijke tegenstellingen zich in Nederland. Dit alles leidde tot sociale onrust, die in de zomer van 1917 uitmondde in het zogenaamde aardappeloproer in Amsterdam. Aanleiding van dit oproer waren door Engeland teruggestuurde Nederlandse aardappelen. De Engelsen vonden ze oneetbaar. De Nederlandse overheid besloot deze aardappelen dan maar in eigen land te distribueren. In Amsterdam weigerde een deel van de inwoners ze, want ook zij wilden aardappelen van betere kwaliteit. Enkelen wisten zich meester te maken van aardappelen uit de regeringsvoorraden. Deze actie mondde al snel uit in het plunderen van winkels. De sociale tegenstellingen en de wens het maatschappelijk bestel ingrijpend te veranderen vormden een basis voor wat later de verzuiling wordt genoemd.

In november 1918 liep de oorlog ten einde en de Duitse keizer Wilhelm II vluchtte naar ons land. Het neutrale en onpartijdige Nederland was niet blij met zijn komst. Hem werd uiteindelijk gastvrijheid geboden op het kasteel Amerongen door G.J.G.Ch. graaf van Aldenburg Bentinck, wiens zoon officier was bij de Duitse marine. Dit was het idee van de minister van buitenlandse zaken in het kabinet van de katholieke jhr. Ruijs de Beerenbrouck. De Bentincks hadden een Duitse en een Engelse tak en in 1909 was de keizer al eens door de familie op Middachten in De Steeg ontvangen.⁵ Het plaatsje kreeg in Engelse kringen spoedig de dubieuze faam van Ai-m-e-rong-en oftewel 'ik deug niet' (I'm a wrong one).⁶ In augustus 1919, vijf maanden voordat de Nederlandse staat definitief besloot hem asiel te verlenen, kocht de ex-keizer in Doorn voor een bedrag van een half miljoen gulden een landgoed van circa veertig hectare, met in het midden een zeventiende-eeuws slot. De verbouwing van het complex nam geruime tijd in beslag. Er kwam centrale verwarming, dubbel glas, een lift en een nieuwe hoofdingang. In mei 1920 was het geheel gereed en kon één van de tot dan toe machtigste mannen ter wereld een nieuwe fase in zijn bestaan beginnen: als burger van Doorn.⁷ In die hoedanigheid leefde hij nog twintig jaren en sleet hij zijn levensavond met onder meer het zagen van hout en het lezen van de krant.⁸ Hij stierf in 1941.

⁵ Y.B. Kuiper in: H.M. Brokken (eindredacteur). *Heren van stand: achthonderd jaar Nederlandse adelsgeschiedenis*. Zoetermeer 2000, 231.

⁶ Heijden, C. van der. *Grijs verleden: Nederland en de Tweede Wereldoorlog*. Amsterdam 2003, 24.

⁷ *Ibidem*, 19.

⁸ Fasseur, C. *Wilhelmina, de jonge koningin*. Amsterdam 1998, 538.

Troelstra's revolutiepoging

Net zoals overal in Europa was de diep geschokte Nederlandse samenleving na de Eerste Wereldoorlog op zoek naar nieuwe waarden in een moderniserende samenleving. Bij een groot aantal socialisten in Nederland wakkerde de revolutionair-socialistische vlam aan tot een heilig vuur. In Rusland was de oktoberrevolutie van 1917 geslaagd, in Duitsland kwamen arbeiders- en soldatenraden van de grond. Volgens hen zou de revolutie bij de grens geen halt houden. Hoewel hij in eigen kring niet gesteund werd door de meeste van zijn medebestuurders, sprak de voorman van de Sociaal Democratische Arbeiders Partij, Pieter

Jelles Troelstra (foto links) op 11 november 1918 in Rotterdam zijn aanhangers toe om de macht te grijpen.⁹ Een dag later hield hij in de Tweede Kamer een revolutionaire rede. Tot zijn grote teleurstelling leidde dit alles niet tot een politieke omwenteling. De voorman van de socialisten had een vergissing begaan, door de Duitse en Nederlandse toestanden op ontoelaatbare wijze met elkaar te verwarren.¹⁰ De nog steeds gemobiliseerde soldaten bleken niet bereid om voor de revolutie de straat op te gaan. Op 18 november 1918 getuigde een grote menigte in Den Haag van haar trouw aan

het vorstenhuis. Toen koningin Wilhelmina, prins Hendrik en prinses Juliana in Den Haag de situatie met eigen ogen wilden aanschouwen, werden de paarden voor de koets uitgespannen. Vervolgens trokken soldaten de koets als slaven langs een uitzinnige menigte naar de paleizen op het Voorhout en Noordeinde. Het vaderland was gered.¹¹ Dit staaltje van Oranjegezindheid werd door een drietal personen geregisseerd, onder wie de eerste stalmeester van de koningin R.F.C. baron Bentinck.¹²

Fasen in het interbellum

Optimisme gevolgd door economische recessie

De Eerste Wereldoorlog had niet alleen nieuwe vormen van overleg in het leven geroepen, maar ook nieuwe vormen van dagelijks leven. Onstuitbaar rukte het modernisme op en er werd als gevolg van een gestaag aanhoudende welvaartsgroei een nieuw soort

⁹ De in 1894 opgerichte SDAP was een sociaal-democratische partij, die lange tijd tevens republikeins en antimilitaristisch was. De partij streefde op democratische wijze naar een socialistische maatschappij, waarin voor de arbeidersklasse betere levensvoorwaarden zouden bestaan dan onder het kapitalisme. Dat betekende onder meer dat belangrijke industrieën en de winning van delfstoffen in handen van de staat dienden te komen. Lange tijd waren de strijd voor het algemeen kiesrecht en voor een staatspensioen de belangrijkste doelen. De SDAP kwam ook op voor sociale zekerheidswetten tegen ziekte, invaliditeit, werkloosheid en voor verbetering van de arbeidsomstandigheden. Tot midden jaren dertig van de twintigste eeuw werd invoering van een republiek nagestreefd (www.parlement.com).

¹⁰ Heijden, *Grijs verleden*, 19.

¹¹ *Ibidem*, 28.

¹² Kuiper, *Heren van stand*, 232.

zelfstandigheid zichtbaar.¹³ Tegelijkertijd was men diep bezorgd over de gevolgen van deze modernisering voor de samenleving. Dit uitte zich onder andere in een verandering in de houding ten opzichte van de jeugd. Het leek noodzakelijk het karakter van de jongeren te versterken, zo niet te vormen, aangezien de toekomstige kwaliteit van de samenleving af te lezen viel aan de kwaliteit van de jeugd. Door de jeugd te disciplineren kon in zekere zin de toekomst in bedwang worden gehouden. Tegelijk echter wensten volwassenen zich ook door de jeugd te laten leiden: na de politieke en humanitaire ramp van de wereldoorlog moest ruim baan worden gemaakt voor een nieuw geslacht, want jongeren hadden idealen. Het was dus van belang de jongeren de ruimte te geven, de tijd was aangebroken voor de jeugd.

Hier begon de kenmerkende trek van de twintigste eeuw om de jongerencultuur te beschouwen als de barometer waaraan de toekomst viel af te lezen. Gezien het belang dat op die manier aan de jongeren werd toegekend, was er ook altijd reden tot grote zorgen: zouden jongeren wel op een verstandige manier omgaan met die idealen, zouden ze hun historische taak eigenlijk wel onvoorbereid op hun schouders kunnen nemen? Energiek werd dan ook het verenigingsleven voor jongeren bevorderd en aangeprezen. En dat werd een groot succes. Ruim eenderde van alle jongeren in de puberteit was tussen de beide wereldoorlogen betrokken bij een groot aantal jeugdverenigingen. De jongeren dachten vrij te zijn, maar zij werden geleid. Van groot belang hierbij was de zorgvuldige beperking, of zelfs onderdrukking van de jeugdige geslachtshormonen. Seksuele frustratie moest worden omgezet in idealisme.¹⁴

De humaniteit werd eveneens niet uit het oog verloren. De belangstelling richtte zich vooral op Centraal- en Oost-Europa en dan met name op de slachtoffers van de hongersnoden. Comité's in verschillende plaatsen beijverden zich om kinderen uit Duitsland, Oostenrijk en Hongarije naar ons land te halen voor herstel van de gezondheid. Vele duizenden kinderen kwamen in de jaren 1919 tot 1926 naar Nederland. Ondertussen kreeg het tweede kabinet Ruijs de Beerenbrouck vanaf 1924 te maken met een economische recessie die bezuinigingen noodzakelijk maakten. Colijn, één van de belangrijkste politici uit het interbellum (ARP) en op dat moment minister van financiën, voerde deze bezuinigingen met kracht door. Bij de verkiezingen van 1925 werd hij als sterke man naar voren geschoven, hetgeen een overwinning tot gevolg had.¹⁵

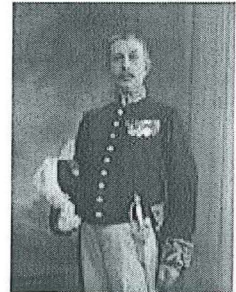

¹³ Nederland werd één van de modernste landen van Europa, maar in mentaliteit zeer conservatief. Er was ook een grote publieke belangstelling voor wetenschap en techniek. De infrastructuur werd sterk verbeterd en in deze periode vond de doorbraak plaats van bedrijven als Philips, Shell, Unilever en Hoogovens naar een belangrijke internationale positie (P. de Rooy. *Republiek der rivaliteiten: Nederland sinds 1813*. Amsterdam 2002, 169-175).

¹⁴ *Ibidem*, 173-174.

¹⁵ Sinds 1918 kende Nederland het algemene mannenkiesrecht en sedert 1922 het actieve kiesrecht voor vrouwen.

Colijn (foto rechts) was een eenvoudige boerenzoon die via een militaire loopbaan in Oost-Indië opklom tot het directoraat van een oliemaatschappij. Vervolgens werd hij een onpasseerbaar politicus. Hij straalde de beslistheid uit van een sterke man, die als een stuurman de natie met vaste hand over de woelige oceanen leidde.¹⁶ Of anders gezegd: Colijn was de sterke man die het schip van staat ongeschonden door woelige baren leidde, een model-Nederlander.¹⁷ Zijn politiek was volgens sommigen gebaseerd op een sombere visie op de toekomst. Opgegroeid in soberheid voelde hij de gestegen welvaart als luxe, zo niet als buitensporige luxe. Vanuit het heden terugkijkend op deze periode, ontstaat de indruk dat Colijn op grond van zijn sombere diagnose geen mogelijkheid zag om enige verlichting te brengen. Hij zag niet in dat een stijgende productiviteit op den duur een hogere welvaart mogelijk zou maken.¹⁸ In die tijd echter had niet iedereen deze indruk. Zo sprak koningin Wilhelmina zeer positief over Colijn en noemde hem in 1956 (twaalf jaar na zijn overlijden) 'een geniaal man'.¹⁹

Beurskrach en diepe crisis

Op donderdag 24 oktober 1929 stortte de effectenbeurs van New York in. Deze donderdag zou de geschiedenis ingaan als 'zwarte donderdag'. Twee zwakke plekken in de wereldeconomie hadden tot de beurskrach aanleiding gegeven: productieoverschot in de landbouw en de grote internationale schulden. Deze twee zwakke plekken werden aan het oog onttrokken zolang de vraag in de Verenigde Staten groot bleef. Deze vraag stimuleerde de economie en de kredieten hielden de internationale betalingen gaande. De hausse op de effectenbeurs was mede gefinancierd door een torenhoog bouwsel van kredieten. Toen het vertrouwen in de toekomst verdween, stortte dit bouwsel in elkaar.²⁰

De beurskrach had niet alleen voor de Amerikanen ingrijpende gevolgen, ook de Europese economie werd ernstig aangetast. Europeanen die in de Amerikaanse economie hadden geïnvesteerd, zagen hun aandelen enorm in waarde kelderen. In het spoor van Amerikaanse banken gingen ook vele Europese banken failliet. Er trad een neergaande 'spiraalwerking' op: onvoldoende investering leidde tot een teruglopen van de productie met als gevolg werkeloosheid. Deze werkeloosheid tastte op haar beurt weer de koopkracht aan, waardoor de productie nog verder terugliep. Nederland kwam langzaam maar zeker in een

¹⁶ Rooy, *Republiek der rivaliteiten*, 187.

¹⁷ Heijden, *Grijs verleden*, 19, 38.

¹⁸ Woltjer, J.J. *Recent verleden: Nederland in de twintigste eeuw (derde druk)*. Amsterdam 2005, 144-145.

¹⁹ Langeveld, H. *Hendrikus Colijn 1869-1944: Schipper naast God*. Amsterdam 2004, 11.

²⁰ Het productieoverschot leidde tot prijsverlaging en lage inkomens van de landbouwers hetgeen de afzet van de industrie bedreigde. De grote internationale schulden ontstonden door de enorme herstelbetalingen die aan Duitsland opgelegd waren, door de oorlogsschulden van bijvoorbeeld Engeland aan de Verenigde Staten en door de grote kredieten verleend aan Duitsland en Oostenrijk om het herstel mogelijk te maken. Deze enorme schulden hadden de wereld overdekt met een zeer onevenwichtig net van schuldverplichtingen. Al enige jaren hadden sommige landen de ene schuld moeten betalen met de andere. Het ging goed zolang het lukte de nodige nieuwe leningen te sluiten, maar het was een riskant beleid (Woltjer, *Recent verleden*, 114-116).

diepe crisis terecht. Het toenmalige kabinet Ruijs de Beerenbrouck zag zich genoodzaakt een krachtig bezuinigingsbeleid te voeren en allerlei crisismaatregelen te nemen. De crisis vertaalde zich in groeiende onrust in de samenleving met name vanwege de massale werkeloosheid en de opkomst van extremistische partijen. De communisten en fascistten kregen echter geen krachtige voet aan de grond door de kracht van de verzuiling en doordat ze geen ideeën hadden over het oplossen van het hoofdprobleem van de samenleving, de massale werkeloosheid.²¹

Massale werkeloosheid

De crisis bracht de regering tot 'aan schrielheid grenzende zuinigheid' volgens L. de Jong.²² Het kabinet streefde naar een begrotingsevenwicht en ging ervan uit dat hoe lager de lonen zouden zijn, des te sneller het herstel zou inzetten. Men zag werkeloosheid als een maatschappelijke kwaal die in hoofdzaak uit zichzelf genezen moest. Een stelsel van sociale voorzieningen zoals dat na de Tweede Wereldoorlog in Nederland zou worden opgebouwd, kende Nederland in die tijd nog niet. De steunregelingen die de overheid in het leven riep hadden sterk het karakter van de achttiende- en negentiende-eeuwse 'bedeling'. Wie zijn

werk kwijtraakte werd niet alleen financieel in zijn bestaan bedreigd, hij voelde zich ook een uitgestotene. Allerlei op zich zelf te begrijpen bepalingen om misbruik van de uitkeringen tegen te gaan, werden als vernederend ervaren. Bijvoorbeeld de dagelijkse gang naar het stempelbureau (foto links). Zij die geen werk hadden,

verloren contacten met verenigingen en organisaties, hun belangstelling voor politiek schrompelde in elkaar, hun wereld werd kleiner. Ze streden vooral met zichzelf, tegen het gevoel geen waarde meer te hebben, niet langer in staat te zijn vrouw en kinderen te kunnen onderhouden. Een voormalige werkloze, geboren in 1905, sprak in die tijd:

Het ergste was, dat je eigen mensen je in de steek lieten. Je familie beschouwde je als vijand. De regering was heel slecht, het kon niet beroerder. De regering was zo rot als een mispel, ook de socialisten: ze beloofden je Keulen en Aken, maar er kwam niets van terecht. We waren wel blij toen de oorlog uitbrak, omdat je hoopte en ook dacht dat er dan tenminste iets zou veranderen. En nu zat iedereen in hetzelfde schuitje.²³

In 1931 werd het Nationaal Crisis Comité opgericht dat met bijdragen van de overheid en particulieren en met inschakeling van kerkelijke en andere liefdadigheidsinstanties via

²¹ Rooy, *Republiek der rivaliteiten*, 188.

²² Jong, L. de. *Het koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog, deel 1: voorspel*. Den Haag 1982, 124.

²³ Rooy, *Republiek der rivaliteiten*, 169.

plaatselijke Crisis Comités aanvullende steun in natura verdeelde zoals kleding, schoeisel en beddengoed. Toen in 1934 de werklozenuitkering verlaagd werd, brak in de Amsterdamse Jordaan een oproer uit dat op kleinere schaal oversloeg naar andere wijken en steden. Dit door communisten en andere links-revolutionairen ondersteunde oproer werd door politietroepen en militairen op bloedige wijze onderdrukt, waarbij doden en gewonden vielen.

Einde van het interbellum

Tegen het einde van het interbellum nam de spanning in Nederland toe. In Duitsland had in 1930 de NSDAP, de partij van Hitler, een verkiezingsoverwinning behaald. Drie jaar later deed Hitler een succesvolle greep naar de macht. In Nederland was de belangstelling voor deze 'Machtsübernahme' gering en liep het met het rechtsautoritair nationalisme minder gesmeerd dan in Duitsland. Bepaalde politieke ontwikkelingen in ons land kunnen echter niet los gezien worden van wat in Duitsland gebeurde. Het succes dat Hitler boekte in de strijd tegen de werkeloosheid en de overtuiging dat alleen een autoritair geleid Europa zich kon verweren tegen het opdringende communisme, was voor menigeen in Nederland reden genoeg met het nationaal-socialisme te sympathiseren. Voor vele Duitsers golden nog geheel andere omstandigheden die hen tot een massaal volgen van Hitler brachten. De capitulatie in 1918 had de nationale trots geknakt. Men was 13% van het territorium kwijt, had zes miljoen burgers verloren plus alle koloniën. Er ontstond een revanchegeedachte. In een land dat geen democratische traditie kende, bleven de partijen die één front hadden kunnen maken tegen de opkomende nationaal-socialistische stromingen, hopeloos verdeeld. Op 10 mei 1940 vielen Duitse troepen Nederland binnen. Politieke neutraliteit was al jaren het stokpaardje van de Nederlandse politiek en met een zekere vooringenomenheid dachten de regering en militairen dat Nederland neutraal zou kunnen blijven. Dat was immers 'altijd zo geweest' en zou 'altijd zo blijven'.²⁴ Het liep anders. Nederland raakte in de oorlog betrokken en op 13 mei 1940 weken de Nederlandse regering en koningin Wilhelmina uit naar Londen.

Kenmerken van de Nederlandse maatschappij

Geïstitutionaliseerde sociale segmentatie

Typerend voor het interbellum was de al eerder genoemde opdeling van de maatschappij op grond van geloofsovertuiging en/of maatschappelijke opvattingen, hetgeen later 'verzuiling' werd genoemd.²⁵ Er was sprake van sociale, geïstitutionaliseerde segmentering. Iedere

²⁴ Heijden, *Grijs verleden*, 103

²⁵ Sinds de jaren vijftig van de twintigste eeuw wordt uitgebreid onderzoek gedaan naar wat al op zijn vroegst sinds de jaren dertig 'de verzuiling' wordt genoemd. De begrippen verzuiling, zuilen en verzuildheid zijn sindsdien standaardbegrippen geworden in de sociologie, politicologie, geschiedenis en andere takken van wetenschap. Overeenstemming over de definitie van verzuiling is er in de verschillende wetenschapsdisciplines niet geweest. Tegenwoordig wordt vrij algemeen het beginpunt

stroming had eigen organisaties op alle terreinen van het maatschappelijk leven: politiek, vakvereniging, onderwijs, gezondheidszorg, media, jeugdbeweging en sport. De samenleving kende vier hoofdgroepen: de rooms-katholieken, de orthodoxe protestanten, de sociaal-democraten en de door liberalen gedomineerde groep. Als kleinere, deels afzonderlijke zuilen, waren nog te onderscheiden: de communistische en de vrijzinnig-protestantse.²⁶ Tussen de groepen bestonden strikte scheidingen, maar op vele gebieden en zeker op politiek terrein was er sprake van samenwerking en overleg tussen de elites. De maatschappelijke segmentatie werd door met name katholieken en gereformeerden doelbewust nagestreefd. Voor de katholieken gold dat zij tot ver in de twintigste eeuw, ondanks hun relatieve politieke sterkte, een minderheid in de protestantse samenleving waren. Zij moesten hun maatschappelijke positie nog veroveren en kozen daarbij voor eigen, door de kerk gesteunde, organisaties. Ook de belangrijkste politieke tak van de protestants-christelijke zuil, de antirevolutionairen, predikte de gedachte 'in ons isolement ligt onze kracht'. De anti-roomse houding bij veel protestanten en de afkeer die de rooms-katholieke kerk had van de calvinisten, maakte gezamenlijke organisaties van katholieken en protestanten ondenkbaar. De opvattingen van socialisten over onder meer koningshuis, godsdienst en maatschappelijke verhoudingen zorgden eveneens voor een grote kloof met andere groeperingen. De socialisten toonden zich tot het midden van de jaren dertig voorstander van een republiek, waren op het gebied van cultuur, sport en het huwelijk tamelijk liberaal en streefden naar andere inkomens- en machtsverhoudingen én naar staatseigendom van belangrijke bedrijven.

De verzuiling was het middel bij uitstek om nieuwe of zich ontwikkelende instituties te organiseren. Elke zuil was echter een storingsgevoelig netwerk, waarbinnen een systeem

CHRISTENDOM EN SOCIALISME VEREENIGBAAR?

(Christendom en Socialisme staan tot elkaar als vuur en water.
BIRREL.

EIGENWIJS FRITSJE: „Moesje, waarom passen de blokken uit mijn oude doos nu niet in de nieuwe; Ik wil ze bij elkaar doen”.
MOEDER: „Omdat de blokken van verschillend maaksel zijn, mijn Fritse; stop ze dus elk in hun eigen doos”.

van de verzuiling gesitueerd rond 1880, dus voor het interbellum. Bijna algemeen geaccepteerd is ook de visie op verzuiling als een proces van industrialisatie en modernisering dat rond deze tijd zijn beslag kreeg. Het idee van verzuiling als een uniek Nederlands verschijnsel is vrijwel geheel verlaten. Er is echter weinig internationaal vergelijkend onderzoek gedaan naar de verzuiling, hetgeen een nieuw licht zou kunnen werpen op het ontstaan van verzuilde samenlevingen en meer inzicht zou kunnen geven in de Nederlandse verzuiling (Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie. *Moderniteit, modernisme en massacultuur in Nederland 1914-1940*. Zutphen 2004, 265 en 271).

²⁶ Eijnatten en Van Lieburg, *Nederlandse religie geschiedenis*, 303. De Jong onderscheidt naast de confessionele groepen ook liberale, radicale, socialistische, communistische en anarchistische stromingen (De Jong, *Voorspel*, 79), De Rooy onderscheidt onder meer katholieke, protestantse, sociaal-democratische, anti-revolutionaire en fascistische groepen (Rooy, *Republiek der rivaliteiten*, 177-179), Van der Heijden de katholieke, protestantse, liberale en socialistische zuilen (Heijden, *Grijs verleden*, 40-42).

van sancties en beloningen werd ontwikkeld om de zaak bijeen te houden.²⁷ Problemen werden binnen de zuilen en eventueel tussen de elites van de zuilen opgelost.²⁸ De aristocraten binnen de elites opereerden met name in kwesties als kiesrecht en sociale zorg echter niet zozeer als vertegenwoordigers van de gemeenschap waartoe zij vanwege hun levensbeschouwing werden gerekend, maar als verdedigers van de belangen van hun standgenoten, los van de vraag of deze nu katholiek, protestant of religieus vrijzinnig waren. Een deel van de oude aristocratische elite was zelfs fel gekant tegen het proces van verzuiling en probeerde het ontstaan van levensbeschouwelijke blokken waar mogelijk te stuiten.²⁹ Het aanvankelijke succes van de Nationaal Socialistische Beweging in de jaren rond 1935 lag eveneens in het verzet tegen de gescheidenheid en versplintering.³⁰

Statische maatschappij

De segmentatie leidde tot een vrij statische samenleving. Zo deden zich door de geslotenheid van de groepen bij verkiezingen slechts geringe verschuivingen voor. Binnen de segmenten zelf was sprake van een grote verwevenheid van de diverse organisaties. Kamerleden waren vaak tevens bestuurder van bijvoorbeeld landbouworganisaties, vakverenigingen of omroeporganisaties uit de eigen zuil. Daardoor was het parlement lange tijd een getrouwe afspiegeling van de maatschappij, waarbij opgemerkt moet worden dat leden van de Eerste en Tweede Kamer ook vaak afkomstig waren uit adellijke kringen of het patriarchaat.³¹ Wie zich tot één van de grote religieus georiënteerde groeperingen rekende, kwam gedurende zijn of haar leven hoogstwaarschijnlijk terecht op een protestants-christelijke of rooms-katholieke school, of in een dito ziekenhuis, sportvereniging of zorginstelling. Vooral de jeugdverenigingen waren een voor de hand liggend middel om religieuze binding te bevorderen. Jongeren raakten in een vroeg stadium bekend met de theologische, kerkelijke en politiek-maatschappelijke zaken. De religieuze binding en gedrevenheid waren overal voelbaar. In katholieke kringen kende men ten tijde van het interbellum veel priester- en kloosterwijdingen.

²⁷ Rooy, *Republiek der rivaliteiten*, 177.

²⁸ Heijden, *Grijs verleden*, 47.

²⁹ Hoogenboom, M. *Standenstrijd en zekerheid: een geschiedenis van oude orde en sociale zorg in Nederland*. Amsterdam 2004, 88.

³⁰ Onder invloed van het Italiaanse fascisme en het Duitse nationaal-socialisme ontstonden ook in Nederland diverse extreemrechtse partijen. De in 1931 opgerichte Nationaal Socialistische Beweging zou daarvan de grootste en voornaamste worden. De NSB was een autoritaire, antiparlementaire, extreemrechtse partij die streefde naar een nationaal-socialistisch bewind. Verder vond zij dat er een groot Nederlands rijk moest komen waartoe ook Vlaanderen zou behoren. Onder Duitse invloed kreeg de partij een antisemitisch karakter. De NSB ging uit van het leidersbeginsel. De leider moest zorgen voor een krachtig staatsbestuur, zelfrespect van de natie, tucht en orde alsmede solidariteit van alle bevolkingsgroepen. De partij zou op een agressieve manier haar doelen nastreven, waarbij regelmatig gevechten met tegenstanders plaatsvonden. Kenmerkend voor de NSB waren het runeteken en de zwart-rode kleuren alsmede het dragen van uniformen. De komst in 1936 van Rost van Tonningen in de top van de NSB leidde tot een radicalere koers, die ook openlijk antisemitisch werd. Mede daardoor liep de aanhang terug. Door de regering werden maatregelen genomen, zoals een uniformverbod. Ook werd het ambtenaren verboden lid te zijn van de NSB (www.parlement.com).

³¹ In 1918 was zesentwintig procent van de Tweede-Kamerleden afkomstig uit de adel en het patriarchaat. Gedurende het interbellum daalde dit percentage langzaam maar zeker. De laatste meting vóór de Tweede Wereldoorlog dateerde uit 1937. Toen bleef het percentage steken op twaalf (J.T.J. van den Berg. *De toegang tot het Binnenhof: de maatschappelijke herkomst van de Tweede-Kamerleden tussen 1849 en 1970*. Weesp 1983, 48 tabel 2.1).

Puriteinse normen

Na de Eerste Wereldoorlog had een ontspanning in de omgangsvormen plaatsgevonden. De strengere taboes, waarmee in middenklassenkringen bepaalde gedragssferen, vooral die rond geld en seksualiteit, omgeven waren, drongen in allerlei gradaties in andere groepen door. Door de opkomst van de burgerij verloor de hoofds-aristocratische gedragscode iets van zijn bindende kracht. De omgangsvormen werden lossier en in sommige opzichten grover. Doordat de machtsverschillen tussen 'onder' en 'boven' minder groot werden en de onderlinge afhankelijkheid steeg, was er sprake van een vermenging van omgangsvormen. De kracht van deze ontwikkeling bleek sterker dan de muren die de gevestigden om zich heen probeerden op te trekken.³²

Nederland predikte in de periode tussen de beide wereldoorlogen over het algemeen puriteinse normen, die niet alleen in orthodox-protestantse maar vooral ook in katholieke kringen met bijzondere kracht werden verdedigd. Bijzondere aandacht kreeg de zedelijkheid. Naaktheid was zondig, behalve binnen enkele intellectualistische geestesstromingen. Op 'reinheid' en 'zuiverheid' van geest werd het volle accent gelegd, aan het lichaam moest zo min mogelijk aandacht worden besteed. In katholieke pensionaten en internaten kregen de jongens en meisjes bij het baden zwemkleding. Er werd een speciaal soort poeder gebruikt om het badwater ondoorzichtig te maken. De katholieke seksuele moraal en daarmee ook de katholieke identiteit uitte zich in grote gezinnen met liefst tien of meer nakomelingen. Een gehuwde vrouw die geen of weinig kinderen baarde kon rekenen op een bezoek van de pastoor. De grote gezinnen beperkten zich overigens niet tot de katholieke groeperingen, ook in sommige orthodox-protestantse kringen waren ze een maatstaf. In de afgeschermden en beschermende segmenten waren de gezagsverhoudingen duidelijk. De diverse volksdelen respecteerden de mening van de pastoor, de predikant of de kerkenraad.

Gesegmenteerde middelen om de massa te bereiken

De grote zuilen probeerden op allerlei manieren de massa te bereiken. De 'Graag', een katholieke organisatie van jonge vrouwen die aanvankelijk gericht was op fabrieksmeisjes, trok de aandacht door uniformen, vaandels en massaspelen. Katholieke en protestantse organisaties maakten gebruik van grotendeels dezelfde technieken zoals toogdagen, vlagvertoon, optochten, massabijeenkomsten om de achterban te organiseren en zondig te mobiliseren. Katholieken, protestanten en socialisten beschikten ook over eigen dagbladen, waarbij de politieke leiders als redacteur een belangrijke rol speelden. Met name voor het gezin, de geschoolden en de geestelijkheid waren er tevens gespecialiseerde tijdschriften. Die weerspiegelden hun religieuze intenties in de titels, zoals de katholieke bladen *Roeping* en *Het Schild* of de protestantse *Wachter* en *De Spiegel*. Tussen plaatselijk kerkblad en

³² Wouters, C.A.P.M. *Van minnen en sterven: informalisering van omgangsvormen rond seks en dood*. Amsterdam 1990, 39-41.

landelijk persorgaan voorzag een breed scala van periodieken in de verspreiding van informatie, specifiek bewerkt en becommentarieerd (zo men wil gecensureerd) voor de bevolkingsgroepen. Interne meningsverschillen werden doorgaans verzwegen, afwijkende stemmen zelden gehoord, tenzij de redactie in kwestie bewust een discussie wilde stimuleren.

Toen de radio-omroep ontstond op initiatief van de Nederlandsche Seintoestellenfabriek die de verkoop van radio's wenste te stimuleren, werd ook direct overgegaan tot het oprichten van eigen omroeporganisaties die de twee zenders met hun programma's vulden. Zo stichtten de protestanten hun eigen omroep in 1924, de Nederlandsche Christelijke Radio Vereeniging (NCRV). In 1925 volgden de Katholieke Radio Omroep (KRO) en de Vereniging Arbeiders Radio Amateurs (VARA). Ook de

vrijzinnigheid bezat sinds 1926 een radio-omroep, de Vrijzinnig Protestantse Radio Omroep (VPRO). Het betekende dat leden van een zuil betrekkelijk weinig in aanraking kwamen met het gedachtegoed van de andere zuilen. De Algemeene Vereeniging Radio Omroep (AVRO) was het oudst van alle omroepen. Deze vereniging werd op 8 juli 1923 opgericht en had verreweg het grootste aantal leden. De vrijheid waarover de omroepverenigingen konden beschikken was beperkt. Alle programma's stonden onder toezicht (preventieve censuur) van een Radio-Omroep-Controle-Commissie. De programma's moesten tevoren aan de commissie voorgelegd worden, elke te spreken tekst moest vooraf ingezonden worden. De commissie bekeek of het nationaal belang niet werd geschaad of volksdelen onnodig gekwetst.³³ Dit aan banden leggen stond in schril contrast met de vrijheid die de schrijvende pers genoot. De gedrukte media bleven dan ook veelal in eigen kring. De radio doorbrak grenzen. Er waren twee radiozenders, met elk een eigen 'kleur'. De NCRV en KRO kregen de beschikking over de ene zender, de AVRO, VARA en VPRO over de andere.

Levensbeschouwelijke differentiatie

Theosofie

Kenmerkend voor het interbellum was de al eerdergenoemde diepgaande, al dan niet geïnstitutionaliseerde geestelijke scheiding tussen de verschillende segmenten. Rondom de vier grote groeperingen bevonden zich allerlei kleine, actieve geloofsgroepen, zoals de Maranatha-beweging van Johannes de Heer³⁴ en de Nederlandse Pinksterbeweging rondom

³³ Rooy, *Republiek der rivaliteiten*, 176.

³⁴ Johannes de Heer wilde gelovigen uit alle kerken samenbrengen om zich op de aanstaande wederkomst van Christus voor te bereiden (Eijnatten en Van Lieburg, *Nederlandse religie geschiedenis*, 315).

Gerrit Roelof Polman.³⁵ De grotere georganiseerde kerken kregen ook concurrentie uit een geheel andere hoek. De Vrij-Katholieke Kerk, een klein, oorspronkelijk in Engeland opgericht onafhankelijk kerkgenootschap van gnostisch-theosofische signatuur, voorzag katholieke rituelen van een theosofische interpretatie.³⁶

De theosofie deed het goed in de verzuilde, overwegend christelijke maatschappij van de vroege twintigste eeuw.³⁷ Sinds 1897 bestond in Nederland een Theosofische Vereniging. Bemiddelde Nederlandse burgers maar ook Indische Nederlanders en westers opgeleide Indonesiërs vonden in de theosofie alternatieve vormen van zingeving. Kunstenaars als Piet Mondriaan lieten zich door dit gedachtegoed inspireren. De Theosofische Vereniging kende in verschillende landen ter wereld zogenaamde afdelingen. Ook Nederland had een dergelijke afdeling die was onderverdeeld in loges en centra. Intensieve contacten onderhield de Theosofische Vereniging met de Orde van de Ster in het Oosten. Deze Orde werd door de ook in Nederland bekende, Engelse vrijmetselaar Annie Besant (1847-1933) in 1911 opgericht met als doel de mensheid voor te bereiden op de komst van een nieuwe Messias. Deze Messias zou naar de aarde afdalen en in de persoon van de uit India afkomstige Krishnamurti een 'voertuig' vinden om zich te manifesteren.³⁸ Nederland kende in 1925 zevententwintig afdelingen van de Orde.³⁹ In de jaren 1924 tot 1938 zouden vele duizenden Nederlanders en buitenlanders lezingen van Krishnamurti bezoeken tijdens zogenaamde Sterkampen in het Overijsselse Ommen. Dat het juist het Nederlandse Ommen werd, kwam door Philip. Hij was geïnteresseerd in de theosofie en in Krishnamurti. Hij besloot zijn kasteel en landgoed Eerde aan Krishnamurti te schenken. De bedoeling van zowel Philip als Krishnamurti was dat Eerde het hoofdkwartier zou worden van de Orde van de Ster en een spiritueel centrum. Ze hadden enthousiaste plannen om op het terrein allerlei gebouwen te laten verrijzen. Op de theosofie, Orde van de Ster in het Oosten en Sterkampen ga ik hier niet verder in. Ik volsta met te verwijzen naar volgende hoofdstukken.

³⁵ Polman was een voormalige soldaat van het Leger des Heils. De Pinksterbeweging had enkele religieuze gebruiken gemeen met heilsoldaten zoals de zondaarsbank, een bankje waarop een berouwvolle gelovige neerknielde, de prediking door vrouwen, het handgeklap, het blijmoedige zingen onder begeleiding van andere muziekinstrumenten dan het orgel en het luid roepen van 'halleluja' tijdens de dienst. Onder pinkstergelovigen was ook het spreken in tongen een bekend verschijnsel: het uiten van onverstaaanbare klanken als manifestatie van de Heilige Geest (*idem*).

³⁶ Zie voor nadere uitleg hoofdstuk drie.

³⁷ Onder theosofie verstaan Van Eijnatten en Van Lieburg 'het streven naar dieper inzicht in het eigen ik en in de ijlere werelden om ons heen' (*Nederlandse religie geschiedenis*, 317). *The encyclopedia of religion* (Eliade) geeft een uitvoeriger duiding: 'Theosophy is a part of a broader religious phenomenon known as esotericism. In the strict sense, the word esotericism refers to a gnosis that offers the individual enlightenment and salvation through a knowledge of the bonds that are believed to unite him to the world of divine or intermediary spirits. Theosophy in particular is concerned primarily with the knowledge of the hidden mysteries of divinity. By extension, it also deals with the universe as related to God, as well as to man. Thus one may speak of esotericism in the broad sense as being enriched by a theosophical dimension' (M. Eliade. *The encyclopedia of religion*. New York 1987, 465). Voor een uitgebreide bespreking van de theosofie verwijs ik naar het volgende hoofdstuk.

³⁸ Inzake Annie Besant verwijs ik naar hoofdstuk drie. Krishnamurti zou in 1929 openlijk afstand nemen van de Orde en de theosofie. Voor een uitgebreide bespreking, zie de hoofdstukken drie en zes.

³⁹ *De Ster*, officieel orgaan van de Orde van de Ster in het Oosten in Nederland, maart 1925, 41. De afdelingen waren gevestigd in Alkmaar, Amersfoort, Amsterdam, Apeldoorn, Arnhem, Breda, Bussum, Groningen, Den Haag, Haarlem, Heerlen, Den Helder, Hilversum, Laren (N.H.), Leerdam, Leeuwarden, Leiden, Middelburg, Nijmegen, Ommen, Rotterdam, Soestdijk, Utrecht, Vlissingen, Weesp, Zaandam en Zeist. In december 1926 waren daar afdelingen in Beverwijk, Bilthoven, Eindhoven, Krommenie, Naarden, Voorburg en Zwolle bijgekomen (*De Ster*, december 1926, 265).

Antroposofie

Ook Duitsland kende een afdeling van de Theosofische Vereniging. In de periode 1902 tot 1912 stond de in Oostenrijk geboren Rudolf Steiner (1861-1925) aan het hoofd van deze afdeling. Hij weigerde Krishnamurti als een wedergeboren Messias te erkennen en had, geheel onreglementair, alle leden geschorst die ook lid waren van de Orde van de Ster in het Oosten. Steiner werd gedwongen de Duitse tak van de Theosofische Vereniging te verlaten en ging verder met wat hij de antroposofie noemde (letterlijk: mens-wijsheid of wijsheid omtrent de mens), waarin bijzondere belangstelling voor de geestelijke wereld gepaard ging

met ideeën over holisme en reïncarnatie. Steiner (foto links) ontwikkelde een eigen mens-, wereld- en heelalbeschouwing, eigen medische en pedagogische inzichten die als basis dienden voor de antroposofie en daar inhoud aan gaven. De antroposofie wilde geen religie zijn en Steiner geen verkondiger van een boodschap die geloofd zou moeten worden. Hij benadrukte steeds dat de antroposofie een wetenschap was, een wetenschap die in haar onderzoek ook betrok wat slechts waar te nemen was met hulp van organen die de mens eerst nog moest ontwikkelen. Door middel van nieuwe zintuigen, een te ontwikkelen denk- en waarnemingsvermogen, kon men de 'geestelijke wereld' schouwen en bestuderen. De geestelijke wereld vormde de oergrond van al het bestaande. Wat dat schouwen nu precies inhield, was niet duidelijk. Steiner zei dat het niet om hallucinaties ging. De antroposofie hielp mee om die organen te ontwikkelen, waarmee de mens ook het geestelijke kon onderzoeken. Deze hogere organen waren bij de meeste mensen ingeslapen. Met allerlei oefeningen kwam men stap voor stap verder, waarbij zelfbeheersing, moed en onzelfzuchtigheid noodzakelijke eigenschappen waren. Steiner zei zelf die hogere organen gekregen te hebben en daarmee in staat te zijn schouwend terug te zien tot in de vroegste stadia van de kosmische ontwikkeling. Hij zei inzage te hebben in een soort wereldgeheugen dat de geestelijke afdrukken bevatte van alles wat in de geschiedenis van de kosmos was gebeurd. Werkgebieden van de antroposofie waren onder meer de biologisch-dynamische landbouw, de antroposofische geneeskunde en de antroposofische pedagogiek (de zogenaamde Vrije Scholen).⁴⁰

Ook in Nederland was de discussie rondom Krishnamurti de aanleiding tot een redelijk succesvolle institutionalisering van Steiners ideeëngoed. Honderdtwintig leden van de Theosofische Vereniging sloten zich aan bij de in 1923 in Nederland opgerichte

⁴⁰ Kranenburg. R. (red.) *Antroposofie*. Amsterdam 1988, 7-25.

Antroposofische Vereniging.⁴¹ In 1926 ontstond de Nederlandse tak van de Christengemeenschap, een kerk van Duitse oorsprong waarin de christelijke traditie geïnterpreteerd werd vanuit Steiners antroposofie. In hetzelfde jaar werd in Nederland het eerste biologisch-dynamische landbouwbedrijf geopend, opgezet volgens het gedachtegoed van Steiner. Het bedrijf droeg de naam 'Loverendale' en was één van de eerste biologisch-dynamische landbouwbedrijven in de wereld. Het bevond zich op Walcheren in de luwte van het duingebied tussen Oostkapelle en Vrouwenpolder en was genoemd naar het toenmalige woonhuis van de welgestelde oprichtster Maria Tak van Poortvliet (1871-1936). Op de plaats waar nu het Badhotel Domburg staat stond vroeger villa Loverendale in het 'lover'. Ze bouwde de villa voor zichzelf en haar protégé, schilderes Jacoba van Heemskerck. Blijkbaar was er iets in die verscholen noordhoek van het eiland dat een onsamenhangende groep zoekenden trok onder wie de al eerder genoemde Piet Mondriaan. Tak van Poortvliet zou uiteindelijk de centrale persoon zijn in het ontstaan van de 'cultuurmaatschappij Loverendale' die een belangrijke rol speelde in de historie van de antroposofie in Nederland.⁴²

Oxfordgroep

Naast de theosofie en de antroposofie, groeide in de jaren dertig in Nederland nog een andere groep uit tot een sociaal-religieuze beweging. Het was de zogenaamde Oxfordgroep. Grondlegger was Franklin Nathaniel Daniel Buchman (Frank) Buchman (1878-1961), geboren in de Amerikaanse staat Pennsylvania. Zijn religieuze achtergrond was luthers.⁴³ Hij groeide op in een goed lopend hotel dat eigendom was van zijn vader. Van zijn ouders leerde hij hoe belangrijk het was gasten te ontvangen met goed verzorgde maaltijden en in smetteloze kamers. Buchman (foto hierboven) studeerde theologie, werd predikant en later pastor op universiteiten in Amerika en Groot-Brittannië. Zijn idee was dat het christendom niet zozeer onderwezen moest worden, als wel geleefd. De boodschap van Buchman was simpel en aanvankelijk sterk op het individu gericht: 'luister naar de stem van Jezus door in stilte te

⁴¹ Jansen, R.D.C. *Een kern van broederschap: 100 jaar theosofische vereniging in Nederland 1897-1997*. Amsterdam 1997, 137. Jansen spreekt bij dit ledenverloop over 'ernstige gevolgen'. Helaas heb ik niet kunnen achterhalen hoeveel leden de Theosofische Vereniging op dat moment had, om de situatie in perspectief te kunnen plaatsen. Wel is duidelijk dat de vereniging in 1925 2.673 leden telde, verdeeld over veertig loges. Dit aantal daalde in de loop van de jaren. In 1996 telde de vereniging 528 leden, verdeeld over zestien loges en vier centra (*Ibidem*, 150).

⁴² Voor uitgebreide informatie over het huidige Loverendale verwijs ik naar www.loverendale.nl. Helaas is niet veel bekend over deze onsamenhangende groep zoekenden. Nader onderzoek kan dat wellicht uitwijzen.

⁴³ In de theologische context van die tijd hield een lutherse achtergrond in dat iemand geloofde in de soevereiniteit en macht van God, de realiteit van de zonde, de noodzaak zich over te geven aan de wil van God, de voedende waarde van het gebed en de plicht hiervan te getuigen. De lutherse kerk was sterk liturgisch gericht. De liturgie werd beschouwd als een middel om de continuïteit met het verleden vast te houden en de orthodoxe leer te bewaren (A.E. McGrath, *Tweeduizend jaar Christendom: een introductie*. Kampen 2000, 360).

luisteren naar je innerlijke stem én toets jezelf aan de vier absolute eisen van Christus zijnde eerlijkheid, reinheid, onzelfzuchtigheid en liefde'.⁴⁴

Nederlandse Houseparties

Buchman wilde mensen voor God winnen en bezocht daartoe ook Nederland. Een Engelse kennis introduceerde hem in 1923 bij de Nederlandse adellijke familie Van Heeckeren van Kell-Bentinck die op het landgoed Rhederoord in De Steeg woonde. Hij verhaalde de aanwezigen over bekeringsen in de universitaire wereld van Cambridge en Oxford. Zijn bezoek maakte grote indruk en hij werd gevraagd terug te komen. De Van Heeckerens stelden Buchman aan hun vrienden voor.⁴⁵ In 1924 vond er op Rhederoord gedurende een weekend een zogenaamde houseparty met Buchman plaats.⁴⁶ Er waren zo'n dertig tot veertig mensen aanwezig. Drie jaar later vond een volgende houseparty plaats op het landgoed Enghuizen bij Hummelo. De Oxfordgroep zou vervolgens met name als een soort revitaliseringsbeweging binnen de Hervormde Kerk opereren omdat ook hervormde predikanten bij de beweging betrokken waren.

In het begin werden vooral mensen uit de Nederlandse elite aangetrokken, maar geleidelijk aan voegden zich ook mensen uit andere burgerlijke lagen bij de Oxfordgroep. Bekeringen verliepen vaak via familienetwerken. De Groep stond los van de zuilen en bood plaats aan hen die zich niet wilden identificeren met één of andere zuil. In de jaren dertig groeide de Groep tot in Friesland aan toe.⁴⁷

Het zwaartepunt van de Oxfordgroep in Nederland verplaatste zich al gauw van Rhederoord in De Steeg naar Den Haag, waar zich het huis van Frits baron van Wassenaer en zijn vrouw bevond. In de periode 1928 tot 1939 zou hun huis als het centrum van de beweging in Nederland fungeren. Van hieruit vond de verspreiding van propagandamateriaal plaats en werd de organisatie van bijeenkomsten voorbereid. Rond 1935 wilde de Oxfordgroep op instigatie van Buchman een meer nationaal-opwekkend karakter krijgen. Deze koerswending mondde uit in een grote landelijke manifestatie die in 1935 in Utrecht plaatsvond onder de slogan 'Nieuw Nederland loopt van stapel'.⁴⁸ De tijd van de houseparty was toen voorbij. De manifestatie begon op hemelvaartsdag zes mei en liep door tot en met tweede Pinksterdag. Er kwamen 100.000 mensen op af, die vooral toegesproken werden

⁴⁴ Kuiper, *Heren van stand*, 235.

⁴⁵ De dochter van de Van Heeckerens, Lily, ging in 1929 met Frank Buchman op fulltime basis meewerken. In het begin reisde ze met Buchman en zijn internationale team mee, onder andere naar Zuid-Afrika.

⁴⁶ De houseparty was een karakteristiek element van het werk van Buchman in die tijd. Het bracht een gevarieerd gezelschap mensen voor enkele dagen bij elkaar om in een vriendschappelijke sfeer over belangrijke levensvragen te praten. Dit gebeurde niet theoretisch, maar heel persoonlijk en praktisch. Mensen vertelden elkaar hoe zij hun moeilijkheden hadden overwonnen en zich aan Christus hadden overgegeven. Gedurende een 'stille tijd' hield iedereen zich gedurende een bepaalde tijd stil. Daarna vertelde een ieder uitgebreid wat God hem of haar had meegedeeld. Soms mondde dit ritueel wel eens uit in een soort openbare biecht.

⁴⁷ Zie voor een uitgebreide beschrijving: H.D. de Loor, *Nieuw Nederland loopt van stapel: de Oxford Groep in Nederland, een sociale beweging van het interbellum*. Kampen, 1986.

⁴⁸ *Ibidem*, 108.

door mensen uit leidende kringen. Ook buitenlandse delegaties waren aanwezig. De spoorwegen lieten speciale treinen rijden. Men organiseerde aparte bijeenkomsten voor predikanten, verpleegsters, juristen, artsen, vrouwen, burgemeesters en zakenlieden. Ook hield men een dag voor onderwijzers, een lunch voor professoren en zelfs een nachtbijeenkomst voor bedieningspersoneel.

Morele Herbewapening

In het jaar 1938 kwam het keerpunt voor de Oxford Groep in Nederland. De oorlogsdreiging was voelbaar en de grote massabijeenkomsten in 1936 en 1937 hadden die dreiging niet weggenomen. De Groep kreeg een andere, zelfgekozen naam: Morele Herbewapening. Buchman vergrootte zijn greep op de organisatie en ideologie. Er kwam een strakkere centrale leiding, de boodschap werd door Buchman en teams in verschillende landen geformuleerd en zijn volgelingen werden geacht daarin mee te gaan. De beweging wilde zich inzetten voor de wereldvrede en die kon alleen worden bereikt door in de eerste plaats moreel herstel en daarna pas economische opbloei. Het Nederlandse team organiseerde in 1938 een groots opgezet zomerkamp in Holten. Er waren verschillende kampen die tegelijkertijd plaatsvonden: een familiekamp voor gezinnen, een kamp voor jongens en één voor meisjes. Er werden ook mensen in scholen ondergebracht, gescheiden naar sekse. De uitnodiging vermeldde onder andere:

Of we willen of niet, wij zijn verantwoordelijk voor de toekomst. De tegenwoordige problemen zijn zo groot dat de enkeling het besef verliest van het verband tussen zijn eigen leven en het wereldgebeuren. Wij moeten geestelijk herbewapenen. Ieder die voelt dat dit alleen de wereld kan helpen komt met ons naar het Nationale Kamp van de Oxfordgroep te Holten waar wij samen zullen uitwerken hoe jeugd en ouders ons land kunnen opbouwen naar God's plan.⁴⁹

Men dacht dat de oorlog voorkomen kon worden, als maar voldoende mensen zich moreel en geestelijk zouden wapenen. Toen de oorlog toch uitbrak en ook Nederland bereikte was men diep teleurgesteld.

Standsbesef

Gelaagde maatschappij

De Nederlandse maatschappij was ten tijde van het interbellum niet alleen een maatschappij met zuilen, maar ook een maatschappij met lagen. In deze gelaagde maatschappij namen de adel, het patriërchaat en de rijke burgerij een hoge positie in. De adellijke geslachten vielen

⁴⁹ *Ibidem*, 125 e.v.

uiteen in drie groepen. Allereerst de zogenaamde oude adel uit de tijd van de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden.⁵⁰ Een tweede groep werd gevormd door de vele na 1814 door met name koning Willem I in de adelstand verheven aanzienlijke en rijke burgers. Tot deze groep behoorden ook bij het Koninklijk Huis in de gunst staande hoge ambtenaren en militairen. Tenslotte was er een derde groep met daarin een groot aantal geslachten van buiten het koninkrijk. De eerstgenoemde oude adel of 'geboorte-adel' was vaak al sinds de middeleeuwen verbonden geweest met het platteland van bijvoorbeeld Holland, Gelderland, Overijssel, Groningen of Friesland. Deze baronnen, jonkers en een enkele graaf bezaten over het algemeen veel grond en bewoonden een kasteel, buitenplaats, havezate, borg of state.⁵¹

De verheven, nieuwe adel bestond met name uit rijke, protestantse regenten uit de Hollandse steden. Velen onder hen hadden ooit als statusobject of belegging een heerlijkheid gekocht.⁵² Men bouwde daar een zogenaamde buitenplaats alwaar men in de zomer verbleef. Niet alleen traditionele, elite tijdsbestedingen als de jacht en het paardrijden maar ook nieuwe sporten mochten zich hier in een snel groeiende belangstelling verheugen. Zo werd bij menig grote buitenplaats een tennis-court aangelegd om 'heerlijk onder ons' een tennispartijtje te kunnen organiseren. Het overgrote deel van de oude adel droeg na 1814 de titel baron, terwijl de nieuwe adel nagenoeg altijd herkenbaar bleef aan het predikaat jonkheer. Naast de titels ridder en baron kwamen ook de hogere van graaf en zelfs prins voor. Standsverschillen waren af te lezen aan alle mogelijke aspecten van het leven. Taalgebruik was één van de belangrijkste kenmerken om iemand te 'plaatsen'. Vaak was het Frans binnen de adel de voertaal aan tafel. In Nederland werd het openlijk bespreken van standsverschillen, bijvoorbeeld in taalgebruik, lang pijnlijk gevonden. Pas in de jaren tachtig zou voor het eerst over het dialect van de adel geschreven worden.⁵³

De adel

Tijdens mijn onderzoek bleek dat het niet juist is te spreken van dé adel, alsof het gaat om een groep met een homogene aristocratische groeps cultuur. Wel bleek dat veel van de adellijke families behoorden tot de bovenlaag of elite van de Nederlandse maatschappij ten tijde van het interbellum. Op politiek gebied waren personen van adel actief in zowel

⁵⁰ De Republiek der Verenigde Nederlanden bestond van 1579 tot 1795 en wordt ook wel Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden genoemd. Zie verder hoofdstuk vier.

⁵¹ Een kasteel is een groot, versterkt huis dat door een gracht wordt omgeven. Een buitenplaats is een buitenverblijf op het land in de vorm van een herenhuis met park. Een havezate is de benaming van een kasteel in de oostelijke provincies van Nederland, waaraan indertijd bepaalde rechten verbonden waren. Een borg is de benaming van een kasteelachtig landhuis in de provincie Groningen, waaraan indertijd eveneens verschillende rechten verbonden waren. Een state is een voornamelijk landhuis in Friesland.

⁵² Een gebied waaraan een titel en sommige rechten verbonden zijn.

⁵³ Er is in dit kader echter sprake van klassengebonden vertekening van de werkelijkheid. De preoccupatie met klassen- of standsverschillen heeft namelijk een zelfbevestigend effect. Stordigheid, die bij een freule aristocratische nonchalance heette, heette dan bij een arbeidersvrouw slonzigheid.

verschillende regeringen tijdens het interbellum als in de Tweede Kamer.⁵⁴ In 1918 had tien procent van de Kamerleden een adellijke titel. Dit percentage daalde in de loop van de jaren echter tot zes procent in 1937.⁵⁵ Een buitenstaander heeft van de hogere kringen wellicht het beeld van een betrekkelijk homogene stand, de insider ziet dat anders. Voortdurend kunnen zich *binnen* deze kringen veranderingen voordoen in bijvoorbeeld de reputatie van families. Juist de groei van bovenlokale aristocratische familienetwerken en de opname van nieuwe rijken in de 'grote wereld' verhoogde vermoedelijk de onderlinge statusrivaliteit en maakte de interne hiërarchie ingewikkelder. Soms leek het erop dat adellijke families zich vastklampten aan conventies en dat de eigen situatie beoordeeld werd in termen van afkomst, status en eer.⁵⁶

Het cultureel kapitaal van adellijke families bestond voor de buitenwereld uit een goede reputatie, goede relaties, smaak en stijlgevoel.⁵⁷ Vele families van adel leidden een geordend, overzichtelijk leven met een zeker standsbesef,⁵⁸ met conventies en etiquette.⁵⁹ Het algemene beeld van de buitenstaander was dat mensen van adel die op een buitenplaats woonden geld bezaten (om de stand op te houden), macht hadden en aanzien genoten. De mannen waren per definitie bijna altijd enthousiaste beoefenaars van de jacht. De vrouwen deden aan liefdadigheid. De echtgenoot was verantwoordelijk voor de financiën terwijl de vrouw de zorg van kinderen en huishouden op zich nam. Interesse in de politiek, het feminisme, de kunst en het socialisme had ze meestal niet.⁶⁰ Een adellijk echtpaar beschikte over het algemeen over voldoende personeel om het werk uit handen te nemen. De kinderen werden meestal opgevoed door een gouverneur of gouvernante en leerden al op jonge leeftijd enkele vreemde talen spreken. De levenswijze van de hogere burgerij was dé maatstaf voor fatsoen en succes en ten tijde van het interbellum is die levenswijze in wat sociologen het beschavingsoffensief noemen, uitgedragen in de overige lagen van de maatschappij.⁶¹

⁵⁴ Eén van de minister-presidenten tijdens het interbellum was van adel: jhr. mr. Ch.J.M. Ruys de Beerenbrouck. Ministers van adel waren in dezelfde periode onder meer jhr. mr. dr. H.A. van Karnebeek, jhr. mr. D.J. de Geer, jhr. G.A.A. Alting van Geusau, jhr. mr. F. Beelaerts van Blokland, jhr. mr. A.C.D. de Graeff en jhr. ir. O.C.A. de Lidth de Jeude (De Jong, *Voorspel*, 655-659).

⁵⁵ In het jaar 1937 werd voor het laatst vóór de Tweede Wereldoorlog een meting gedaan. Onderzoek naar de herkomst van Tweede-Kamerleden naar milieu is verricht met betrekking tot de periode 1849-1967. In 1849 was eenentwintig procent van de Tweede-Kamerleden van adel, in 1967 slechts één procent. De daling in adellijke Kamerleden tussen 1918 en 1940 is relatief gezien echter minder dan onder patriciërs (Van den Berg, *De toegang tot het Binnenhof*, 48 tabel 2.1).

⁵⁶ Kuiper, Y.B. *Aristocraten contra burgers* in R.A.M. Aerts en H. te Velde (red.), *De stijl van de burger*. Kampen 1998, 209.

⁵⁷ Kuiper, Y.B. *Twee eeuwen Friese adel 1814-2000: van landadel naar historisch instituut*. Heerenveen 2000, 24.

⁵⁸ Standsbesef houdt volgens Montijn in dat men vlak achter zijn eigen hielen een grenslijn trekt. Iedereen rekent zichzelf graag tot een groep die gemiddeld een 'hogere' levensstijl heeft dan die hij er zelf op nahoudt (I. Montijn. *Leven op stand 1890-1940*. Amsterdam 2003, 37).

⁵⁹ Kuiper, Y.B., H. Nicolai en C. Rattink (red.). *Freules, dames, vrouwen: Friese vrouwen en de burgercultuur 1850-1950*. Leeuwarden 1999, 9.

⁶⁰ Kuiper, *Aristocraten contra burgers*, 204.

⁶¹ Onder beschavingsoffensief wordt verstaan de overdracht van burgerlijke waarden en normen aan lagere strata. In zijn artikel *Aristocraten contra burgers* (1998) pleitte Kuiper ervoor juist bij de traditionele topelite te letten op een beschavingsdefensief. Politieke, economische en sociale veranderingen brachten onder de traditionele elites een zucht tot onderscheiding op gang. Deze was vermoedelijk eerder gericht tegen nieuwkomers in de elite dan tegen lagere sociale strata. Omdat de nieuwe rijken zich een zeer luxe levensstijl konden veroorloven, werd het onderscheid gezocht in subtiele zaken als bijvoorbeeld esthetische smaak, omgangsvormen en, wie weet, religieuze denkbeelden (Kuiper, *Aristocraten contra burgers*, 214-215).

Samenvatting

Net zoals overal in Europa was de Nederlandse samenleving na de Eerste Wereldoorlog diep geschokt. Men ging op zoek naar nieuwe waarden in een moderniserende samenleving. Kenmerkend was de opdeling van de maatschappij in sociale segmenten die later zuilen zouden worden genoemd. Er was sprake van levensbeschouwelijke differentiatie, waarbij de diverse richtingen elk hun eigen, keurig afgebakende leefwereld gecreëerd hadden. Er heerste een religieus activisme en dat gaf de indruk van een soort 'strijdcultuur' tussen de segmenten. Drie confessionele partijen drukten in het interbellum hun stempel op het beleid van Nederland. De maatschappelijke moraal in Nederland in het interbellum was synoniem voor zedelijkheid, burgerlijkheid en sociale controle. Nederland was over het algemeen een conservatief land met een nadruk op deugden als ijver, plicht en zelfbeheersing.

Na aanvankelijk een periode van economisch herstel en optimisme gekend te hebben, kwam Nederland in de jaren dertig in een diepe economische crisis terecht. De crisis scherpte de sociale tegenstellingen aan en bracht grote sociale onrust teweeg. Door de opkomst van het nationaal-socialisme in Duitsland en de expansiedrift van Hitler, groeide in Nederland de spanning. In de Eerste Wereldoorlog was de neutraliteit van Nederland gerespecteerd en regering plus militaire staf gingen ervan uit dat deze positie houdbaar bleef. Toen in mei 1940 Duitse troepen het land binnentrokken, bleek het tegendeel: Nederland was in oorlog.

Tijdens het interbellum hadden vele Nederlanders, onder wie enkele personen van adel een speciale voorliefde voor nieuwe levensbeschouwelijke stromingen waaronder de Oxfordgroep, theosofie, Orde van de Ster en antroposofie. Er is door H.D. de Loor in de jaren tachtig van de vorige eeuw uitgebreid onderzoek gedaan naar aanhangers van de Oxfordgroep en daaruit kwam naar voren dat baron en barones Van Heeckeren van Kell-Bentinck en Frits baron van Wassenaer nauwe banden met deze beweging hadden. Mijn veel minder omvangrijke onderzoek naar de ontwikkelingen van de Orde van de Ster in Nederland heeft aangetoond dat Philip baron van Pallandt zich interesseerde voor de theosofie en Krishnamurti. Beide stromingen deden het goed in Nederland. Het streven naar een wereldreligie op basis van de komst van een wereldleraar was in de jaren na de Eerste Wereldoorlog in een door deze oorlog verdeelde wereld niet onbegrijpelijk. Op basis van de beide onderzoeken en aanvullend materiaal van met name Y.B. Kuiper inzake Frits baron van Wassenaer, heb ik onderstaand enkele verklaringen geformuleerd waarom de eerdergenoemde personen van adel zich met nieuwe (weliswaar verschillende) levensovertuigingen inlieten.

Mijns inziens was de primaire reden, dat zij allen open stonden voor het kennismaken van nieuwe levensbeschouwelijke stromingen. Daarbij leefden zij in omstandigheden waardoor zij de kans hadden zich daadwerkelijk hierin te verdiepen. Over het algemeen werd

er in grote rijkdom geleefd waardoor zij zich de luxe konden veroorloven naar bijeenkomsten (zowel in eigen land als het buitenland) te gaan. Van Van Pallandt en Van Wassenaer is duidelijk dat zij daarbij niet gehinderd werden door een dienstbetrekking. Dat deze personen van adel in hun jeugd vaak geleerd hadden één of meer vreemde talen te spreken, werkte zeker in het voordeel mee. En om met een praktische reden te eindigen: genoemde personen beschikten over hetzij een groot huis, hetzij een groot landgoed dat ze ten dienste konden stellen van de beweging die zij aanhingen. Men had zogezegd 'de ruimte'. In hoofdstuk vijf zal ik dit laatste overigens uitgebreider toelichten als ik mijn onderzoek naar de betrekkingen tussen Philip en Krishnamurti/De Orde van de Ster uiteenzet. Tot slot van dit hoofdstuk wil ik de aanbeveling doen voor uitgebreider onderzoek naar met name antroposofie in Nederland ten tijde van het interbellum, om deze beweging in een beter perspectief te kunnen plaatsen binnen de nieuwe religiositeit in die tijd.

3 Een nieuwe wereldleraar

Inleiding

Zoals in het vorige hoofdstuk bleek, kon de theosofie zich in Nederland tijdens het interbellum verheugen in een goede belangstelling. De algemene belangstelling voor het occulte, het verborgene dateerde al van de laatste helft van de negentiende eeuw. Ook in de literatuur en wetenschap kwam deze belangstelling naar voren. Het leek op een revolutie tegen het heersende rationalisme, dit streven om met behulp van de rede gebieden te veroveren die naar hun aard voor de rede ontoegankelijk waren. Religieuze filosofieën uit het oosten werden in het westen geïntroduceerd en enkele westerse geleerden begonnen de oosterse literatuur te bestuderen en te vertalen. Max Müller redigeerde de tientallen delen van de *Sacred books of the east*-reeks. Hendrik Kern, één van de grootste oriëntalistten van Nederland, schreef zijn *Geschiedenis van het buddhisme in Indië* tussen 1882 en 1884. Maar behalve specialisten wisten maar weinigen iets van de oosterse wijsheid. Van termen als karma en reïncarnatie had vrijwel nog niemand in het westen gehoord. Het was onder andere H.P. Blavatsky (1831-1891) die voor een groter publiek de richting van het westerse denken wijzigde. Zij stond aan de wieg van de Theosophical Society. De theosofische beweging bracht volgens eigen zeggen de hogere en geestelijke verklaring van de oosterse wijsheid naar de westerse wereld. Hieraan was volgens Blavatsky behoefte, want de westerse geleerden bestudeerden voor het merendeel slechts de technische kant door middel van de teksten. Het duiden van de hogere betekenis van grote werken als de *Purana's* en *Upanishads* vereiste volgens haar een andere kennis.

De Theosofische Vereniging was de bakermat voor de Orde van de Ster in het Oosten. Deze Orde was een zelfstandig functionerende organisatie, die geen onderdeel vormde van de eerdergenoemde vereniging, al waren er intensieve contacten. De Orde bereidde de komst van een nieuwe wereldleraar voor. In de komende pagina's schets ik in grote lijnen de ontwikkeling van de theosofische beweging, van de Orde van de Ster in het Oosten en de door hen verwachte komst van een wereldleraar. Een grote handicap bij het literatuuronderzoek naar enkele controversiële figuren van de eerdergenoemde bewegingen was het feit dat het óf om hagiografieën ging óf om zogenaamde 'debunking'-literatuur. De vraag die ik in dit hoofdstuk wil beantwoorden heeft betrekking op Krishnamurti, het 'voertuig' van de nieuwe wereldleraar. Waardoor kreeg hij in het interbellum in Nederland zo'n grote aanhang op de been?

Blavatsky op zoek naar verborgen kennis

Helena Petrovna von Hahn (foto rechts) werd in de Oekraïne geboren, tussen 11 en 12 augustus 1831, ongeveer om middernacht.¹ In haar jeugd genoot zij alle voordelen die rijkdom, cultuur en een hoge maatschappelijke positie konden verschaffen. Haar vader was afkomstig uit het grafelijke geslacht Von Hahn uit Mecklenburg en was kapitein in het leger. Haar moeder was de dochter van een Russische prinses en romanschrijfster. Vanaf haar vroegste jeugd gaf Helena er volgens haar omgeving blijk van bijzondere eigenschappen te bezitten. Zo zou ze helderziende, helderhorende en telepathische vermogens bezitten die al opmerkelijk ontwikkeld waren toen ze vier jaar oud was. Volgens de overlevering bezat ze een ontembare eigenzinnigheid en een aangeboren opstandigheid tegen de beperkingen die in de eerste helft van de negentiende eeuw gewoon waren.

In haar vroege jeugd verloor Helena haar moeder. Ze bracht vervolgens vijf jaar door bij haar grootouders. Die hadden een enorme bibliotheek met onder meer honderden boeken op het gebied van filosofie en esoterische onderwerpen. Helena verslond ze. Toen ze dertien jaar oud was nam haar vader haar mee naar het buitenland. Daar maakte zij kennis met de grotere wereld van kunst en cultuur in Frankrijk, Duitsland, Italië en Engeland. Ze kwam in deze tijd volgens eigen zeggen onder de hoede van haar Meester, *Mahatma* Morya of Meester M. zoals hij algemeen werd aangeduid.² Ze vertelde aan haar familie dat deze voor hen onzichtbare hoeder de diepste geheimen van de natuur kende. Naast Meester M. zouden er nog meer Meesters bestaan. Die konden zich, volgens Helena, alleen vertonen aan hen die hun hulp verdienden.

Op 17-jarige leeftijd trouwde Helena met de veertigjarige generaal Nikifor (Nicephorus) Vassilyevich Blavatsky, vice-gouverneur van de Kaukasus.³ Het was geen gelukkig huwelijk en na drie maanden ging zij bij hem weg. Ze zou zijn naam echter in haar verdere leven blijven gebruiken. Helena, hierna verder te noemen als Blavatsky, ging vervolgens gedurende meer dan twintig jaren uitgebreide reizen maken. Dat was in die tijd ongebruikelijk voor een vrouw van haar stand, die nog weinig vrijheid genoot. Blavatsky zei te reizen onder het occulte toezicht van haar Meester. Die leidde haar volgens eigen zeggen naar bronnen van geheime kennis. Ze bezocht vele landen in Europa, Afrika en de meeste landen in het verre oosten. Ze drong zelfs, zo stelde ze, door tot in Tibet. De vraag is of dat

¹ Ryan, C.J. *H.P. Blavatsky en de Theosofische Beweging*. Den Haag 1984, 34. De meeste bronnen houden als geboortedatum 12 augustus 1831 aan.

² *Mahatma* betekent in het Sanskrit 'grote ziel'. Meester Morya maakte deel uit van de zogenaamde 'Broederschap van de Witte Loge' die ik verderop in dit hoofdstuk nog zal bespreken (G.D. Chryssides, *Exploring new religions*. Londen 1999, 88).

³ De bronnen zijn verdeeld over Blavatsky's leeftijd. De meeste geven een leeftijd van (ruim) zestig jaar aan, zonder bronvermelding. Jansen gaat uit van een leeftijd van 40 jaar, met als bron *Lexicon des Geheimwissens* (vijfde druk uit 1982) van Wilhelm Goldmann Verlag, nr. 11708 (Jansen, *Een kern van Broederschap*, 195).

werkelijk het geval was. Onderweg kreeg ze allerlei 'geheimzinnige' ziekten en zweefde ze enkele keren op het randje van de dood.

In 1873 ging ze op bevel van haar Meester naar New York. Ze ontmoette er Henry Steel Olcott (1832-1907). Kolonel Olcott was advocaat met een bloeiende praktijk en had een goede staat van dienst als militair in de Amerikaanse burgeroorlog. Hij was geïnteresseerd in het spiritisme. Olcott stelde Blavatsky voor aan zijn vriend William Quan Judge (1851-1896), een jonge advocaat uit Ierland. Die stelde wel belang in occultisme, maar was niet 'verliefd op geesten'.⁴

Theosofische beweging

Blavatsky kreeg in die tijd volgens eigen zeggen van haar Meester door dat zij meer in het openbaar moest gaan spreken. Ze moest vertellen over de geheime kennis die zij had opgedaan en de werkelijke verklaring van spiritistische verschijnselen. Het doel was de aandacht te trekken van wetenschappers, in de hoop dat zij iets geheel nieuws zouden ontdekken inzake de studie van de diepere natuur van de mens. In een aantekenboekje schreef ze in juli 1875: 'Rechtstreeks vanuit India opdracht ontvangen een wijsgerig-religieuze vereniging op te richten en er een naam voor te kiezen, - ook om Olcott te kiezen'.⁵ Ze was er zelf van overtuigd deze opdracht rechtstreeks van haar Meester M. gekregen te hebben. Olcott was van de opdracht niet op de hoogte, maar steunde haar in het streven. Op

30 oktober 1875 was de Theosophical Society een feit. Men wies bestuursleden aan en er kwam een reglement. Olcott (hier op de foto met Blavatsky) werd tot president benoemd, Judge tot adviseur en Blavatsky op eigen verzoek tot algemeen secretaris. In de praktijk betekende dit dat zij de leiding in handen had.⁶ De benaming

'theosofie' was door Blavatsky in de loop van de tijd al vaker gebruikt als ze doelde op de leer die verspreid moest worden. Waarom juist deze term voor de nieuwe beweging werd gekozen, verklaar ik in de loop van dit hoofdstuk.

⁴ Informatie herleid uit *H.P. Blavatsky* van C.J. Ryan. In *Madame Blavatsky's Baboon: a history of the mystics, mediums, and misfits who brought spiritualism to America* van P. Washington (New York, 1993) worden met name Blavatsky's paranormale gaven, het bestaan van de Meesters en haar bezoek aan Tibet in twijfel getrokken.

⁵ Ryan, *Blavatsky*, 78.

⁶ Verhaar, J.P. *De moderne theosofische beweging*. Hilversum 1931, 10.

Theosofische beweging en Theosofische Vereniging

De theosofische beweging stond volgens Blavatsky onder het gezag van *Mahatma's* of Meesters van wijsheid.⁷ Blavatsky, Olcott en Judge behoorden tot de zogenaamde hoogste Loge van Adepten en moesten dienen als werktuig of instrument van deze Meesters.⁸ Via hen kon de theosofische beweging de mensheid bereiken. De theosofische beweging was onzichtbaar, behalve in hetgeen zij tot stand bracht. Er werd ook een Theosofische Vereniging opgericht. In tegenstelling tot de theosofische beweging was dit wél een zichtbare organisatie. Het voornaamste doel van de vereniging was het vestigen van een universele broederschap. Broederschap als universeel beginsel was niet louter een sentiment. De theosofie zou volgens Blavatsky geen sentimenteel of emotioneel stelsel zijn, maar strikt wetenschappelijk, religieus en wijsgerig.⁹ Tot de eerste leden van de Theosofische Vereniging behoorden wetenschappers, militairen, een vooraanstaande Amerikaanse kabbalist en enkele andere in de Verenigde Staten bekende persoonlijkheden.

Goddelijke wijsheid

Volgens Blavatsky kwam de benaming 'theosofie' al in de derde eeuw van onze jaartelling voor. *Theosophia*, goddelijke wijsheid, stond voor de werking van het heelal waar de mens een onafscheidelijk deel van uitmaakte. Ook de aard, oorsprong en bestemming van de mens werd eronder verstaan. De grondslag van het heelal was de universele broederschap. De term 'theosofie' kwam tot Blavatsky via Meester M. die haar op haar lange zoektocht naar geheime kennis op het spoor zette van Alexandrijnse wijsgeren. Zij waren zogeheten Philalethen, beminnaars van de waarheid. In de derde eeuw van onze jaartelling ontwierp Ammonius Saccas een eclecticisch theosofisch stelsel met als doel zijn leerlingen en alle andere 'beminnaars van de waarheid' via dit stelsel de grote zedelijke waarheden in te prenten.¹⁰ Vandaar het motto van de theosofische beweging: 'er is geen godsdienst hoger dan de waarheid'. Het voornaamste streven van de stichter van deze eclecticisch theosofische school was alle godsdiensten, sekten en volkeren te verenigen onder een gemeenschappelijke zedenleer, gegrondvest op eeuwige waarheden.¹¹

⁷ Deze Meesters van wijsheid werden door Charles Webster Leadbeater omschreven als 'Perfected Men' (C.W. Leadbeater, *The masters and the path*. Adyar 1927 (heruitgave 1997), 1). Algemeen wordt aangenomen dat de Brit Leadbeater leefde van 1847 tot 1934. Ook het geboortejaar van 1854 doet de ronde. Leadbeater produceerde tijdens zijn leven allerlei verhalen over zijn komaf, die later niet waar bleken te zijn. Hij was de rechterhand van Annie Besant. Haar zal ik verderop in dit hoofdstuk nog nader introduceren.

⁸ Een adept is een ingewijde in de geheimen, kunst of wetenschap van een sekte. In het theosofisch jargon staat de aanduiding Adept voor een hoogontwikkeld mens die na zijn overlijden zelf kan bepalen of hij wil reïncarneren of niet.

⁹ Ryan, *Blavatsky*, 25.

¹⁰ Eclecticisme is het streven om denkvormen, werkwijzen, stijlen of motieven van het voorgeslacht over te nemen en te versmelten tot iets nieuws. Waarschijnlijk waren deze denkvormen afkomstig van Pythagoras die in de zesde eeuw voor Christus een religieuze gemeenschap had gevormd in Croton, Zuid-Italië. En waarschijnlijk beïnvloedde Plato de denkwijze van de neoplatonische filosofie van Saccas (R. Vernon, *The Star in the East: Krishnamurti the invention of a Messiah*. Boulder 2000, 9). Vgl. *Der neue Pauli: Enzyklopädie der Antike*, Stuttgart 1996, deel 1 601 (9).

¹¹ Blavatsky, H.P. *De sleutel tot theosophie: een duidelijke verklaring, in den vorm van vraag en antwoord, van de zedeleer, wetenschap en wijsbegeerte, voor welker studie de Theosofische Vereeniging gesticht werd.* 's-Gravenhage 1912, 1-3.

Het waren echter slechts de hoog ontwikkelde mensen die dieper achter de sluier van de natuur konden doordringen. Dit waren de *mahatma's* (grote zielen) of *rishi's* (zieners). Deze *mahatma's* moesten echter niet verward worden met lagere Adepten als *guru's*, *lama's* of *sadhu's*.¹² Nog veel hoger in geestelijke en intellectuele kennis dan de *mahatma's* of *rishi's* stonden de Meesters. Zij werden gezien als Adepten van de hoogste graad en waren het stadium voorbij waarin zij een fysieke belichaming nodig hadden. Hun verheven geestelijke en intellectuele wijsheid was gewijd aan het welzijn van de mensheid. De studie van de theosofie werd beschouwd als het beste middel om de ware natuur van de mens te ontdekken en zo de middelen te vinden om de moeilijkheden van de mens te overwinnen. Eén van de voornaamste leringen van Blavatsky was dat er een innerlijke god in de mens aanwezig was met wie men zich kon verenigen. En omdat zij de mystieke verlichting bereikt zou hebben, meende zij bevoegd te zijn anderen de weg te wijzen.

Doelstellingen en organisatie van de Theosofische beweging en Vereniging

De doelstellingen van de theosofische beweging waren drieledig:

Het vormen van een kern van de algemene broederschap der mensheid zonder aanzien van ras, geslacht, kaste of kleur. Het aanmoedigen van de vergelijkende studie van godsdienst, wijsbegeerte en wetenschap. Het naspeuren van onverklaarbare natuurwetten en van de ongeopenbaarde krachten in de mens.

Van deze drie doelstellingen was alleen de eerste bindend voor alle leden. De andere twee dienden tot hulp voor het bereiken van het eerste. Het volbrengen van het tweede, dat het oosten en het westen van elkaar ontsluit, had tot doel misverstanden uit de weg te ruimen die voortsporen uit verschil van ras en godsdienst. Ook het derde leidde tot broederschap. Doordat de mens zichzelf en zijn omgeving beter leerde kennen, leerde hij inzien dat er een geestelijke eenheid ten grondslag lag aan alle wezens. Eenvoudig zou het vormen van een universele broederschap in de praktijk echter niet zijn. Zelfs Blavatsky klaagde er al over dat het in de beweging voortdurend een 'katten- en hondengevecht' was.¹³ De beweging kende geen vastomlijnde leer of dogma's, maar bood wel een aantal thema's aan die als uitgangspunt konden dienen voor persoonlijke geestelijke ontwikkeling. Enkele daarvan waren, kort samengevat:

Alle religies zijn in essentie één en komen voort uit een gemeenschappelijke bron. Er bestaan meer werelden dan alleen de materiële: achter de ons bekende wereld bevinden zich diverse,

¹² Een *guru* is een Indiase leermeester. *Lama* is de Tibetaanse benaming van een *guru*. Een *sadhu* is een rondtrekkende asceet.

¹³ Verhaar, *De moderne theosofische beweging*, 16.

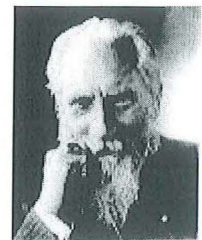
voor ons onzichtbare, gebieden. De mens is in diepste wezen geestelijk en doorloopt een kringloop van incarnaties om zich tenslotte te verenigen met de Eenheid van alle bestaan. De mens volgt daarbij zijn of haar eigen authentieke weg, en geen enkel religieus stelsel kan hem of haar door middel van specifieke dogma's zijn of haar geestelijke vrijheid en verantwoordelijkheid voor de gekozen weg ontnemen.¹⁴

De Theosofische Vereniging kende de volgende organisatiestructuur:

De leden zijn verdeeld in drie Secties, en iedere Sectie in drie Graden. Alle kandidaten voor actief lidmaatschap moeten als proeflid toetreden in de Derde Graad van de Derde Sectie, en er is geen vaste tijd bepaald waarna een nieuw lid verder kan gaan van een lagere naar een hogere graad; dat is geheel van zijn verdienste afhankelijk. Om tot de hoogste graad van de eerste sectie te worden toegelaten, moet de Theosoof vrij zijn geworden van elke neiging aan de ene vorm van religie de voorkeur te geven boven een andere (...) Hij moet bereid zijn zo nodig zijn leven te geven voor het welzijn van de Mensheid en van een medelid, ongeacht ras, kleur of geloofsovertuiging (...) Zij die zich nog niet geheel hebben losgemaakt van godsdienstig vooroordeel en andere vormen van zelfzucht, maar een bepaalde vooruitgang hebben bereikt in zelfbeheersing en verlichting, behoren tot de Tweede Sectie. De Derde Sectie is voor proefleden (...) De Society leert en verwacht dat haar leden persoonlijk een voorbeeld zullen zijn van de hoogste moraal en religieuze aspiraties; dat zij het materialisme van de wetenschap zullen bestrijden en iedere vorm van dogmatische theologie, in het bijzonder de Christelijke, die de Leiders van de Society als bijzonder verderfelijk beschouwen (...) dat zij kennis verspreiden van de verheven leringen van dat zuivere esoterische stelsel uit archaische tijden (...) tenslotte, en vooral, dat zij helpen bij het tot stand brengen van een Broederschap der Mensheid.¹⁵

De opmerking over de christelijke dogmatische theologie had volgens Blavatsky geen betrekking op de leringen van Christus. Volgens haar waren die in hun esoterische betekenis identiek met de oude wijsheid die in mysteriescholen werd onderwezen.

Wat de theosofie voor de leden van de beweging kon betekenen, werd door C.W. Leadbeater (1847-1934, foto rechts)¹⁶ in 1902 aldus verwoord:

¹⁴ Jansen, *Een kern van Broederschap*, 11-12.

¹⁵ Ryan, *Blavatsky*, 85.

¹⁶ Charles Webster Leadbeater was één van de meest controversiële occultisten uit zijn tijd. Hij was de rechterhand van de in dit hoofdstuk nog nader te introduceren Annie Besant. Van huis uit was Leadbeater een Anglicaanse geestelijke. In 1916 brak hij met de Church of England en stichtte de Liberal Catholic Church, een afsplitsing van de katholieke kerk, waar hij bisschop van werd. De christelijke achtergrond van zowel Leadbeater als Besant, zou in latere jaren leiden tot het incorporeren van christelijke elementen en rituelen in de theosofische praktijk. Onder Blavatsky en Olcott lag de nadruk op het hindoeïsme, boeddhisme en de oude Egyptische religie (Chryssides, *Exploring new religions*, 91).

We gain from Theosophy a rational comprehension of that life which was before for so many of us a mere unsolved problem – a riddle without an answer. From it we know why we are here, what we are expected to do, and how we ought to set to work to do it. We see that, however little life may seem worth living for the sake of any pleasures or profits belonging exclusively to the physical plane, it is very emphatically worth living when regarded merely as a school to prepare us for the indescribable glories and the infinite possibilities of the higher planes. In the light of the information which we acquire, we see not only how to evolve ourselves, but also to help others to evolve – how by thought and action to make ourselves most useful, first of all to the small circle of those most closely associated with us or those whom we especially love, and then gradually by degrees, as our power increases, to the entire human race (...) We learn to rise to an impersonal and unselfish standpoint, where to do right for right's sake seems to us the only rule of life, and to help our fellow-man the greatest of our joys (...) The student of Theosophy should be distinguishable from the rest of the world by his perennial cheerfulness, his undaunted courage under difficulties, and his ready sympathy and helpfulness (...) Thus he will look ever for the good in everything, that he may endeavour to strengthen it: he will watch for the working of the great law of evolution in order that he may range himself on its side, and contribute to its energy his tiny stream of force. In this way (...) he will become, in his small sphere of influence, one of the beneficent powers of Nature.¹⁷

De Theosofische Vereniging in Nederland

Er kwamen afdelingen van de Theosofische Vereniging in verschillende landen. Deze afdelingen werden onderverdeeld in loges en centra. Zo waren er afdelingen in Amerika, Groot-Brittannië, Brits-Indië, Australië, Scandinavië en Nieuw-Zeeland. In Nederland had de Theosofische Vereniging de beschikking over huize De Duinen in Huizen.¹⁸ Mevrouw Mary van Eeghen-Boissevain (1869-1959) stond in 1925 haar in 1912 huis gebouwde huis met tuin en landgoed af om het werk van de Meesters te kunnen dienen.¹⁹ Ze had haar huis eerst te koop gezet, toen ze tijdens een reis naar Noord-India een stem hoorde zeggen: 'Do not sell your estate, it is destined for a great spiritual work'.²⁰ Die stem maakte zo'n indruk op haar, dat ze bij terugkeer in Nederland weer in De Duinen ging wonen en afwachtte wat er gebeuren ging. Aanvankelijk gebeurde er niets tot bisschop Wedgwood van de Vrij-

¹⁷ Leadbeater, C.W. *Outline of theosophy*. Londen 1902 (heruitgave 1997), 90-99.

¹⁸ Het huis en landgoed (circa zeventien hectare) De Duinen liggen in Valkeveen, tussen Huizen en Naarden. In de literatuur worden zowel Huizen en Naarden genoemd als plaats van het huis en landgoed. Om verwarring te voorkomen ga ik uit van de plaats Huizen, in de huidige gemeente Naarden. Tegenwoordig ligt het huis landinwaarts, maar indertijd had men vanuit het huis, dat op de duinen werd gebouwd, een fraai uitzicht op de Zuiderzee, het huidige Gooimeer. Het landhuis werd ontworpen door de Blaricumse architect Theodor Wilhelm Reuter (1876-1963) en in 1919 verbouwd door de architecten Staal en Haalmeijer uit Amsterdam. In 1932 werd het landhuis door architect B. Jurriëns te Naarden aanzienlijk uitgebreid door een aanbouw. De bij het landhuis behorende tuin werd in 1912/1913 aangelegd door de tuinarchitect Leonard Anthony Springer. Huis en tuin liggen in een landschapspark, in hetzelfde jaar aangelegd door Springer (Jansen, *Een kern van broederschap*, 156-158).

¹⁹ Het jaar ervoor, in 1924, had Philip hetzelfde gebaar gemaakt en zijn kasteel en landgoed Eerde bij Ommen in Overijssel weggegeven om het werk van Krishnamurti, de wereldleraar te kunnen dienen. Maria (Mary) van Eeghen-Boissevain trouwde in 1888 met Cornelis van Eeghen, van wie zij in 1921 scheidde. Zij was voorzitter van de Nederlandse Bond van Vrouwenkiesrecht. Haar vader was Charles Boissevain (1842-1927), de destijds bekende journalist en hoofdredacteur van het *Handelsblad* (Jansen, *Een kern van broederschap*, 217).

²⁰ *Ibidem*, 156.

Katholieke Kerk een plek in Nederland zocht waar jongeren getraind konden worden in ceremonieel werk.²¹ Mevrouw Van Eeghen-Boissevain bood hem de mogelijkheden een dergelijke opleiding op haar terrein te organiseren. In 1924 werd een kleine kapel gebouwd, opgedragen aan de aartsengel Michael en alle Engelen. Daarop wilde mevrouw Van Eeghen-Boissevain haar hele landgoed aan Wedgwood schenken, maar hij weigerde het te aanvaarden. Tijdens een bezoek van Besant in 1925 schonk ze het landgoed aan haar, voor het werk van de Meesters. Vervolgens werd op 11 september 1925 de St. Michaels-Stichting opgericht voor het beheer en de administratie van het landgoed.²²

Mevrouw Van Eeghen-Boissevain bleef dichtbij het centrum wonen in een huis dat zij voor zichzelf liet bouwen en wijdde zich haar verdere leven geheel aan het werk van het centrum. De naam van het huis werd in de dertiger jaren van de twintigste eeuw gewijzigd in Vesanta House, een Indisch klinkende verbastering van de naam Besant. Later werd de naam omgezet in Huize St. Michael.²³ Op oudere leeftijd, zij naderde de tachtig, werd het mevrouw Van Eeghen-Boissevain te zwaar om zelfstandig te blijven wonen. Zij werd uitgenodigd in Huize St. Michael te komen wonen, hetgeen zij nog bijna zeven jaren heeft gedaan.²⁴

Lidmaatschapsstructuur van de Theosofische Vereniging

Het lidmaatschap van de leden van de Theosofische Vereniging was hiërarchisch. Er waren drie grote groepen te onderscheiden. Ten eerste de gewone leden. Daartoe behoorden al degenen die zich als lid hadden laten inschrijven en het voornemen hadden om de 'theosophia' te bestuderen. In principe was hiervoor instemming met het drievoudige doel van de vereniging en het nastreven ervan al voldoende. In de tweede groep werden de leerlingen of *chela's* ondergebracht. Het waren degenen die wisten door te dringen in de eigenlijke 'theosophia'. Deze groep vormde de zogenaamde esoterische afdeling van de theosofie omdat zij ingewijd werden in de verborgenheden. Deze leden maakten twee grote stadia door om de hoogste theosofische vervolmaking te kunnen bereiken. Het eerste stadium was de voorbereiding op het leerlingschap. Het volgende stadium was het eigenlijke leerlingschap. De voorbereiding op het leerlingschap geschiedde op een gecompliceerde

²¹ De Vrij-Katholieke Kerk was een onafhankelijk kerkgenootschap van gnostisch-theosofische signatuur, in 1916 gesticht door de theosofen J.I. Wedgwood en C.W. Leadbeater. Zij brachten een herziening tot stand van de aanvankelijk gebruikte katholieke rituelen en stelden een beginselverklaring op met een korte samenvatting van de leer. De Vrij-Katholieke Kerk verstond onder 'katholiek': algemeen, universeel, deel uitmakend van Christus' onzichtbare mystieke kerk, waarvan alle zichtbare kerken onvolmaakte vertegenwoordigers waren. 'Vrij' hield in dat zij onafhankelijk was, maar ook dat zij aan haar leden volkomen geloofsvrijheid liet, zowel ten aanzien van de uitleg van de bijbel, de traditie en de liturgie, alsook van de in de beginselverklaring geformuleerde samenvatting van de leer. De kerk had geen uitgewerkte theologie (*Grote Winkler Prins*: encyclopedie in zesentwintig delen. Amsterdam 1992, deel 24, 226).

²² Jansen, *Een kern van broederschap*, 155-156.

²³ St. Michael's House is momenteel het hoofdkantoor van de St. Michael's Foundation of the International Theosophical Centre en het hoofdkwartier van de European Federation of the Theosophical Society. De voornaamste gebouwen van het ITC zijn thans het voormalige landhuis, de kapel van de Vrij-Katholieke Kerk en de Besant Hall met bibliotheek en auditorium, geschikt voor conferenties (Informatie herleid uit een redevoering van Paul Zwollo, namens de European Federation of the Theosophical Society zoals gepubliceerd op www.itc-naarden.org).

²⁴ Jansen, *Een kern van broederschap*, 157.

wijze. Men moest verkeerde eigenschappen overwinnen, het lichaam en de ziel louteren door onder meer zelfbeheersing en beheersing van het denkvermogen. Tenslotte moest het karakter gevormd worden door overpeinzing. Doel van dit alles was dat men reeds in het tegenwoordige leven goddelijke eigenschappen aankweekte, waarmee men later herboren zou worden.

Vervolgens trad men het tweede grote stadium in: het pad van het eigenlijke leerlingenschap. Dit grote pad viel ook weer uiteen in delen: in een zogenaamd proefpad en in het ware pad. Een leerling op het ware pad werd discipel genoemd en kreeg onderricht door een hogere leraar, een *mahatma*. Op dit ware pad kon de discipel vier inwijdingen ondergaan. Deze inwijdingen konden zich over vele levens uitstrekken. In een enkel geval volgden de inwijdingen elkaar snel op. Na de vierde inwijding waren alle innerlijke vermogens verkregen om het werk van de Meesters te kunnen verrichten. Men had het vermogen om alle aardse begeerten, haat en afkeer te vernietigen. Ook kon men naar willekeur het lichaam verlaten. De leerling was een zogenaamde *arhat* geworden, een volmaakt mens. Bij het sterven onderging de volmaakte mens de vijfde en laatste inwijding om in het stadium van de bevrijde geest te komen. Dat wil zeggen dat deze geest niet meer behoefde te reïncarneren. De keuze was aan de bevrijde geest zelf.

Wilde de geest niet reïncarneren dan behoorde deze tot de derde groep: 'De Broederschap van de Witte Loge' of 'De Hiërarchie der Adepten' genaamd. Het was echter mogelijk om wel te reïncarneren om de mensen op aarde, die nog niet zover waren, te helpen en te onderrichten. Dit werd gezien als een daad van liefde en mededogen. Vandaar dat zij ook wel de 'Grote Meesters van Mededogen' werden genoemd. Alle grote Meesters van Mededogen vormden zelf ook weer een hiërarchie met als taak vol mededogen te waken over de mensheid op aarde. Deze hiërarchie bestond eveneens uit groepen, zeven om precies te zijn. Iedere groep telde enkele 'groten' die boven andere uitstaken. Iedere groep had ook een eigen afzonderlijke taak in het werk voor de mensheid.

Blavatsky's belangrijkste publicaties

Ongeveer in de tijd dat de Theosophical Society werd opgericht, begon Blavatsky haar eerste grote boek te schrijven. Ze werd daartoe volgens eigen zeggen geïnspireerd door de Meesters. De uitgave kreeg de titel *Isis Ontsluierd* en besteedde veel aandacht aan de verborgen kant van de natuur en aan het beheersen van occulte krachten door getrainde Adepten. Blavatsky wilde aantonen dat de occulte verschijnselen onderworpen waren aan wetenschappelijke wetten die slechts aan de Adepten bekend waren. Ze stelde ook dat het occultisme zich verhield tot het spiritisme als het oneindige tot het eindige. Ze stelde dat haar boek lang niet een volledige schets van de wijsbegeerte gaf. Verder uitgewerkte leringen

moest zij echter van de Meesters bewaren totdat de mensheid beter was toegerust om die te begrijpen. Zo werd een volledige uiteenzetting van reïncarnatie enkele jaren uitgesteld.

Het grootste werk van Blavatsky was de *Geheime Leer*. Het boek verscheen in 1888 in twee dikke delen. Deel één was een studie over het ontstaan en de ontwikkeling van het heelal en het tweede ging over het ontstaan en de ontwikkeling van de mens. Blavatsky verklaarde dat de *Geheime Leer* niet geschreven was als een openbaring, maar eerder als een verzameling fragmenten uit de duizenden boekdelen waarin de grote Aziatische en voorchristelijke godsdiensten vastgelegd waren. Verder wilde zij geen enkel dogma geven. Ze verzocht de lezer de gedachten en gegevens te bestuderen vanuit het standpunt van de gewone ervaring en het gezonde verstand. *De Geheime Leer* was gebaseerd op drie grondstellingen. Ten eerste ging ze uit van een alomtegenwoordig, eeuwig, grenzeloos en onveranderlijk beginsel waarover geen bespiegeling mogelijk was. Het ging het menselijk voorstellingsvermogen te boven en het werd alleen maar neergehaald door menselijke bewoordingen of vergelijkingen. Ten tweede werd de eeuwigheid van het heelal in zijn geheel als een oneindig gebied gezien, dat periodiek het speelveld was van talloze heelallen, die onophoudelijk ontstonden en weer verdwenen. Ten derde was er de fundamentele eenheid van alle zielen met de Universele Overziel. Deze laatste was zelf een aspect van een onbekende wortel.

In 1876 startte Blavatsky met het tijdschrift *The Theosophist*. Nadat ze zich in 1887 permanent in Londen had gevestigd, begon zij met een ander tijdschrift genaamd *Lucifer*. Voor haar dood schreef ze *De sleutel tot de Theosofie* en *Stem van de Stilte*. Na vele jaren chronisch ziek te zijn geweest, stierf Blavatsky in Londen op 8 mei 1891 op 59-jarige leeftijd.

Annie Besant

In 1907 werd de Britse Annie Besant (foto links) tot presidente van de Theosophical Society gekozen. Besant werd onder de naam Annie Wood in Londen geboren op 1 oktober 1847.

Haar vader was arts en stierf toen Annie vijf jaar oud was. De moeder had amper de financiële middelen om voor Annie en haar oudere broer te zorgen. Een vriendin, Ellen Marryat, bood aan de opvoeding en educatie van Annie op zich te nemen. 'Auntie', zoals de ongehuwde Marryat door haar pupil genoemd wilde worden, was volgens Annie een perfecte lerares en had veel plezier in het lesgeven.²⁵ Ze bracht Annie enkele talen bij waaronder Frans, Duits en Latijn. Ook maakten ze reizen naar Frankrijk en Duitsland om kennis te nemen van kunst en cultuur.

²⁵ Besant, A. *An Autobiography*. Madras 1893, (herdruk 1995) 23.

Tijdens een verblijf in Parijs van zeven maanden kwam Annie in contact met de rooms-katholieke kerk en haar rituelen. In haar autobiografie schreef zij daarover:

This stay in Paris roused into activity an aspect of my religious nature that had hitherto been latent. I discovered the sensuous enjoyment that lay in introducing colour and fragrance and pomp into religious services, so that the gratification of the aesthetic emotions became dignified with the garb of piety. The picture galleries of the Louvre, crowded with Madonnas and saints, the Roman Catholic churches with their incense laden air and exquisite music brought a new joy into my life, a more vivid colour to my dreams. Insensibly, the colder, cruder Evangelicalism that I had never thoroughly assimilated, grew warmer and more brilliant and the ideal Divine Prince of my childhood took on the more pathetic lineaments of Man of Sorrows, the deeper attractiveness of the suffering Saviour of Men.²⁶

Marryat had Annie opgeleid in de traditie van het zogenaamde Evangelicalisme, waarvan zij een fervent aanhanger was. Het Evangelicalisme was een religieuze beweging die in het midden van de achttiende eeuw opkwam in Engeland onder aanvoering van John Fletcher en Henry Venn. De Evangelicals kenmerkten zich onder meer door een letterlijke interpretatie van de bijbel en het heiligen van de zondagsrust. Men legde sterk de nadruk op de mens als zondaar en op persoonlijke verlossing.²⁷ Marryat behoorde tot de strenge tak en dat betekende in de praktijk onder meer: 'On the Sunday no books were allowed save the Bible (...) But she would try to make the day bright by various little devices (...) by singing of hymns (...) by telling us wonderful missionary stories'.²⁸

Voorvechtster van vrouwenemancipatie

In 1867 trouwde Annie Wood met dominee Frank Besant. Ze was totaal onvoorbereid op een getrouwd bestaan.

My dreamy life (...) in which I had been guarded from all pain, shielded from all anxiety, kept innocent on all questions of sex, was no preparation for married existence (...) Looking back on it all, I deliberately say that no more fatal blunder can be made than to train a girl to womanhood in ignorance of all life's duties and burdens, and then to let her face them for the first time away from all the old associations, the old helps, the old refuge on the mother's breast.²⁹

Het echtpaar Besant kreeg twee kinderen, een zoon en een dochter. Annie Besant was niet gelukkig in haar huwelijk. Haar vrijzinnige ideeën botsten met de traditionele opvattingen van

²⁶ *Ibidem*, 37-38.

²⁷ Cannon, J. (ed.), *The Oxford companion to British history*. Oxford 1997, 359.

²⁸ Besant, *An Autobiography*, 26.

²⁹ *Ibidem*, 54-55.

haar man. Zo weigerde zij deel te nemen aan de heilige communie. Het leidde tot een echtscheiding in 1873. De zoon werd direct aan de vader toegewezen, de dochter enkele jaren later. De redenen dat de kinderen aan de vader werden toegewezen waren de voor die tijd onconventionele inzichten van de moeder.

Annie, in het vervolg aan te duiden met de achternaam van haar man Besant die zij haar verdere leven aanhield, wendde zich geheel af van het christendom en beschouwde zichzelf als een atheïst. Ze werd lid van de National Secular Society, een beweging die streefde naar een systeem van morele waarden in Groot-Brittannië. Dit systeem moest exclusief gevormd worden door wereldse overwegingen, los van welke religieuze aard dan ook. Besant begon zich ook te interesseren voor helderziendheid, spiritisme, telepathie en hypnose. Ze bewerkstelligde dat een boek over geboortebeperking opnieuw uitgegeven zou worden. Dat gebeurde in 1877 en gaf veel commotie in het Victoriaanse, conservatieve en aan de oppervlakte puriteinse Engeland. Ook werkte ze mee aan een pamflet dat de titel *The fruits of philosophy* kreeg. Het stond vol met praktische adviezen over anticonceptie. Er volgde een rechtszaak. Besant werd beschuldigd van obsceniteiten en ondermijning van de publieke moraal.³⁰ Ze kreeg zes maanden gevangenisstraf. In hoger beroep volgde echter vrijspraak. De zaak leverde veel publiciteit voor het onderwerp op. Een vrouw die openlijk voorstander was van geboortebeperking, dat was in die tijd ongehoord. *The fruits of philosophy* verkocht goed op de clandestiene markt.

Besant trad ook toe tot de Fabian Society, een socialistische organisatie die onder meer George Bernard Shaw tot haar leden mocht rekenen. Deze beweging stond aan de basis van wat nu de Labour partij is. Ze zette zich onder meer in voor de verbetering van de rechten van vrouwen, waaronder het kiesrecht.

Besant en Blavatsky

In 1889 maakte Besant kennis met Blavatsky. Blavatsky maakte de opmerking: 'Oh, my dear Mrs. Besant, if you would only come among us!'.³¹ Maar Besant hield de boot af. Later zou Blavatsky daarover zeggen: 'Child, your pride is terrible'.³² Niet lang na deze kennismaking kwam Besant op haar aanvankelijke bezwaren terug en reisde vervolgens vol overgave de wereld rond om het theosofische gedachtegoed te verspreiden. Toen ze in 1907 tot presidente van de Theosophical Society was benoemd, begon ze al spoedig veranderingen in het beleid aan te brengen. Eén van de eerste aanbevelingen aan theosofen was zich uitdrukkelijker op andere terreinen van activiteit te begeven om die te 'theosoferen'. Het voorbeeld van de Franse loge sprak haar zeer aan:

³⁰ Schama, S. *A history of Britain. Part three: 1776-2000 The fate of empire*. Londen 2003, 187.

³¹ Besant, *An Autobiography*, 311.

³² *Idem*.

Inplaats dat de Theosofen de boeken der geleerden bestudeeren en dan verkondigen, wat zij geleerd hebben, noodigt de Fransche Loge de voornaamste vertegenwoordigers van de verschillende richtingen van denken uit, die welke voor ons voornamelijk van belang zijn (...) Dit schijnt mij een zeer bewonderenswaardig plan toe en ik zou niet weten, waarom gij niet in enkele der Londensche Loges zoudt trachten uw Fransche burens na te volgen.³³

Besant vertrouwde volledig op de occulte gaven van C.W. Leadbeater, die ze had leren kennen via de Theosofische Vereniging. Leadbeater zei getraind te zijn in helderziendheid door een Indiase Meester en aura's te kunnen zien en lezen.³⁴ Leadbeater raakte echter in opspraak vanwege zijn vermeende homoseksualiteit. Ook gingen er geruchten dat hij zijn studenten misbruikte en hen aanzette tot masturbatie. Leerlingen zouden bij hem in bed slapen. Bewijzen kwamen niet duidelijk aan de oppervlakte en Besant bleef hem steunen op aandringen van haar Meester.³⁵ Eén van Leadbeater's belangrijkste leerlingen, Krishnamurti, zou desgevraagd ontkennen dat hij bij iets dergelijks betrokken was: 'He [Leadbeater] was never anything but the teacher anxious for the spiritual and bodily happiness of his pupil'.³⁶

Besants grote liefde voor Brits-Indië

Besant verhuisde in 1894 naar wat nu India heet, om zich de rest van haar leven in te zetten voor het nationalisme van deze toenmalige Britse kolonie. Het was haar grote wens om het hoger onderwijs te bevorderen en ze richtte in 1898 een Central Hindu College te Benares (Varanasi) op. Later werd het instituut overgedragen aan de overheid en ontwikkelde het zich tot de Hindu University. In 1921 ontving Besant een ere-doctoraat van deze universiteit. Ze stelde er prijs op in het vervolg als dr. Besant aangesproken te worden. In 1918 organiseerde zij de padvinderebeweging.³⁷ Later werd zij benoemd tot erecommissaris.

In 1913 besloot Besant het politieke terrein te betreden om voor het land een zelfstandige positie binnen het Britse rijk te bevorderen. Zij richtte verschillende kranten op en werd in 1917 tot presidente van het Indiase Nationale Congres gekozen. Hoewel deze activiteit een persoonlijke aangelegenheid was en los stond van de theosofische beweging, vond het publiek het moeilijk onderscheid te maken tussen haar politieke en theosofische werk. Zo kwam het na veel commotie tot een scheiding tussen de Amerikaanse afdeling en de Engelse. De eerste ging verder onder leiding van de al eerdergenoemde William Quan Judge, een vriend van Olcott. De afdelingen in Engeland en Brits-Indië gingen verder onder

³³ Besant, A. *Lezingen te Londen gehouden in juni en juli 1907, uit het Engelsch vertaald door D. Bekouw.* Amsterdam 1908, 172.

³⁴ Hij was degene die op basis van deze vaardigheden Krishnamurti 'ontdekte' als het geschikte voertuig voor de nieuwe wereldleraar.

³⁵ Besterman, T. *Annie Besant: a modern prophet.* Londen 1934 (herdruk 2003), 222-234.

³⁶ Vernon, *The Star in the East*, 110. Citaat: Landau, Rom. *God is my adventure.* Londen 1935, 84. Rom Landau is het pseudoniem van de Rus M.A. Aldanova (1888-1950), die in 1919 uitweek naar Frankrijk. Hij schreef onder andere verschillende boeken over Marokko.

³⁷ Hier is een parallel te ontdekken met het levensverhaal van Philip, die ook grote interesse aan de dag legde voor de padvinderij. Zie hoofdstuk vijf.

leiding van Besant. Besant leidde een strijdbaar leven, was een vruchtbare schrijfster over theosofie, sociale en politieke onderwerpen, was een goed spreekster en bovenal een onvermoeibare propagandiste. Ze werd onder meer getypeerd als: 'She made men'.³⁸ Dr. Annie Besant overleed op 20 september 1933 in India. Ze was 86 jaar oud.

De Orde van de Ster in het Oosten

In 1908 kwamen vanuit Brits-Indië geruchten dat Maitreya spoedig zou incarneren, dat wil zeggen opnieuw zou komen wonen in één of ander menselijk lichaam.³⁹ Hij was al eerder naar de aarde gekomen in de personen van de Hindoe godheid Krishna en Jezus Christus. In 1910 namen deze geruchten een vastere vorm aan toen Besant de officiële mededeling aan haar volgelingen deed dat inderdaad een spoedige komst van de wereldleraar te verwachten was. Om de komst van deze wereldleraar, die als een 'ster in het oosten' zou verrijzen, voor te bereiden en om deze boodschap van Besant te verspreiden over de gehele wereld, werd op 11 januari 1911 een aparte vereniging opgericht die de naam kreeg 'de Orde van de Ster in het Oosten'. Deze vereniging moest over de hele wereld vertakkingen krijgen, opdat de leraar overal bij zijn komst een groep getrouwen zou ontmoeten die hem welwillend zouden ontvangen en naar zijn leringen wilden luisteren. Voor elk land werden bestuursleden benoemd, bestaande uit een nationaal vertegenwoordiger, het voornaamste bestuurslid in het land, en een organiserend secretaris of secretarissen. Er bestonden geen reglementen en geen lidmaatschapsgelden. Elk lid ontving een lidmaatschapscertificaat. Het Orde-teken was een zilveren vijfpuntige Ster in de vorm van een dasspeld, hanger of broche. De prijs lag in die tijd tussen de f 1,- à f 1,75 en aan de leden werd verzocht ze zoveel mogelijk zichtbaar te dragen. De kleur van de Orde was lichtblauw en geen andere kleur mocht met het Ordeteken gedragen worden. Paars was de kleur van een hogere graad in de Orde, waarin toelating alleen mogelijk was door een uitnodiging overgebracht door het hoofd.⁴⁰ In de oprichtingsvergadering zei Besant:

Wij, die iets weten van het verborgen leven, wij, die door ons persoonlijk weten getuigen zijn van Zijn leven op aarde, wij verwachten Zijn komst. Reeds weerklinkt in de Himalaya's het geluid van Zijn stappen, die Zijn naderkomen aankondigen. Hij is daar, wachtend op zijn vertrek. Hij is daar met liefde op deze wereld starend, die Hem destijds heeft weggejaagd, en die Hem misschien nog zal verjagen.⁴¹

³⁸ Jinarajadasa, C. *A short biography of Annie Besant*. Madras 1932 (herdruk 2000), 51.

³⁹ In het boeddhisme is Maitreya de naam van de bodhisattva van mededogen die in zijn volgende incarnatie als Boedha naar de aarde zal komen voor het welzijn van alle levende wezens.

⁴⁰ Overgenomen uit een ongedateerde folder *Orde van de Ster in het Oosten* (KDSC).

⁴¹ Verhaar, *De moderne theosofische beweging*, 115.

Toelating tot de Orde was alleen afhankelijk van het aanvaarden van de beginselverklaring. Deze beginselverklaring van de Orde van de Ster in het Oosten luidde als volgt:

Wij gelooven dat een groot Leeraar spoedig in de wereld zal verschijnen, en wij wenschen nu zoo te leven, dat wij waardig zullen zijn Hem te kennen wanneer Hij komt. Wij zullen daarom trachten Hem steeds in onze gedachten te houden, en al het werk dat gedurende onze dagelijksche bezigheden tot ons komt, te doen in Zijn naam en daarom naar onze grootste bekwaamheid. Voor zoover onze gewone plichten zulks toelaten, zullen wij iederen dag een gedeelte van onzen tijd wijden aan een bepaald werk dat helpen kan om Zijn komst voor te bereiden. Wij zullen trachten Toewijding, Standvastigheid en Mededoogen de voornaamste kenmerken van ons dagelijksch leven te maken. Wij zullen trachten iederen dag aan te vangen en te eindigen met een korten tijd gewijd aan het vragen van Zijn zegen op al wat wij trachten voor Hem en in Zijn naam te doen. Wij beschouwen het als onzen bijzonderen plicht grootheid te erkennen en te eerbiedigen in wien deze zich ook vertoone en te trachten mede te werken, voor zoover wij zulks kunnen, met hen die wij geestelijk als onze meerderen erkennen.⁴²

Het officiële orgaan van de Orde van de Ster in het Oosten was de *Herald of the Star*, een geïllustreerd maandblad. Het blad had een internationale strekking, bevatte artikelen in verschillende talen en was derhalve bestemd om in alle afdelingen van de Orde gelezen te worden. Verscheidene landen hadden een eigen nationaal orgaan. In Nederland was dit *De Ster*, ook wel het *Sterbulletin* genoemd. Voor de *Herald* moest men f 8,40 per jaar aan de uitgever in Londen betalen. Het officiële orgaan van de Nederlandse afdeling werd in stand gehouden door vrijwillige geldelijke bijdragen van de leden van de Orde. De kosten van een abonnement bedroegen ongeveer f 1,85 per jaar. Een minimumbijdrage was op f 1,25 per jaar vastgesteld. Daarnaast bestond er ook voor niet-leden van de Nederlandse afdeling van de Orde een propagandablاد genaamd het *Sterlicht*. Dit blad verscheen tot september 1927 de vijfde van iedere maand. De abonnementsprijs bedroeg f 1,50 per jaar. Vanaf oktober 1928 werd het een kwartaaluitgave voor veertig cent per jaar.

Eerste voertuig: Hubert van Hook

Besant was in eerste instantie vaag over de vragen wanneer en in wie de nieuwe wereldleraar zou incarneren. Korte tijd later werd echter een Indiase jongen, Jiddu Krishnamurti, door Leadbeater aangewezen als het zogenaamde 'voertuig' van de nieuwe wereldleraar. Op zich was dit verwonderlijk omdat enkele jaren daarvoor al een andere jongen uitverkoren was om het 'voertuig' te worden: Hubert van Hook, de toen dertienjarige zoon van de secretaris-generaal van de Theosofische Vereniging in Amerika, dr. Weller van

⁴² Overgenomen uit een ongedateerde folder *Orde van de Ster in het Oosten* (KDSC).

Hook. De ouders waren bijzonder geveleid dat hun zoon als de komende wereldleraar zou worden uitgeroepen. Op aandrang van Besant vertrok Hubert met zijn moeder naar India om daar de opleiding te krijgen die voor dit lot noodzakelijk was. Na enige tijd bleek echter dat de Meesters zich hadden 'bedacht'. Althans, dat was de uitleg van Leadbeater. Niet Hubert van Hook maar Jiddu Krishnamurti zou het 'voertuig' zijn.⁴³ Geen blanke, Amerikaanse jongen maar een donkere, oosterse jongen was de 'ster uit het oosten'. Aanvankelijk schikte Hubert zich voorbeeldig in zijn lot. In latere jaren zou hij echter met verbittering op deze tijd terugkijken.

Tweede voertuig: Jiddu Krishnamurti

Krishnamurti (foto links), die in theosofische kringen ook als Alcyone bekend stond, was de zoon van Jiddu Narayaniah, een brahmaan uit een strenge kaste in Mandapalle in Madras, het toenmalige Brits-Indië. Hij werd op 4 mei 1895 geboren en volgens Indisch gebruik kreeg hij als achtste kind de naam Krishnamurti, verwijzend naar de god Krishna.⁴⁴ De vader was afgestudeerd aan de universiteit van Madras en had aanvankelijk een positie als ambtenaar in dienst van de Britten. Naar het schijnt gaf hij ook filosofieles. De Nederlandse oriëntalist Johan van Manen was bij hem in de leer.⁴⁵ Na zijn pensionering kreeg hij op eigen verzoek en na enig aandringen, een kleine administratieve baan bij de Theosofische Vereniging. Zijn vrouw was inmiddels overleden en hij ging met zijn zonen wonen in een klein, armoedig huisje op het terrein van het hoofdkwartier van de vereniging.

In 1909 werd Krishnamurti, samen met zijn drie jaar jongere broertje Nitya (1898-1925), spelend op het strand van de Indische Oceaan door Charles Leadbeater 'ontdekt'. Deze zag in het verwaarloosde, broodmagere kind een zo wonderschone aura, zoals men die bij normale menselijke wezens niet aantreft. Volgens Leadbeater was de jongen helemaal 'leeg', was er geen spoor van een ego te ontdekken. Ook bij Nitya was de aura

⁴³ Lutyens, M. *Krishnamurti, jeugd en bewustwording*. Londen 1975, 48.

⁴⁴ Krishnamurti betekent in het Sanskrit een incarnatie van Krishna.

⁴⁵ M.A.J. (Johan) van Manen leefde van 1877 tot 1943. Hij was geïnteresseerd in de theosofie en trok naar Brits-Indië om dieper inzicht te krijgen in boeddhistische en brahmaanse reïncarnatietheorieën en pantheïstische evolutie. Omdat hij van mening was dat de theosofie ertoe zou kunnen leiden dat de mensen in het westen meer respect zouden krijgen voor die in het oosten, probeerde hij het theosofische gedachtegoed in Europa te verspreiden. In 1900 ging Van Manen naar Madras om in het hoofdkwartier van de Theosofische Vereniging in Adyar te gaan werken. Hij was in de jaren 1909 tot 1916 secretaris van Leadbeater en maakte de 'ontdekking' en het eerste deel van de opleiding van Krishnamurti mee. Gedurende zijn leven zou Van Manen onder meer honderden manuscripten op palmblad verzamelen die zich heden ten dage in het Leidse Instituut Kern bevinden (L. Zubkova. *Classical India rediscovered: Dravidian studies in the Netherlands part 2*, *IAS Newsletter* nr. 36 (maart 2005), 21). In 1897 werd hij benoemd als secretaris van de Theosofische Vereniging Nederlandsche Afdeling (Jansen, *Een kern van broederschap*, 33). In 1916 keerde hij de theosofie de rug toe omdat hij het niet eens was met de politieke opvattingen van Annie Besant (*Ibidem*, 83).

volgens hem ongewoon, maar toch niet zo uitgesproken als bij Krishnamurti. Volgens Leadbeater kon het niet anders dan dat Krishnamurti voorbestemd was om de nieuwe Maitreya te worden. Besant was in die tijd in Engeland en hoorde het nieuws pas veel later. Ze had zo haar twijfels, maar toen zij Krishnamurti zag was zij overtuigd. Besloten werd om de broers bij elkaar te laten, met name omdat Krishnamurti uitgesproken dromerig en traag was voor zijn leeftijd. Hij kon absoluut niet zonder zijn broertje, die veel sneller en weerbaarder was.

In het begin waren leden van de Theosofische Vereniging verre van gelukkig met de uitverkiezing van het ziekelijk afstotend, magere en vervuilde kind. De luizen zaten tot in zijn wenkbrauwen en volgens zijn onderwijzer was hij op de rand van imbeciel. Hij gaf hem regelmatig een flink pak slaag. Meestal stond hij roerloos te staren met zijn mond open, totdat Leadbeater hem na herhaalde waarschuwingen op een gegeven moment een kaakslag gaf. Krishnamurti hield zijn mond voortaan gesloten.

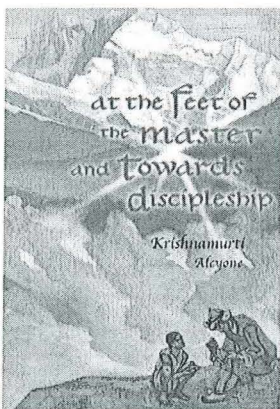
Toen het tweetal onder de hoede van Leadbeater en zijn personeel kwam, veranderde hun toestand snel. Goede voeding, hygiënische verzorging en smetteloos witte gewaden deden wonderen. Het haar van Krishnamurti, dat volgens Brahmaanse traditie in een staart samenkwam terwijl de hoofdhuid voor een groot deel kaalgeschoren was, groeide snel tot op zijn schouders. Het werd vervolgens in het midden gescheiden en was dik en glanzend. Zijn tanden werden rechtgezet en langzaam maar zeker ontpopte hij zich tot een opvallende schoonheid. Bij Nitya was het allemaal wat minder spectaculair, maar dat nam niet weg dat hij Krishnamurti in intelligentie ver overtrof. Nitya was echter geboren met een linkeroog dat bijna blind was en waar in de loop van de tijd niets aan te doen bleek.

Krishnamurti aan de voeten van de Meester

Nog voordat Besant het nieuwe 'voertuig' had ontmoet, was Leadbeater al begonnen de vorige levens van Krishnamurti op te sporen. Iedere keer wanneer hij gedurende een uur zijn hand op Krishnamurti's hoofd legde, kreeg hij een visioen van een vorige incarnatie. Hij sprak dan luid uit wat hij aanschouwde en zijn secretaris nam dat op in steno. In november 1909 had Leadbeater al twintig levens 'klaar' en in het daaropvolgende jaar kwamen er nog tien bij. Deze *Thirty lives of Alcyone* verschenen in het tijdschrift *The Theosophist* in april 1910. Krishnamurti's naam in elf van deze levens was Alcyone. De tijdsruimte waarin zich die incarnaties afspeelden strekte zich uit van 22662 voor Christus tot 624 AD. Er werd hiervan een boek uitgegeven, dat met groot succes werd verkocht. Besant kwam regelmatig in deze levens voor onder het pseudoniem van Heracles. Leadbeater was Sirius. Krishnamurti's moeder figureerde als Omega, zijn vader als Antares. Hubert van Hook was Orion. Nog veel meer mensen werden onder pseudoniem in de 'levens' gebracht en dit gaf aanleiding tot veel jaloezie en opschepperij. Binnen theosofische kringen was men diep

onder de indruk van de weergaloze helderziendheid van Leadbeater. In deze periode nam hij, volgens eigen zeggen, de broers 's nachts als zij sliepen gedurende vijftien minuten in hun astrale lichamen mee naar de Meesters.

Al spoedig werd Krishnamurti bij Maitreya toegelaten en de datum van zijn eerste inwijding werd vastgesteld op 11 januari 1910. Dit betekende dat de kandidaat als leerling

door de Meesters was aangenomen. Toen Krishnamurti op de ochtend van die bewuste dag weer in zijn lichaam 'ontwaakte' beschreef hij in gebrekkig Engels, met de hulp van Leadbeater, alles wat hij bij Maitreya had meegemaakt. Leadbeater heeft altijd bezworen dat dit Krishnamurti's eigen woorden waren. Al deze ervaringen werden uitgegeven in een boekje getiteld *At the feet of the Master*, dat in zevenentwintig talen werd vertaald en nog altijd verkrijgbaar is.⁴⁶ De kern handelde over het onderscheid tussen waarheid en leugen. Krishnamurti stelde dat een mens moest leren

door waar te zijn, in gedachte, in woord en in daad.

In gedachte het eerst en dat is niet gemakkelijk, want er zijn in deze wereld vele onware gedachten, veel dwaas bijgeloof en niemand, die de slaaf daarvan is, kan vooruitgang maken. Gij moet dan ook geen meening aanhangen, omdat vele andere mensen dat doen, noch ook omdat men er eeuwenlang geloof aan sloeg, evenmin omdat zij neergeschreven staat in eenig boek, dat de mensen heilig noemen. Gij moet de zaak voor uzelf uitmaken, of zij redelijk is (...) Hij, die het Pad wil betreden, moet voor zichzelf leren denken, want bijgeloof is een van de grootste plagen in de wereld, een der ketenen waarvan gij u geheel en al bevrijden moet.⁴⁷

Krishnamurti in de westerse wereld

Het was Besant die haar protégé Krishnamurti en zijn broertje in 1911 voor de eerste keer meenam naar Engeland. Krishnamurti had als brahmaanse jongen een aantal rituelen in zijn jonge leven ondergaan. Eén ervan was het doorboren en uitrekken van de oorlellen. Voordat Krishnamurti naar Europa vertrok werden op operatieve wijze de gaatjes dichtgemaakt. In Europa zouden doorboorde oorlellen een vreemde indruk maken. Besant, Krishnamurti en Nitya arriveerden in Londen op Charing Cross Station. Een grote massa volgelingen en nieuwsgierigen waren daar verzameld om ze te ontvangen. Het leven van Krishnamurti zou daarmee voor altijd veranderd zijn.

Het leven dat voor Krishnamurti en zijn broertje Nitya met hun aankomst in Londen begon, was dat van dure reizen, luxueuze hotels, chique appartementen, gouverneurs en

⁴⁶ De laatste druk dateert uit 2001. De voorpagina van deze uitgave staat op deze bladzijde afgedrukt.

⁴⁷ Uit: *Aan des Meesters Voeten*, zoals gepubliceerd in *Sterlicht*, september 1926.

butlers. Al spoedig werd duidelijk dat Nitya zeer intelligent was. Krishnamurti daarentegen wist niet voor zijn universitaire toelatingsexamens te slagen en bleek meer geïnteresseerd in motorrijden, tennissen en techniek.⁴⁸ Nitya ging studeren in Londen. Krishnamurti werd ondergebracht bij rijke theosofen en verbleef telkens op andere plekken. Hij werd vereerd als toekomstige wereldleraar, maar het is waarschijnlijker dat men zich eigenlijk geen raad met hem wist. Zijn mentoren Besant en Leadbeater verbleven jaren in het buitenland om daar de komst van de nieuwe wereldleraar voor te bereiden en zagen hem weinig. Met Besant onderhield Krishnamurti contact via brieven. Met Leadbeater was het contact schaars. Na Hubert van Hook en Krishnamurti, meende Leadbeater wederom een nieuw 'voertuig' gevonden te hebben, de dertienjarige Rajagopal. Rajagopal (1903-1978) was volgens Leadbeater in zijn laatste leven Bernardus van Clairveaux geweest en zou in zijn volgende incarnatie een Boeddha worden. Met deze nieuwe ontdekking werd door Besant niets gedaan. Veel later zou Rajagopal de secretaris van Krishnamurti worden, tot het moment dat een felle strijd om de rechten en opbrengsten van de lezingen en boeken van Krishnamurti hen voorgoed uiteen dreef.

Overlijden van Nitya en afstand van de theosofie

Toen in 1914 de oorlog uitbrak wilde Krishnamurti niets liever dan als vrijwilliger dienst nemen. Dit werd hem echter door Besant (foto rechts, met Krishnamurti) verboden. Nitya was bezig om een bedrijf op te bouwen dat zich toelagde op het exporteren van vrachtauto's en tractoren naar Brits-Indië. Ook dit werd verboden, hetgeen Nitya frustreerde. Hij moest zich op zijn studie

concentreren en zich voorbereiden op de komst van de wereldleraar. Toen Mary Dodge, een schatrijke theosofe, Krishnamurti een vast jaargeld ter beschikking stelde voor zijn hele verdere leven, werd Krishnamurti zelfstandiger en onafhankelijker. Met deze ontwikkeling ging ook het bevragen van de Meesters gepaard en in de loop van de tijd werd Krishnamurti kritischer ten aanzien van de hem omringende theosofische wereld. Gevolgen voor zijn contacten met Besant had dit niet. Tot haar dood bleef de verstandhouding liefdevol. Krishnamurti begon steeds meer openbare voordrachten te houden. Ondertussen gingen ook de inwijdingen door.

De gezondheid van Nitya was een reden tot grote zorg. In 1925 bleek dat hij ernstig ziek was. Besant en Leadbeater verzekerden Krishnamurti echter dat Nitya heel belangrijk was voor het werk van de Meesters en de nieuwe wereldleraar. Deze Meesters zouden het

⁴⁸ Krishnamurti deed toelating voor de universiteiten van Oxford, Cambridge en Londen.

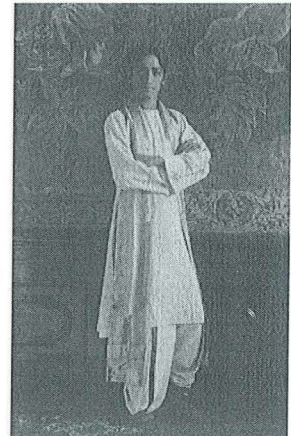
nooit toestaan dat Nitya zou komen te overlijden. Sterker nog, ze zouden hem genezen. Krishnamurti kon dan ook met een gerust hart op weg gaan om lezingen te geven. Groot was de klap toen Krishnamurti, onderweg vanuit Californië naar Brits-Indië, per telegram op de hoogte werd gebracht van het overlijden van zijn broer. Een week lang verkeerde Krishnamurti in een voor omstanders onbeschrijfelijke staat. Hij huilde, kreunde en riep om Nitya. Dit gebeurde dikwijls in het Telugu, zijn geboortetaal. Een taal die hij niet meer kende als hij bij bewustzijn was. Uiteindelijk hervond hij zichzelf en sprak:

I have wept but I do not want others to weep but if they do I now know what it means (...) I have seen my brother (...) On the psychical plane we could be separated and now we are inseparable (...) For my brother and I are one. As Krishnamurti I now have greater zeal, greater faith, greater sympathy and greater love for there is also in me the body, the being, of Nitya.⁴⁹

Naar het scheen had Krishnamurti een innerlijke revolutie doorgemaakt. Vrienden die hem van de boot kwamen halen, zeiden dat hij van een magistrale schoonheid was en dat zijn ogen straalden. Volgens Leadbeater had het alles te maken met Krishnamurti's vierde inwijding.

Opheffing van de Orde van de Ster

Krishnamurti kreeg in 1924 van Philip baron van Pallandt het kasteel en het landgoed Eerde in het Overijsselse Ommen ter ondersteuning van zijn werk voor de Orde van de Ster. De foto rechts is in die tijd gemaakt op Eerde. In datzelfde jaar sprak hij daar voor het eerst in Nederland een grote groep aanhangers, leden van de Orde van de Ster, toe.⁵⁰ Na de dood van Nitya in 1925 zou hij er jaarlijks in de periode 1926 tot en met 1929 terugkeren. In deze jaren voltrok zich een proces in Krishnamurti dat in 1929 zou leiden tot een breuk met de theosofische beweging en met zijn 'opdracht'. Hij deed tijdens het Sterkamp in dat jaar openlijk afstand van zijn missie en ontbond de Orde van de Ster. Krishnamurti wilde dat de mens volledig vrij zou zijn, vrij van het instinct tot macht dat hij zowel op de meest gewelddadige als op de meest subtiele manier trachtte te bevredigen. Vrij van zijn instinct om bedevaartsoorden te stichten en later tempels, kerken en kathedralen om daar in georganiseerde systemen zijn goden te aanbidden. Krishnamurti zei in zijn toespraak tijdens het Sterkamp in 1929:

⁴⁹ Lutyens, *Krishnamurti, jeugd en bewustwording*, 220.

⁵⁰ De Sterkampen in het Overijsselse Ommen zijn onderwerp van bespreking in hoofdstuk zes.

Vrienden, vraag niet wie ik ben, je zult het nooit weten. Als ik zeg dat ik de Christus ben maken jullie een nieuwe autoriteit. Als ik zeg dat ik het niet ben, creëren jullie een andere. Denken jullie dat waarheid iets te maken heeft met wat jullie denken dat ik ben? Jullie zijn niet geïnteresseerd in de waarheid, maar in het vat dat de waarheid in zich draagt. Jullie willen het water niet drinken, alleen de bron onderzoeken waar het water uit tevoorschijn komt. Drink het water als het zuiver is. Ik zeg tot jullie: ik ben het zuivere water. En jullie vragen mij: wie ben je? Noch Boeddha noch Christus hebben ooit goddelijkheid voor zich opgeëist of gewenst een religie te stichten. Het zijn hun volgelingen die dat deden, na hun dood.⁵¹

Krishnamurti wees alle autoriteit af als middel tot spirituele bevrijding en weigerde mee te werken aan een nieuwe religie. Hij was tot de overtuiging gekomen dat mensen bij het zoeken naar geestelijke bevrijding belemmerd werden door organisatie en autoritair gezag, van welke aard dan ook. Naar zijn mening moest de mens het alléén doen, waarbij het enig noodzakelijke was: zelfinkeer en zelfbevrijding. Deze zienswijze droeg hij gedurende de rest van zijn leven, tot zijn dood in 1986, uit. Als een spiritueel leraar die doorging met lezingen geven: 'out of habit, I suppose. I was made to do it since my boyhood; it became a sort of tradition with me, and I just went on doing it'.⁵² Als een ziener die geen volgelingen wilde en geen discipelen. De kern van zijn 'leer' vatte hij enkele jaren voor zijn dood samen op één pagina, die als bijlage twee in deze scriptie is opgenomen.

Voor Besant kwam de klap hard aan. Zij had zichzelf in 1928 nog zijn 'toegewijde discipel' genoemd, maar kreeg een jaar later te horen dat hij het idee van discipelschap afwees. Toch bleef zij Krishnamurti en zijn zienswijze tot haar dood steunen. Ze zou gezegd hebben: 'For me you are the Teacher, no matter what you decide to do. I cannot understand your decision, but I shall have to respect it'.⁵³

Ook voor anderen binnen de Orde was de ontgoocheling groot. Vele jaren hadden zijn aanhangers op Krishnamurti gebouwd als hun geestelijk leidsman, hun Messias. Hij nam ook volledig afstand van het theosofische gedachtegoed dat ik in de vorige pagina's uitgebreid heb beschreven en waarin hij achttien jaar lang was opgeleid. Meesters, hiërarchische structuren, geheime kennis, inwijdingen, autoritair gezag: volgens Krishnamurti werkte dit alles belemmerend voor een mens op zoek naar geestelijke bevrijding. Hij nam echter nooit openlijk afstand van zijn rol als wereldleraar: 'Had I said that I was not the World Teacher, people would have cried, "Mrs. Besant is a liar!". My categorical denial would have harmed and hurt her. By saying nothing I did spare her without harming anyone else'.⁵⁴ De rede waarin hij de Orde ophief, vormde in de geschiedenis van de beweging rond

⁵¹ Overgenomen uit de brochure die in 1929 is verschenen en de gehele toespraak weergeeft (KDSC).

⁵² Landau, *God is my adventure*, 264.

⁵³ *Idem.*

⁵⁴ *Idem.*

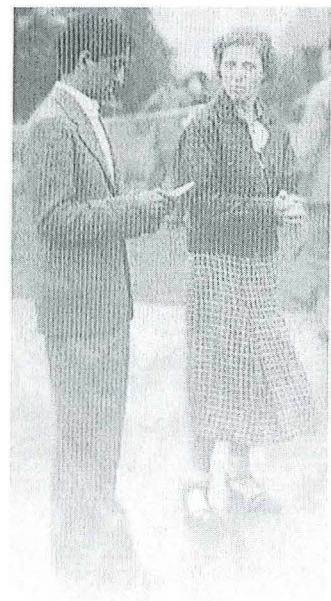
Krishnamurti een radicaal breekpunt. Dat is voor mij reden er in hoofdstuk zes van deze scriptie dieper op in te gaan.

Paradoxen in het leven van Krishnamurti

Tijdens mijn literatuuronderzoek bleken een aantal paradoxen in het leven van Krishnamurti. De eerste betroffen de levensomstandigheden van Krishnamurti. Door toedoen van mensen die hem niet alleen een warm hart toedroegen, leefde Krishnamurti vanaf zijn komst naar het westen tot aan zijn dood in grote weelde. Hij kon zich dure kleding veroorloven, verbleef in luxe hotels of huizen en kreeg menig auto en vakantie van de hoogste maatstaven aangeboden. En omdat hij niet gewend was zaken voor zichzelf te regelen, vond hij het heel gewoon dat anderen dat voor hem deden. Krishnamurti zei zelf om luxe in zijn geheel niet te geven. De vraag is echter of hij werkelijk wars was van deze luxueuze omstandigheden, die hem in staat stelden op een comfortabele wijze zijn rol als vrijwel permanent rondreizende guru te vervullen.

Daarnaast is er de paradox van de leraar die geen volgelingen wilde, maar ze toch had en heeft. De volgelingen hadden en hebben zich weliswaar niet verenigd in een nieuw religieus genootschap, maar overal ter wereld zijn nog altijd gespreksgroepen die zijn 'leer' bespreken en uitdragen. Er zijn talrijke centra waar opnamen bekeken kunnen worden van lezingen die Krishnamurti heeft gegeven. Ook zijn er scholen in Engeland, Amerika en India die vanuit het gedachtegoed van Krishnamurti onderwijs verzorgen. Hier is de paradox die van een onwillige leider met gewillige volgelingen.

Ook viel een verschil op tussen de publieke figuur Krishnamurti en de privé-persoon. Zijn publieke imago was die van een celibatair levende ziener. De privé-persoon onderhield echter jarenlang een intieme verhouding met de vrouw van zijn secretaris, Rosalind Rajagopal (foto rechts, met Krishnamurti). Haar dochter Radha publiceerde in 1991 een spraakmakend boek, waarin zij dieper inging op de intieme relatie van Krishnamurti met haar moeder.⁵⁵ Deze relatie zou zijn ontstaan na de geboorte van Radha, toen haar vader zijn plicht als echtgenoot vervuld meende te hebben en zich helemaal stortte in zijn werk. De vriendschappelijke band tussen Rosalind en Krishnamurti groeide vervolgens uit tot een liefdesrelatie die circa twintig jaren duurde. Voor de buitenwereld hielden ze hun relatie verborgen. Dit bleek tamelijk eenvoudig, omdat Rosalind al jaren tot de nauwe kring rond Krishnamurti behoorde. Zij had hem in vroegere

⁵⁵ Rajagopal-Sloss, R. *Lives in the shadow with J. Krishnamurti*. Lincoln, 1991.

jaren tijdens ziektes regelmatig verzorgd en hun band was hecht. Rosalind maakte in het boek van haar dochter openbaar dat zij gedurende de geheime relatie driemaal zwanger van Krishnamurti was geweest. De eerste zwangerschap eindigde in een abortus, omdat Rosalind na de geboorte van haar dochter van de artsen het advies had gekregen af te zien van verdere zwangerschappen. De tweede zwangerschap eindigde in een miskraam. De laatste zwangerschap eindigde eveneens in een abortus. Ditmaal omdat Krishnamurti, als we de dochter mogen geloven, dit uitdrukkelijk wenste. Hij wilde namelijk niet dat de relatie uitkwam. Dit zou zijn publieke imago schaden.

Als antwoord op de onthullingen van Radha Rajagopal, publiceerde Mary Lutyens (volgeling van Krishnamurti sinds zijn Ster-tijd en schrijfster van zijn eerste biografie) enkele jaren later *Krishnamurti and the Rajagopals*.⁵⁶ Daarin nam zij stelling tegen de meeste uitlatingen van Rajagopal. Voordat Krishnamurti een relatie met Rosalind zou zijn begonnen, schreef hij Mary vurige liefdesbrieven en er was zelfs sprake van een op handen zijnde verloving.⁵⁷ Volgens haar moesten Krishnamurti's liefdesbetuigingen echter gezien worden als een vorm van 'hogere' liefde, één die nooit zou uitmonden in een intieme relatie. De beide auteurs vochten om wat in hun ogen het juiste, publieke imago van Krishnamurti was. Lutyens verdedigde het imago van de smetteloze, celibatair levende ziener. Rajagopal wilde de wereld juist het omgekeerde laten zien. En daarmee zijn we er nog niet: op haar beurt plaatste Lutyens Rosalind in een kwaad daglicht en dat riep het beeld op van roddel. Zo zou Rosalind tot tweemaal toe hebben geprobeerd haar vervreemde echtgenoot te doden door hem voor een trein te gooien en met een hard voorwerp op het hoofd te slaan.⁵⁸

De lezer van beide boeken blijft met vragen achter. Vragen als: waarom wilde Krishnamurti dat de relatie geheim bleef? Past dat binnen het kader van een uitlating: 'Personal love does not exist for me'?⁵⁹ Hij had echter een duidelijke mening over seksuele relaties en seks:

Nothing is wrong if it is the result of something that is really within you (...) I have nothing against sex, and I am against sex suppression, sex hypocrisy and even what is called sexual self-discipline, which is only a specific form of hypocrisy. But I don't want sex to be cheapened, to be introduced into all forms of life where it does not belong (...) If you readjust

⁵⁶ Lutyens, M. *Krishnamurti and the Rajagopals*. Ojai, 1996. De schrijfster van de tweede biografie, Pupul Jayakar, reageerde niet openlijk op de aantijgingen van Radha Rajagopal.

⁵⁷ *Ibidem*, 53 en Ridley, J. *Edwin Lutyens: his wife, his life, his work*. Londen 2003, 355.

⁵⁸ *Ibidem*, 75. Of dit werkelijk het geval geweest is wordt door mevrouw drs. E. Oudshoorn-barones van Pallandt in twijfel getrokken. Het past niet bij het beeld en karakter dat zij van Rosalind had. Erin en Rosalind kenden elkaar via hun werk in het onderwijs en ontmoetten elkaar regelmatig op internationale congressen. In 1981 logeerde zij bij Rosalind, die op dat moment nog banden met haar vervreemde echtgenoot onderhield. Zo kookte ze bijvoorbeeld een extra pannetje curry voor haar man die in de buurt woonde.

⁵⁹ Landau, *God is my adventure*, 276.

yourself in such a way as to allow love to become an omnipresent feeling in which sex will be an expression of genuine affection, all the wretched sex problems will cease to exist.⁶⁰

En waren de zwangerschappen fictie of werkelijkheid? Als het zó belangrijk was dat de relatie geheim bleef, waarom werd de anticonceptie dan niet (nog?) beter in het oog gehouden? Plaatste Krishnamurti zijn publieke imago werkelijk zo hoog, dat hij daarvoor het leven van minimaal één van zijn ongeboren kinderen wilde opofferen? Of lag aan zijn uitdrukkelijke wens (volgens Rajagopal) voor de tweede abortus bijvoorbeeld de fysieke situatie van zijn geliefde ten grondslag? Vragen die de moeite van objectief onderzoek waard zijn. Zeker is wel dat beide auteurs gekleurd waren door hun jarenlange relatie met Krishnamurti. Met Lutyens is die verstandhouding goed gebleven, met Rajagopal verslechterde die in latere jaren toen Krishnamurti met zijn secretaris (vader van Radha Rajagopal) in conflict raakte over de rechten en opbrengsten van zijn publicaties. Het werd een hevig gevecht, dat zich over vele jaren en vele rechtszaken uitstreckte. Het zal de lezer niet verbazen dat Rajagopal in haar boek de zijde koos van haar vader.

Aantrekkingskracht

Ik heb me bij mijn onderzoek afgevraagd waardoor Krishnamurti in het interbellum zoveel volgelingen kreeg. Wat was nu precies zijn aantrekkingskracht? Op basis van mijn onderzoek ben ik tot de conclusie gekomen dat Krishnamurti een charismatische leraar was, één waar de tijd om vroeg. Deze conclusie licht ik toe aan de hand van mijn onderzoek naar de opvatting 'charismatisch' en de factor 'tijd'. Allereerst 'charismatisch'. Over charisma is veel gepubliceerd en ik zou een verhandeling kunnen schrijven die de nodige pagina's in beslag neemt. Ik beperk mij echter tot twee, in mijn ogen voor dit onderzoek relevante, opvattingen. Allereerst de algemene zienswijze dat charismatisch duidt op iemands grote persoonlijke aantrekkingskracht. Ik acht dit volkomen van toepassing op Krishnamurti. Vele bronnen beschrijven hem, zeker tot op middelbare leeftijd, als een bijzonder knappe, joviale man met een keurig voorkomen. Ook in de interviews die ik in het kader van mijn onderzoek heb afgenomen, kwam dit beeld naar voren.

De tweede opvatting die ik wil gebruiken is die van Max Weber (1864-1920). Hij maakt onderscheid tussen het 'gewone' en het 'charismatische' en beschrijft charisma als:

A certain quality of an individual personality by virtue of which he is set apart from ordinary men and treated as endowed with supernatural, superhuman, or at least specifically exceptional powers or qualities.⁶¹

⁶⁰ *Ibidem*, 273-275.

⁶¹ Weber, M. *The Theory of Social and Economic Organization*. Translated from the German by A.M. Henderson and Talcott Parsons. Edited with an introduction by Talcott Parsons. New York 1947, 359

Weber stelt dat het wél essentieel is dat het charismatische individu ook als zodanig wordt herkend of erkend. Hij vervolgt:

This recognition is a matter of complete personal devotion to the possessor of the quality, arising out of enthusiasm, or of despair and hope.⁶²

Wat het nu precies is, wat mensen een charismatische leider doet volgen en tijd, energie en sociale banden doet opgeven, stelt Weber niet expliciet in zijn werk. Wel merkt hij op dat charisma

may involve a subjective or internal reorientation born out of suffering, conflicts or enthusiasm.⁶³

Deze opvatting van Weber wil ik in relatie brengen met het interbellum, om precies te zijn met de jaren 1924 tot en met 1938 toen Krishnamurti op Eerde lezingen gaf. Als ik het beeld oproep uit het vorige hoofdstuk, dan zien we dat de Nederlandse samenleving diep geschokt was na de Eerste Wereldoorlog. Mensen waren op zoek naar nieuwe waarden in een moderniserende samenleving. Een samenleving die bestond uit verschillende segmenten die zich in een soort van 'strijdcultuur' tot elkaar verhielden. Met name na de beurskrach en economische malaise zochten mensen naar houvast en sterke leiding. Colijn was in het interbellum op politiek gebied zo'n sterke leider. Op religieus gebied werd Krishnamurti door de Theosofische Vereniging naar voren geschoven als een sterke leider. Een Messias die, voor wie daar in geloofde, aan het hoofd stond van een nieuwe wereldreligie zonder aanzien van ras, geslacht, kaste of kleur. Dit denkbeeld, in combinatie met het charisma van Krishnamurti, sprak duizenden mensen in Nederland aan. Hij zou over bovennatuurlijke gaven beschikken en in contact staan met de Meesters in de kosmos. Zijn volgelingen kwamen niet alleen uit hoop of wanhoop tot persoonlijke toewijding, maar ook door (spiritueel) enthousiasme. Dit zal blijken als ik de interesse van Philip voor Krishnamurti bespreek.

Samenvatting

De Russische Helena Blavatsky en de Amerikaanse kolonel Olcott stichtten in 1875 de Theosofische Vereniging. De vereniging organiseerde allerlei activiteiten van de (onzichtbare) theosofische beweging. Het hoofddoel van de beweging was het vormen van een kern van algemene broederschap der mensheid zonder aanzien van ras, geslacht, kaste

⁶² *Idem.*

⁶³ *Ibidem*, 363.

of kleur. Als basis diende geheime kennis die Blavatsky, volgens eigen zeggen, verzameld had gedurende haar jarenlange wereldreizen. Na het overlijden van Blavatsky werd de Engelse Annie Besant het gezicht van de Theosofische Vereniging. Ze kon niet voorkomen dat de vereniging zich in nieuwe takken opsplijtte. De Theosofische Vereniging verwachtte in het begin van de twintigste eeuw de terugkeer op aarde van een nieuwe wereldleraar. Deze wereldleraar was al eerder op aarde afgedaald in de personen van de Hindoe godheid Krishna en Jezus Christus. Het 'voertuig' waarin de nieuwe wereldleraar zich zou manifesteren was volgens hen de Indiase Jiddu Krishnamurti. Rondom hem werd in 1911 de Orde van de Ster in het Oosten geformeerd die de komst van de nieuwe wereldleraar moest voorbereiden.

De brahmaan Krishnamurti verhuisde, na zijn ontdekking als het 'voertuig' van de nieuwe wereldleraar door de Theosofische Vereniging in 1911, op zestienjarige leeftijd naar het 'onreine' Europa. Zijn doorboorde oorlellen, rituele traditie voor een zoon binnen een brahmaans gezin, werden gehecht. Ze zouden op de Europeanen een vreemde indruk maken. Kapsel, kleding en taal werden eveneens aangepast aan Europese normen. Zijn vader stemde in met alle ontwikkelingen omdat hij erop vertrouwde dat zijn zoon een goede opleiding zou krijgen. In de periode 1924-1938 verbleef Krishnamurti regelmatig in het Overijsselse Ommen en sprak tijdens de zogenaamde Sterkampen zijn volgelingen toe. Zijn lezingen trokken duizenden mensen, de meeste uit Nederland. De Orde ontbond hij in 1929 en hij nam toen eveneens afstand van de Theosofische Vereniging. Ook na zijn breuk met de Orde en de Theosofische Vereniging bleven mensen naar Ommen komen. Waarom hij in deze tijd zoveel volgelingen kreeg heb ik verklaard vanuit het concept 'charisma' van Max Weber in relatie tot de tijdsgeest in het interbellum. Mijn conclusie is dat Krishnamurti een charismatische leraar was, één waar de tijd om vroeg en die men volgde uit enthousiasme, wanhoop of hoop.

4 Bewogen geschiedenis van Eerde

Inleiding

Wie vanuit het Overijsselse Ommen over de provinciale weg naar Den Ham rijdt, ziet aan de rechterkant een groot huis liggen. Het blijkt bij nader inzien een kasteel te zijn, luisterend naar de naam Eerde. Er is een internationale school gevestigd en het kasteel is derhalve niet toegankelijk voor publiek. Ik ben verschillende malen over de oprijlaan van het kasteel gereden en ontdekte daar allereerst de goed verborgen hedendaagse verkeersdrempels. De oprijlaan biedt ook toegang tot het landgoed alwaar de beide dochters van de voormalige eigenaar wonen. Ik heb in het kader van mijn onderzoek verschillende gesprekken met hen gevoerd. Telkens als we elkaar spraken reed ik langs het kasteel het landgoed op, alle bordjes met 'verboden toegang' negerend. Iedere keer ging ik *langs* Eerde en groeide mijn wens om eens een kijkje te kunnen nemen *in* het huis waar Krishnamurti in de jaren twintig en dertig van de vorige eeuw regelmatig verbleef en waar Philip baron van Pallandt enkele jaren woonde. Mijn wens werd al snel vervuld en na binnenkomst op Eerde viel meteen een bijzondere hangende trap op, die de bezoeker moeiteloos naar de eerste verdieping leidt. Kostbare gobelins sieren de kamers en grote ramen kijken uit op de tuinen en het water. Ik heb me verbaasd over een bijzonder smalle trap die in vroegere dagen de keuken in het souterrain verbond met de eetkamer op de begane grond. Zelfs met 'lege handen' was het niet eenvoudig deze trap, met een scherpe bocht, te beklimmen of af te dalen. En ook al zijn de meeste imposante meubels inmiddels weg, ze hebben plaatsgemaakt voor kantoor- en schoolmeubilair, ik heb mij een goed beeld kunnen vormen van het interieur van het kasteel.

Op de fraaie voorgevel van het kasteel prijkt onder meer het jaartal 1715 en dat riep bij mij de vraag op wat zich binnen de muren zou hebben afgespeeld. Bij nader inzien blijkt de geschiedenis van het kasteel en het bijbehorende landgoed zich over bijna acht eeuwen uit te strekken. In 1706 kwam het in bezit van de familie Van Pallandt. Wellicht is er nooit méér geschiedenis geschreven in en om Eerde dan in de jaren twintig en dertig van de twintigste eeuw. Toen schonk Philip zijn bezit weg aan Krishnamurti, om het na verloop van enkele jaren weer terug te krijgen. Op basis van diverse publicaties, archiefstukken en persoonlijke optekeningen naar aanleiding van gesprekken met de familie Van Pallandt, schets ik in dit hoofdstuk de bewogen geschiedenis van Eerde. Leidraad zijn de personen die Eerde in hun bezit gehad hebben. Tevens onderzoek ik wat de redenen waren waardoor Eerde in 1913 in het bezit kwam van Philip.

Eerde: kasteel, havezate, buitenplaats en huis

Wie de *Van Dale*, het groot woordenboek der Nederlandse taal erop naslaat ziet weldra in dat het kasteel Eerde, gelegen nabij Ommen in de provincie Overijssel, feitelijk een havezate is.¹ Daar waar de aanduiding kasteel staat voor 'een groot, aanzienlijk huis dat door een

gracht wordt omgeven', specificieert de term havezate de locatie van dit grote, aanzienlijke huis. Een havezate is volgens het eerdergenoemde woordenboek 'een kasteel in de oostelijke provincies van Nederland'. In *De havezaten van Salland en hun bewoners* wordt beschreven dat de term 'havezate' oftewel 'hovesaete' voor het eerst gebruikt werd in een resolutie uit

het jaar 1578.² Aan een dergelijke havezate zaten tot 1795 politieke rechten verbonden. Havezaten hadden vanouds een weerbaar karakter vanwege een omringende gracht. Alhoewel de benaming havezate in de 16^e eeuw al bekend was, was men in die tijd gewoon om een havezate aan te duiden met de term 'huis'. Dit deed men waarschijnlijk om een onderscheid aan te brengen met de versterkingen van de landsheer, alhoewel voor dergelijke bouwwerken soms ook de term 'huis' werd gebruikt. Nadat de politieke rechten vervielen werd een havezate ook wel aangeduid als een kasteel (mits omgeven door een gracht), buitenplaats of het eerdergenoemde 'huis'. Al deze 'huizen' zijn echter geen kastelen in de zin van de grote Britse en Franse traditie. Ze zijn veelal kleiner en soberder van opzet. In deze scriptie gebruik ik de aanduiding 'kasteel' voor het grote, aanzienlijke huis omringd door een gracht luisterend naar de naam Eerde.

Ten tijde van de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden lag de betekenis van een havezate niet zozeer in haar functie van buitenplaats als wel in haar staatsrechtelijke functie.³ De bezitter van een havezate in Overijssel nam, mits hij voldeed aan enkele eisen, deel aan de regering van Overijssel en in enkele gevallen tevens, als afgevaardigde van dit gewest, aan de centrale regering van de Republiek zelf.⁴ De Staten van Overijssel bestonden in die tijd (16^e/17^e eeuw) uit twee standen: de Ridderschap en de Steden. De adellijke leden van de Ridderschap verschenen op de vergaderingen van de Staten

¹ Dale, Van. *Groot woordenboek der Nederlandse taal*, 13^e herziene uitgave. Utrecht, 1999.

² Gevers, jhr. A.J. en A.H. Mensema. *De havezaten van Salland en hun bewoners*. Alphen aan den Rijn 1983, XXII.

³ De Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden was de naam van de Republiek die ontstond in 1579 (Unie van Utrecht) tijdens de Tachtigjarige Oorlog op het grondgebied van wat nu ongeveer Nederland is. De Zeven Nederlanden waren de zeven gewesten die deel uitmaakten van de Republiek: Holland, Zeeland, Groningen, Utrecht, Friesland, Gelderland en Overijssel. In 1795 vielen Franse troepen de Republiek binnen en stichtten de Bataafse Republiek. Daarmee kwam een einde aan de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden (*Grote Winkler Prins*, deel 19, 235-236).

⁴ Gevers en Mensema, *De havezaten van Salland en hun bewoners*, VII.

Generaal in Den Haag of op landdagen, niet in opdracht of namens anderen maar op persoonlijke titel.⁵ De stand van de Steden werd gewoonlijk vertegenwoordigd door afgevaardigden van de drie grote steden, te weten Deventer, Kampen en Zwolle. Deze stedelijke afgevaardigden waren meestal leden van de drie stadsbesturen.

Adellijke personen die wensten toegelaten te worden tot de Ridderschap moesten voldoen aan een aantal eisen. Pas in 1622 werden deze eisen geformuleerd en samengevat in een reglement. Eén van de hoofdeisen was dat de gegadigde riddermatig (van adel) was en in het bezit van één van de ruim honderd geregistreerde havezaten. Daarnaast moest hij voldoende gegoed zijn. Tenslotte moest hij belijdend lid zijn van de toen heersende, gereformeerde kerk. De eerste drie eisen hielden nauw verband met elkaar, de laatste was er bijgekomen onder invloed van de in 1618/1619 gehouden Synode van Dordrecht. Iemand was riddermatig wanneer hij kon aantonen te behoren tot een familie waarvan leden reeds eerder door de landsheer waren uitgenodigd op de landdag.⁶

Vroege historie van Eerde in het kort⁷

Het huidige kasteel Eerde dateert uit 1715 en werd gebouwd op de plaats van een ouder huis. Volgens de kroniekschrijver Willem Nagge bestond er reeds in 1227 een huis genaamd Eerde. In 1374 kwam het in bezit van Evert van Essen. Hij terroriseerde vanuit zijn strategisch gelegen Eerde de kooplieden over de rivier de Regge en over land. Hij was berucht om zijn rooftochten. Op 8 april 1380 werd Eerde gedurende vijf weken⁸ belegerd door onder meer de steden Deventer en Zwolle 'mit een schonen hoop volcks'.⁹ Op 29 mei kwam het tot een vergelijk en voor 250 oude schilden kochten de belegeraars het huis Eerde. Evert van Essen mocht eruit slopen wat hij nog gebruiken kon. Het huis was zo hecht dat het niet gesloopt kon worden. Het werd in brand gestoken 'en het brandde eene gansche maand lang'.¹⁰ Eerde werd in 1405 aangekocht door Herman van Twickelo.¹¹ Door vererving kwam het bezit in 1583 in handen van de familie Van Renesse. In 1706 verkocht Adriana Geertruid van Renesse Eerde aan Johan Warner van Pallandt.

Eerde in bezit van het geslacht Van Pallandt

Johan Warner van Pallandt trouwde in 1687 met Johanna Elisabeth van Baer en maakte een schitterende carrière als militair. In de jaren 1690 werd hij luitenant-kolonel en kolonel-

⁵ De landdag was de vergadering van de landsheer met afgevaardigden van de Steden en de leden van de Ridderschap.

⁶ Gevers en Mensema, *De havezaten van Salland en hun bewoners*, VIII.

⁷ Voor een zeer uitgebreide beschrijving, zie Gevers en Mensema. *De havezaten van Salland en hun bewoners*, 265-275.

⁸ In de *Overijsselsche Almanak voor Oudheid en Letteren*, 176 (GAO) wordt opgemerkt dat de bronnen verdeeld zijn over de duur van het beleg, dat waarschijnlijk pas op 3 mei 1380 begon en op 28 mei 1380 eindigde.

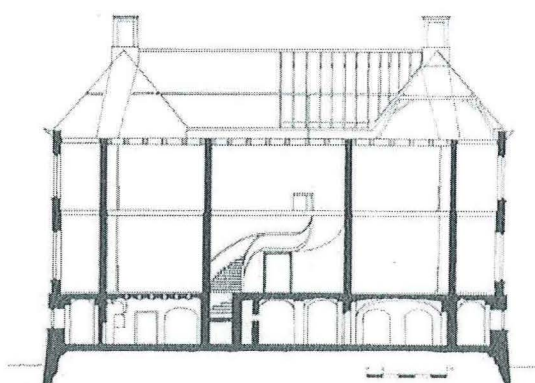
⁹ Lugard, G.J. en H.W. Alma. *Het landgoed Eerde*. Zwolle 1950, 3.

¹⁰ *Overijsselsche Almanak voor Oudheid en Letteren*, 175 (GAO).

¹¹ De verschillende schriftelijke bronnen zijn hierover niet eensluidend. De hier genoemde gegevens stammen uit *De havezaten van Salland en hun bewoners* van Gevers en Mensema. De *Overijsselsche Almanak voor Oudheid en Letteren* vermeldt op pagina 178 dat Eerde pas in 1416 verkocht werd.

commandant van een regiment en kreeg vervolgens een eigen regiment. In de Spaanse successieoorlog behaalde hij veel roem en werd in 1709 bevorderd tot luitenant-generaal.¹² In 1727 verkreeg hij de rang van generaal.

Toen Johan Warner het huis in 1706 kocht, besloot hij het te laten afbreken. Van de buitgelden uit de eerdergenoemde oorlog liet hij een nieuw huis bouwen temidden van een groots aangelegd park.¹³ Dit kasteel, dat in 1715 gereed kwam en omgeven was door een gracht, werd een langgerekt rechthoekig gebouw gelegen aan een voorplein en aan beide zijden geflankeerd door bouwhuizen. Het kasteel kreeg twee lagen plus een zolder en een souterrain (zie onderstaande dwarsdoorsnede). Het ontwerp was van Lubbert Hagen.¹⁴ In de

hal van het hoofdgebouw bevindt zich nog altijd een hangende, draaiende trap die slechts een geringe plaats inneemt. Mede gelet op het gemak waarmee hij loopt, is deze trap een goed en representatief voorbeeld van de grote vindingrijkheid waarmee men in de 18^e eeuw trappen construeerde.¹⁵ De trap is het enige voorbeeld van een hangende trap in Nederland, die zonder ondersteuning in een wijde boog de eerste en tweede verdieping verbindt.¹⁶ In de jaren 1940-1945 zou deze hangende trap

beschadigd raken door de Duitse bezetters van Eerde, die meenden hem te moeten ondersteunen.

Het hoofdgebouw kenmerkte zich door een vooruitspringende middenpartij, bekroond door een gebogen fronton, waarin een wijzerplaat was aangebracht. Daaronder bevonden zich de in steen gehouwen wapens van Johan Warner van Pallandt en Johanna Elisabeth van Baer. Het jaartal 1715 prijkte eveneens bij de beide eerdergenoemde wapenen. Het parkbos rond het huis werd aangelegd als een baroktuin, in een symmetrische stijl waarbij het huis centraal lag. De symmetrie werd opgebouwd langs een middenas die gevormd werd door de oprijlaan, voortgezet in een zogenaamd grand canal aan de voor- en achterzijde van het huis. De structuur van de lanen hieromheen kwam samen bij het huis en benadrukte de centrale ligging. Ook het grachtenpatroon in het bos accentueerde deze symmetrie nog eens extra. Dicht bij het kasteel werden de 'deftige' beuken geplant, de wat verder gelegen lanen

¹² De Spaanse successieoorlog duurde van 1701-1713 en had te maken met de erfopvolging in Spanje. Met de vrede van Utrecht in 1713 kwam een einde aan deze oorlog, waarin de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden een belangrijke rol had gespeeld in de strijd tegen Frankrijk. Deze strijd was succesvol geweest, maar had tegelijkertijd veel van haar (financiële) krachten geveerd (*Grote Winkler Prins*, deel 21, 398-399).

¹³ Bij restauraties van het huidige kasteel, kwamen in de jaren zestig van de twintigste eeuw restanten van twee torens tevoorschijn, één in de slotgracht en de ander in de rozentuin. Dit duidt erop dat het oudere huis een grotere omvang had dan het huidige (persoonlijke optekening naar aanleiding van gesprekken met de familie Van Pallandt).

¹⁴ Haverkorn van Rijsewijk, J. en W. Mörzer Bruyns (red.), met medewerking van L. Janssen en H.-J. Kuipers. *Sluit tot vaste kring de handen: een geschiedenis van de Quakerscholen Eerde, Vilsteren en Beverweerd*. Amsterdam 2002, 23.

¹⁵ Wijck, Jhr. H.W.M. van der en J. Enklaar-Lagendijk. *Overijsselse buitenplaatsen*. Alphen aan den Rijn 1983, 47.

¹⁶ Lugard en Alma, *Het landgoed Eerde*, 16.

werden met de meer 'gewone' eiken ingeplant. Het park rond Eerde kende vijftwintig lanen, lange wegen met aan beide zijden bomen van dezelfde soort en leeftijd. Waar eens een lange eikenlaan was, waren in het midden van de twintigste eeuw nog maar sporadisch eiken te vinden. Natuurmonumenten heeft deze laatste eiken gekapt en vervangen door nieuwe. Voor het herstel van de lanen op Eerde hanteert Natuurmonumenten sindsdien een vijfenzeventig jarenplan. Elke tien jaren worden enkele lanen gekapt en opnieuw ingeplant. Huis en park vormen één monumentaal geheel, waarbij het opvalt 'hoe de buitenplaats met zijn rechthoekige plantage als het ware als een plak willekeurig te midden van het oeroude cultuurlandschap lijkt te zijn neergesmeten'.¹⁷ Als men meer beschrijvingen uit de 20e eeuw erop naslaat, leest men vaak de termen 'sober', 'somber' en 'eenvoudig maar waardig' met betrekking tot Eerde.

Steeds groter groeiend bezit

In 1715 droeg Johan Warner van Pallandt Eerde formeel over aan zijn zoon Adolf Warner Hendrik. Adolf Warner Hendrik koos ook voor een militaire loopbaan. In 1724 trouwde hij met zijn nicht Margaretha van Baer die hem twee kinderen schonk die beide jong stierven. Adolf Warner overleed in 1737, zijn weduwe in 1745. Eerde keerde toen terug in eigendom van zijn vader, die bij zijn dood in 1741 vervolgens August Leopold tot zijn universeel erfgenaam had benoemd. August Leopold was de tweede zoon van zijn broer en overleed in 1779 op Eerde. Zijn vrouw Anna Elisabeth van Haersolte tot Egede overleed in 1790. Inmiddels was het eigendom via vererving en huwelijk uitgebreid met onder meer de havezaten Oosterveen te Nieuwleusen en Egede te Hellendoorn. De oudste zoon van August Leopold, Adolf Warner, erfde vervolgens Eerde. Ten tijde van de Republiek bekleedde hij de functie van stadhouder van de lenen van Overijssel. Ook was hij deurwaarder 'der hooge bank' van de Provincie en drost van Deventer. Na het herstel van de Oranjes werd hij in 1814 benoemd in de Ridderschap van Overijssel. De hem toekomende titel van baron werd in 1818 door Koning Willem I erkend. Vanaf 1815 tot zijn dood was hij lid van de Eerste Kamer der Staten-Generaal. Adolf Warner overleed in 1823. Hij was in 1777 gehuwd met Anna Elisabeth barones Schimmelpenninck van der Oye, die in 1822 op Eerde overleed. Zij kregen negen kinderen.

Eerde ging via vererving over op Andries baron van Pallandt, die onder meer kamerheer was geweest van koning Lodewijk Napoleon. Hij was lid van de Ridderschap van Gelderland en Overijssel en lid van Provinciale Staten van Overijssel. Na zijn dood kwam Eerde aan zijn enige zoon Louis baron van Pallandt, die zich er in 1838 met zijn eerste vrouw Justine Louise Sophie barones van Heeckeren vestigde. Louis was eveneens lid van de Ridderschap en Provinciale Staten van Overijssel. Hij was kamerheer in buitengewone

¹⁷ Wijck en Enklaar-Lagendijk, *Overijsselse buitenplaatsen*, 128.

dienst van Koning Willem I, Koning Willem II en Koning Willem III. Na de dood van zijn vrouw in 1862 vestigde Louis zich in Zwitserland. Hij zou in 1876 hertrouwen met Lucie Jeanne Louise Vannod. Eerde droeg hij over aan zijn achterneef mr. Samuel Johan van Pallandt die in 1843 geboren was en lid was van Provinciale Staten en Gedeputeerde Staten van Overijssel. Hij trad in 1867 in het huwelijk met zijn nicht Arnoldina Johanna Nobel. Uit hun huwelijk kwam één nazaat voort, Rudolf Theodorus die lid was van Provinciale Staten van Overijssel en van de Eerste Kamer der Staten-Generaal. Samuel Johan stierf in 1890, zijn vrouw in 1922.¹⁸ Eerde was op dat moment bijna twee eeuwen in het bezit van de familie Van Pallandt. Een familie van (oude) adel, die contacten onderhield met het Koninklijk Huis en op hun gunst kon rekenen. Daarnaast bekleedden enkele leden uit de familie hoge politieke en militaire posten.

Onverwachte erfenis: Rudolf Theodorus en Philip Dirk van Pallandt

Op 8 mei 1895 trouwde de zevenentwintig jarige mr. Rudolf Theodorus baron van Pallandt in Londen met de twee jaar jongere May Marietta Dugas.¹⁹ Dit huwelijk zou geen stand houden.

1895. Marriage solemnized at the Registrar's Office in the District of St. George's Hanover in the County of London								
No.	When Married.	Name and Surname.	Age.	Condition.	Rank or Profession.	Residence at the time of Marriage.	Father's Name and Surname.	Rank or Profession of Father.
45	Eightth May 1895	Rudolf Theodorus Van Pallandt van Eerde May Marietta Dugas	27 Years	Bachelor	Baron of Holland	13 South Audley Street	John Van Pallandt (deceased.)	Baron
			25 Years	Spinster	-	13 South Audley Street	Erigone Dugas (deceased)	Gentleman

Married in the Registrar's Office according to the Rites and Ceremonies of the _____ by Licence *ab initio* by me,

This Marriage was solemnized between us, *R. Th. van Pallandt van Eerde* and *May Marietta Dugas* in the Presence of us, *Ernest Toora* and *Walter J. Lickley* by *Henry Tall Registrar* and *Thomas Worral* Substantiated Registrar

Bij vonnis van de rechtbank in Rotterdam werd het na ruim zes jaar op 7 april 1902 ontbonden.²⁰ In latere jaren onderhield hij contacten met Virginia Elizabeth Weber uit de Amerika. Zij was woonachtig in Londen en had daarnaast ook een huisadres in de Verenigde Staten.²¹ Tijdens zijn leven zou Rudolf Theodorus zeven maal een holografisch testament deponeren. Een dergelijk document werd verzegeld aan een notaris aangeboden, die van de ontvangst een akte opmaakte. Van de inhoud wist de desbetreffende notaris echter niets af. Twee testamenten werden wel door de notaris opgemaakt, de laatste gedateerd 22 juni 1897. De beschikkingen in dit testament werden vastgelegd 'omdat ik weet dat zij de

¹⁸ Deze datum stamt uit het *Nederland's Adelsboek*. Jaargang 89 (2000-2002), 344. In *De havezaten van Salland en hun bewoners* wordt het jaar 1920 genoemd. Dit is echter niet correct. De juiste datum is 5 april 1922 (informatie verkregen via mevrouw drs. E. Oudshoorn-barones van Pallandt).

¹⁹ Informatie verkregen via het General Register Office in Londen. Het uittreksel is afgedrukt op deze pagina.

²⁰ Het huwelijk werd ontbonden om reden van overspel van de echtgenote. Overspel was in die tijd één van de weinige redenen om tot een echtscheiding te komen. Of er ook werkelijk sprake van was is niet duidelijk. Wellicht regeerde hier 'de grote leugen', zoals mr. D. Klein, notaris te Zwolle dit uitdrukte (persoonlijke optekening). Akte van echtscheiding in Nationaal Archief te Den Haag nr. 1292/dl. 3.03.17.01.

²¹ Bij testament liet Rudolf Theodorus haar een legaat na van tweehonderd duizend gulden, vrij van successierechten (HCOV dl. 828/1425).

vervulling eener verzoek mijner moeder inhouden'.²² Daarin bepaalde Rudolph Theodorus dat, als hij na zijn moeder kwam te overlijden zonder wettige erfgenamen, het landgoed IJsselvliet en enkele landerijen allen gelegen in de gemeente Oldebroek aan zijn neef mr. Johan Paul graaf van Limburg Stirum vervielen. Een andere neef, Charles graaf van Limburg Stirum, zou eveneens enige onroerende goederen in de eerdergenoemde gemeente erven. Enkele weken voor zijn dood deponeerde Rudolph Theodorus tweemaal een holografisch testament bij de notaris. Het op 10 februari 1913 gedeponeerde testament werd op 21 februari herroepen. Op hetzelfde tijdstip werd een nieuw testament gedeponeerde, gedateerd 10 februari 1913. Enkele weken later, op 15 maart 1913, stierf mr. Rudolf Theodorus van Pallandt op 44-jarige leeftijd aan een hartaanval in Londen. Hij stierf zonder nazaten, zijn moeder was nog in leven. Bij testament legateerde hij bedragen aan zijn eerdergenoemde neef Johan Paul, die op dat moment gezant in Peking was, en aan de eerdergenoemde Virginia Elizabeth Weber. Hij legateerde de staat der Nederlanden 'datgene wat door de Directeuren van het Rijksmuseum te Amsterdam en Koninklijk Kabinet van Schilderijen (Mauritshuis) te 's Gravenhage van mijne schilderijen, tekeningen en gravures geschikt wordt geoordeeld, om in die musea te worden geplaatst – portretten en dessus de portes zijn hier niet onder begrepen'.²³ Tot zijn universele erfgenaam benoemde hij Philip baron van Pallandt, die na een boedelscheiding met de douairière Eerde tot zijn bezit mocht rekenen. Als Philip overleden zou zijn, dan was een ander lid van de familie Van Pallandt, Floris Carrilius Anne baron van Pallandt (zoon van Jan Anne baron van Pallandt van Walfort en Sarah baronesse van Pallandt van Neerijnen) universeel erfgenaam.

Waarom Rudolf Theodorus het kasteel en het landgoed Eerde naliet aan de toen 23-jarige Philip is een vraag waar enkele publicaties zich over hebben uitgesproken. De reden werd over het algemeen gezocht in een goede verstandhouding die ontstaan zou zijn tijdens een jachtpartij op Eerde enkele maanden voor de dood van Rudolf Theodorus. Zelf zou Philip later vertellen dat hij de erfenis te danken had aan een jachtpartij op Eerde, samen met een neef Van Limburg Stirum²⁴, waar zijn oom had willen beoordelen wie van de mogelijke erfgenamen de beste jager was.²⁵ De reden lag volgens zijn nazaten waarschijnlijk meer in de sfeer van de liefde die hij voelde voor de natuur en de nazorg die hij verleende aan het geschoten wild dan aan de jacht op zich.²⁶ Op basis van een combinatie van familieverwantschap en hartstocht voor het jagen waren er wellicht ook andere rechthebbenden op de nalatenschap van mr. Rudolf Theodorus baron van Pallandt onder

²² Geciteerd uit het desbetreffende testament (HCOV dl. 828/1416).

²³ Geciteerd uit het desbetreffende holografische testament (HCOV dl. 828/1425).

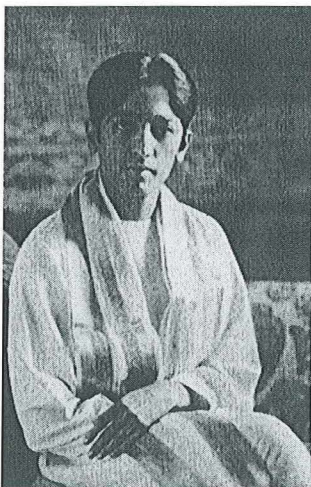
²⁴ Theodorus baron van Pallandt liet bij testament een legaat van éénhonderd duizend gulden na aan Johan Paul graaf van Limburg Stirum, op dat moment gezant te Peking. Johan Paul werd geboren in Zwolle op 2 februari 1873 als zoon van Hendrik Otto graaf van Limburg Stirum en diens eerste echtgenote Frederike Henriëtte Nobel (*Nederland's Adelsboek*, jaargang 87 (1998), 392-393).

²⁵ Tex, U. den. *Anna baronesse Bentinck, 1902-1989: een vrouw van stand*. Amsterdam 2003, 18.

²⁶ Persoonlijke optekening naar aanleiding van gesprekken met mevrouw drs. E. Oudshoorn-barones van Pallandt, de oudste dochter van Philip.

wie zijn volle neef mr. Wolter baron Bentinck. Uit een briefje dat zich in het archief van de familie Bentinck bevindt, uit ongeveer dezelfde tijd, spreekt een zekere tante Jetje van een onderhandse gift van honderdduizend gulden, wat erop zou kunnen wijzen dat er een genoegdoening is geweest.²⁷ Ik denk dat de intentie van Rudolf Theodorus was om Eerde in de familie Van Pallandt te houden. Zij had het immers al ruim twee eeuwen in bezit. Hij zocht een erfgenaam onder de Van Pallandts en als groot liefhebber van de jacht was het niet verwonderlijk dat hij toentertijd in Philip een geestverwant vond. En mede door de liefde van Philip voor de natuur, zag Rudolf Theodorus in hem de meest geschikte 'heer van Eerde'.

Eerde weggeschonken aan Krishnamurti

Op 1 oktober 1923 schonk Philip zijn bezit, waaronder Eerde, weg aan Krishnamurti (foto links).²⁸ De goederen werden ondergebracht in de Eerde Stichting. Het was de bedoeling dat Eerde het grote spirituele centrum van deze wereldleraar zou worden. Het kasteel en de beide vleugels werden aangepast om de staf en administratie van de Eerde Stichting, het Internationale Propaganda Comité van de Orde van de Ster en de Star Publishing Trust te huisvesten. Er kwam centrale verwarming en in het souterrain van het kasteel werd een voor die tijd moderne keuken ingericht. In het linker bouwhuis, gezien vanaf de weg van Ommen naar Den Ham, werden op twee verdiepingen enkele badkamers en twintig zit- en slaapkamers gebouwd met aan de achterzijde op het oosten grote stalen puien met speciaal u.v. licht doorlatend glas.²⁹ Het grote spirituele centrum zou er niet komen. Krishnamurti brak in 1929 met de theosofie, hief de Orde op en ging zijn eigen weg. Een volgende stap zou zijn om het landgoed en het kasteel terug te geven aan de vorige eigenaar. Toen Philip in 1928 trouwde had Krishnamurti hem dit al voorgesteld, maar Philip weigerde. Toen de Orde van de Ster was opgeheven en Krishnamurti zich uit de Stichting Eerde had teruggetrokken, liet Philip doorschemeren dat hij het landgoed wilde terugnemen als het aanbod nog van kracht was. Op een vergadering in augustus 1930 kwam het bestuur met hem overeen dat hij het bezit zou terugkrijgen.³⁰ Rajagopal, de secretaris van Krishnamurti zou hier over zeggen in een uitgave van het Ster Bulletin: 'Het was niet anders dan billijk, dat een gift die zo

²⁷ Tex, *Anna baronesse Bentinck*, 19. De vader van mr. Rudolf Theodorus baron van Pallandt en de moeder van mr. Wolter baron Bentinck waren broer en zuster.

²⁸ *Sterlicht*, maart 1925.

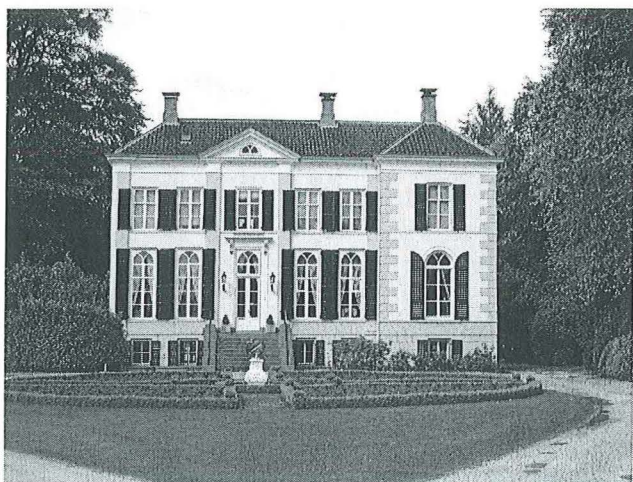
²⁹ Kroft, H. van den (eindredactie). *Waarheid zonder weg. Honderd jaar Krishnamurti*. Den Haag 1995, 60. Van dit speciale glas was bij de familie Van Pallandt niets bekend.

³⁰ Kroft, *Waarheid zonder weg*, 82. De auteur van dit deel, Stef Lokin, vermeldt dat Philip op dat moment inmiddels een erfgenaam had. Feitelijk is dit niet juist. Erin barones van Pallandt zou pas op 28 november 1930 geboren worden.

edelmoedig geschonken werd, even edelmoedig aan de schenker zou worden teruggegeven'.³¹

Eerde terug in de familie Van Pallandt

De Stichting Eerde schonk in 1931 alle onroerende goederen, met uitzondering van het terrein van de Sterkampen ter grootte van 340 hectare en een paar huizen in Ommen (waaronder Villa Henan met bijbehorende tuin en blokhut) weer terug aan Philip, inmiddels bezwaard met een hypotheek en schenkingsrechten. Hij zag zich daardoor genoodzaakt huize en landgoed Het Laar in Ommen te verkopen (zie foto links).³² Op 21 juli 1932 werd Het Laar met de aanwezige houtopslag publiek geveild. Er was geen koper voor het geheel en het landgoed zou in percelen verkocht worden. Philip beraadde zich echter op een definitieve beslissing over het bod dat op de veiling werd uitgebracht, want als de verkoop doorging zou het bezit uit elkaar vallen. In dat geval werd het natuurschoon ernstig bedreigd,

omdat gedeelten van het landgoed in handen van houthandelaren zou vallen. Een week na de veiling meldde burgemeester Nering Bögel in het college van B. en W. dat hij met Philip had gesproken. Deze was aangenaam getroffen geweest door het idee dat de gemeente het landgoed wilde aankopen. En hoewel de opbrengst in gedeelten hoger zou zijn, was hij bereid mee te werken aan verkoop aan de gemeente. Nog dezelfde dag stemde de

gemeenteraad in met het voorstel tot aankoop van Het Laar. Een belangrijk argument was dat daardoor anders 'een eeuwenoud natuurmonument voor de gemeenschap verloren gaat, hetgeen voor de gemeente Ommen in het bijzonder een groot verlies beteekent, zoodanig dat de vraag gesteld moet worden, of de gemeente Ommen mag toelaten, dat dit prachtig stuk natuurschoon overgaat in handen van verschillende koopers, waarvan tevoren vaststaat, dat bij deze niet de bedoeling voorziet het landgoed als zoodanig in stand te houden'.³³

Het kasteel Eerde werd in huur afgestaan aan de Quakers, die er een internaat vestigden met een internationale school voor lager- en voorbereidend hoger onderwijs.³⁴

³¹ *Ster Bulletin* januari 1931, 308. Dat er wellicht ook andere motieven aan ten grondslag konden liggen, bespreek ik in het volgende hoofdstuk.

³² Het Laar maakte eveneens onderdeel uit van de erfenis die Philip van Rudolf Theodorus ontving.

³³ Wormgoor, I. *Ommen op de drempel van de moderne tijd: beelden uit de jaren 1890-1950*. Kampen 1998, 106.

³⁴ De Quakers (sidderaars) werden zo genoemd omdat hun Engelse stichter George Fox (1624-1691) zijn hoorders telkens opriep te sidderen voor God. Ze noemden zichzelf 'gemeenschap van vrienden'. De Quakers legden sterk de nadruk op zielsbeschaving. Zij ijverden niet in de eerste plaats voor eigen zaligheid, maar voor het heil van de mensheid. Zij leefden bij hun innerlijke licht en de overtuiging dat er iets goddelijks schuilt in elk mens. Zij wezen gebruik van geweld af. De Quakers

Philip sympathiseerde met de idealen van de Quakers en hij kende P.M. Ariëns Kappers, de drijvende kracht achter de Quakerschool, al voordat de school op Eerde werd gevestigd. Philip nam zitting in het schoolbestuur samen met jonkvrouwe Gerarda Louise Feith die in 1940 met Kappers zou trouwen. Later waren de beide dochters van Philip er leerlingen en zijn echtgenote Willie viel er incidenteel in als lerares Frans.³⁵

Quakerschool Eerde

De gebouwen verkeerden bij ingebruikname door de Quakerschool Eerde in een verwaarloosde toestand doordat ze een paar jaar leeg hadden gestaan. Ook de bijbehorende tuinen waren onverzorgd gebleven. De beginperiode van de net geopende school bestond voornamelijk uit het schoon- en gereedmaken van het kasteel en de bijgebouwen en het wieden van de tuinen. De ommuurde tuinen achter de vleugels, tussen binnen- en buitengracht gelegen, werden gebruikt voor het aanleggen van moestuinen en schooltuintjes. Op de velden achter het kasteel, grenzend aan weiland en bossen, ontstonden sportvelden en er werd door leerlingen en stafleden een zwembad gegraven. De huurprijs was voor de oorlog f 3.289,- per jaar, in oktober 1940 verlaagd tot f 2.280,- omdat er door de oorlog veel minder leerlingen waren en dus minder ruimte nodig was.³⁶ Er kwamen in de eerste vijf jaren vier verschillende afdelingen van de school tot stand: de Duitse lagere en middelbare school, de laatste met als eindexamen het general certificate of education Oxford University, de Nederlandse lagere school, de ULO-afdeling zonder eindexamen en de Landbouwschool. Het overgrote deel van de leerlingen was van Duitse afkomst. Vele van hen waren joodse vluchtelingen.

Oorlogsjaren

Op de school werden kinderen van gevluchte Duitsers, meest joden, opgevangen. De meeste kinderen konden nergens heen omdat hun ouders vaak in Duitsland of buiten Europa verbleven. De Quakers wilden niet dat de kinderen onderdoken, om de verstandhouding met de Duitsers niet te verstoren.³⁷ De joodse leerlingen van de school waren aanvankelijk vrijgesteld van deportatie omdat zij leden waren van een christelijk kerkgenootschap.³⁸ Om te kunnen aantonen dat de joodse leerlingen Quaker waren en derhalve om die reden vrijgesteld van deportatie, werden door de Quakers valse doopgetuigenissen voor hen gefabriceerd, alhoewel die binnen de geloofsgemeenschap niet bestonden. Uiteindelijk werden achttien joodse kinderen gehuisvest in de villa de Eerder Esch die Philip na zijn

wilden God vinden zonder een tussenpersoon. Zie A. Hastings (ed.), *A world history of Christianity*. Londen 1999, 204, 421, 427, 436-437.

³⁵ Haverkorn van Rijsewijk, *Sluit tot vaste kring de handen*, 25. In het volgende hoofdstuk introduceer ik Willie barones van Pallandt nader.

³⁶ *Ibidem*, 26.

³⁷ Persoonlijke optekening naar aanleiding van de gesprekken met mevrouw drs. E. Oudshoorn-barones van Pallandt.

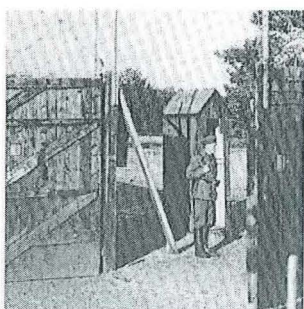
³⁸ Haverkorn van Rijsewijk, *Sluit tot vaste kring de handen*, 84.

huwelijk had laten bouwen. Ze waren daarmee een gemakkelijk doelwit voor de nazi's. Op 30 maart 1943 kregen deze joodse kinderen te horen dat Overijssel jodenvrij gemaakt werd en dat zij zich in Vught moesten melden. Van de achttien kinderen doken er uiteindelijk vier onder, één werd op de vlucht gepakt en vier voegden zich bij hun familie in Amsterdam. De overige negen leerlingen vertrokken naar Vught en zouden de oorlog niet overleven.³⁹

In november 1943 werd Eerde door de Duitsers gevorderd. De antieke meubels werden via boerenwagens uit de omgeving weggevoerd naar elders en de gobelins gingen in eerste instantie naar het Rijksmuseum en later naar grotten in Limburg. De hele schoolinventaris moest blijven omdat de Duitsers kinderen van een kostschool in Osnabrück wilden onderbrengen op Eerde. Deze school was door de geallieerden gebombardeerd en de Duitsers zochten een vervangend gebouw.⁴⁰ De uitgebreide tuinen voor groente en fruit werden ook in beslag genomen.⁴¹

Kamp Erika

Het terrein op de Besthmenerberg, deel uitmakend van het landgoed Eerde en de plaats waar in de jaren twintig en dertig de Sterkampen rondom Krishnamurti georganiseerd werden, kreeg in de oorlog een compleet andere bestemming. Het terrein werd overgedragen aan Werner Schwier, hoofd van het Referat Internationale Organisationen.⁴²

Hoewel het niet geheel duidelijk was wat de nieuwe bestemming zou zijn, lag het voor de hand dat het voor gevangenen gebruikt zou worden. Het terrein moest daarom omheind worden. Vanaf het voorjaar van 1942 werden in het kamp, dat de naam Erika kreeg, gevangenen geplaatst die door de Nederlandse justitie (vooral voor economische delicten) veroordeeld waren. In mei 1943 werd het justitiekamp opgeheven omdat de rechterlijke macht zich verzette tegen de behandeling van de gevangenen in Ommen. De bewakers vloekten, schopten, sloegen en treiterden de gevangenen op allerlei manieren. Bovendien moesten de gevangenen onmenselijk hard werken, sommigen op het kampterrein zelf, anderen bij boeren in de omgeving. Na het vertrek van de gevangenen kwam er voor korte tijd een groep studenten voor in de plaats die geweigerd had de loyaliteitsverklaring te tekenen. Na hen kwamen de mensen die zich hadden onttrokken aan de Arbeitseinsatz, voor wie een doorgangskamp werd ingericht. De tweede groep bewoners van Kamp Erika, de 'asociale' kregen onderdak in een afzonderlijke afdeling, het strafkamp.⁴³ In september 1944 kwam Kamp Erika onder toezicht van de Ordnungspolizei. Tegen het einde van de oorlog namen de mishandelingen af. De

³⁹ *Ibidem*, 87-90.

⁴⁰ Persoonlijke optekening naar aanleiding van gesprekken met mevrouw drs. E. Oudshoorn-barones van Pallandt.

⁴¹ Stappenbelt, W. *Ommen onder kroon en kruis. Deel 2: 1943-1945*. Ommen 1995, 88-90.

⁴² Wormgoor, *Ommen op de drempel van de moderne tijd*, 129.

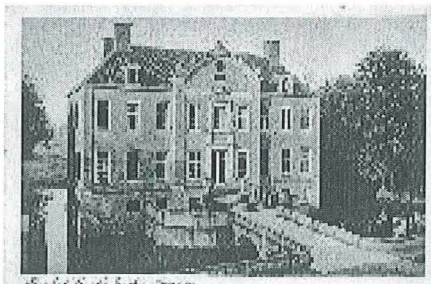
⁴³ *Ibidem*, 131.

bewakers werden bang en het kwam steeds vaker voor dat zij niet terugkeerden van hun verlof of de vlucht namen. In de nacht van 4 op 5 april 1945 moesten de gevangenen opstaan en in de richting van Hoogeveen marcheren. Na twee dagen bereikte men het einddoel: kamp Westerbork. Bij controle bleek dat een groot aantal gevangenen onderweg was gevlucht. De rest werd een paar dagen later bevrijd.

Kamp Erica

Direct na de bevrijding van Ommen kreeg het kamp nieuwe bewoners: 'foute Nederlanders', Nederlanders die tijdens de bezetting de kant van de Duitsers hadden gekozen. Het Duitse gevangenkamp Erika werd omgedoopt tot kamp Erica.⁴⁴ De nieuwe bewoners kregen een goede behandeling, waarbij de gedetineerden wél werd meegedeeld dat de bewakers het recht hadden om te schieten als een vluchtpoging werd ondernomen. Binnen het kamp werden reparatiewerkzaamheden opgezet voor onder meer auto's, schoenen, kleding, fietsen en horloges. Binnen een week werkte een groot deel van de gevangenen. De zwager van Philip, Gerard Voorwijk, had mede de leiding. Het kamp maakte een moeilijke periode door vanwege een tyfusepidemie, die het aantal gevangenen in de zomer van 1945 deed dalen. In december 1946 werd het kamp opgeheven. Op 2 april 1948 werd het terrein in erfpacht gegeven aan de stichting Vakantievreugd. Tegenwoordig is er de grootste camping van Ommen gevestigd.⁴⁵

Eerde na de bevrijding

De Quakers besloten om het kasteel te gebruiken voor het doel dat na de oorlog door hen het meest noodzakelijk werd geacht: werk voor gedupeerde kinderen uit Westerbork en wezen uit gebombardeerde steden. Na de bevrijding deed het kasteel eerst enige weken dienst als onderdak voor Canadese troepen. Een kapitein droeg led Last op het verwaarloosde en vervuilde huis en de vleugels helemaal schoon te maken. Zij was huismoeder op Eerde en de vrouw van Jef Last.⁴⁶ Door het Commissariaat voor Repatriëring werd Eerde vervolgens tot 15 september gevorderd om te dienen als een rust- en herstelcentrum voor burgers die terugkeerden uit de concentratiekampen. Eind september werd door het Militair Gezag besloten dat alle

⁴⁴ Haverkorn van Rijsewijk, *Sluit tot vaste kring de handen*, 103.

⁴⁵ Wormgoor, *Ommen op de drempel van de moderne tijd*, 131-132.

⁴⁶ Josephus Carel Franciscus (Jef) Last (1898-1972) was een socialistisch en communistisch schrijver, dichter en journalist. Hij trad op 11 januari 1923 in het huwelijk met Ida ter Haar, met wie hij drie dochters kreeg. Op 28 mei 1938 werd dit huwelijk ontbonden, waarna hij op 9 mei 1946 opnieuw met haar trouwde. De scheiding was in de ogen van het echtpaar noodzakelijk omdat Jef Last had gevochten in de Spaanse burgeroorlog en daardoor zijn Nederlandse nationaliteit was kwijtgeraakt. Omdat ze niet wilden dat ook de dochters de Nederlandse nationaliteit zouden verliezen, scheidden ze. Toen de problemen rondom de nationaliteit opgelost waren, trad het echtpaar wederom in het huwelijk (persoonlijke optekening naar aanleiding van gesprekken met mevrouw drs. E. Oudshoorn-barones van Pallandt).

beschikbare kastelen en havezaten gevorderd moesten worden voor de Stichting voor Hoofdziekenhuizen om ze in sanatoria te veranderen. Dit zou inhouden dat Eerde lange tijd als sanatorium zou dienen, waardoor de school misschien pas na jaren zou kunnen heropenen. Daarnaast wilde Nederlands Volks Herstel Eerde gebruiken als huis voor oude mensen. De Quakerschool slaagde erin medische certificaten te krijgen die verklaarden dat het kasteel niet geschikt zou zijn voor een sanatorium. Men wilde het voor de korte duur namelijk liever gebruiken als opvangcentrum voor getraumatiseerde en ondervoede kinderen die uit delen van Nederland geëvacueerd werden. Op dat hulpgebied hadden de Quakers meer ervaring en die wensten ze te gebruiken. Maar de belangrijkste reden om deze bestemming te verkiezen was dat de kinderen alleen gedurende de winter opgevangen hoefden te worden, zodat het mogelijk zou zijn de Quakerschool voor te bereiden voor heropening rond mei 1946. Vanaf november werden meer dan honderd zwakke en ondervoede kinderen in het kasteel ondergebracht. De groep bleef er tot 17 januari 1946.⁴⁷

Hernieuwde start Quakerschool Eerde

In september 1946 werd de Quakerschool op Eerde heropend. Er kwam een nieuwe groep jonge mensen die dringend behoefte had aan onderwijs, kinderen die door de oorlog hun studie hadden moeten onderbreken. Nieuwe wetten maakten het echter moeilijk de school na de oorlog opnieuw op te starten. Vanwege de anti-Duitse stemming in Nederland, leek het de leiding verstandig de school op Nederlands-Engelse leest te schoeien. Het Duits was voor de oorlog de officiële taal van de school geweest en maakte nu plaats voor het Engels. Er kwam een Engelssprekende rector. Verschillende kinderen waren er door hun ervaringen soms zo ernstig aan toe dat professionele hulp in de arm moest worden genomen.

Aan Amerikaanse Quakerscholen werd een oproep gedaan om de benodigde (school-)spullen beschikbaar te stellen die spoedig kwamen en door Willie barones van Pallandt werden gedistribueerd.⁴⁸ In mei 1946 begon de Nederlandstalige lagere school en in september volgde het middelbaar onderwijs voor jongens en meisjes. Sport maakte een belangrijk onderdeel uit van het naoorlogse schoolmenu en zo kon er tennis worden gespeeld op de banen van Philip. In het huurcontract was bepaald dat ze door de leerlingen kosteloos mochten worden gebruikt. Binnen korte tijd her kreeg de school weer een goede naam, al was het imago anders dan voor de oorlog. Van een Duitstalige school voor joodse vluchtelingen werd het een Engels-Nederlandse, meer internationaal georiënteerde school. In 1950 waren er ongeveer 130 leerlingen van tien verschillende nationaliteiten.⁴⁹

⁴⁷ Haverkorn van Rijsewijk, *Sluit tot vaste kring de handen*, 101-03. Volgens mevrouw drs. E. Oudshoorn-barones van Pallandt bleven echter tot waarschijnlijk de zomer van 1946 kinderen achter op Eerde die in één van de vleugels werden opgevangen (persoonlijke optekening).

⁴⁸ *Ibidem*, 116.

⁴⁹ Wormgoor, *Ommen op de drempel van de moderne tijd*, 216.

Huurcontract door Philip opgezegd

In de loop van de tijd ontstond er een verschil van inzicht tussen de schoolleiding en het bestuur. Er ontstond een situatie die het niveau van het onderwijs nadelig beïnvloedde. Het kwam in 1951 tot een breuk, waarbij de directeur en conrector ontslag namen en zelf een school startten op landgoed De Ulenpas te Hoog Keppel, onder de naam Internationale School Eerde. Deze conrector was de heer C. Oudshoorn, een schoonzoon van Philip. Omdat de nieuwe school lesmeubilair nodig had, besloot Philip het aanwezige meubilair uit Eerde te halen en dat aan de nieuw opgerichte school te geven. Ook de gobelins liet hij weghalen omdat de Quakers hadden besloten de zaal waarin ze hingen te gebruiken als eetzaal. Philip wilde de Internationale School Eerde graag op Eerde huisvesten en deelde daarom de Quakerschool mee dat hij het huurcontract niet wilde verlengen. De Quakers verlieten Eerde in 1959, vijftintig jaar nadat de verbintenis met de eigenaar was aangegaan.⁵⁰

Internationale school Eerde

Na het vertrek van de Quakerschool werd op Eerde daadwerkelijk de Internationale School Eerde gevestigd. Directeur van de school was inmiddels de heer C. Oudshoorn die evenals zijn vrouw les gaf op de school.⁵¹ De heer Oudshoorn had eerder in Engeland gewerkt en daar veel contacten gehad met kostscholen. Hij vertelde er later over:

Ik heb daar precies geleerd, wat er fout was en wat goed. Vooral, wat fout was. Ik probeer te zorgen dat de kinderen hier gelukkig zijn. Bovendien heb ik een gemengde kostschool. Wij nemen twee jongens op één meisje. Als je het fifty-fifty doet, ben je een meisjesinternaat. Nu zijn wij een gemengde school.⁵²

Oorspronkelijk leidde de school op voor de Engelse universiteiten, maar na de Europese conventie van 1953 kon men met het diploma naar iedere Europese universiteit. De Internationale School Eerde werd en wordt onder meer bezocht door kinderen van diplomaten, of ouders die in de olielanden werken of bij een multinational. Ook kwamen er kinderen van remigranten uit bijvoorbeeld voormalig Rhodesië en Zuid-Afrika.⁵³

De kinderen hebben daar op Engelse scholen gezeten en kunnen hier geen aansluiting vinden bij het onderwijs. Onze school is tweetalig en werkt volgens het Dalton-systeem, waarbij dus iedereen in elk vak apart verder kan gaan.⁵⁴

⁵⁰ Haverkorn van Rijsewijk, *Sluit tot vaste kring de handen*, 139.

⁵¹ De heer Oudshoorn leefde van 1917 tot 1990 en trad op 12 juli 1950 in het huwelijk met Erin barones van Pallandt.

⁵² *De Telegraaf*, 15 april 1978.

⁵³ Persoonlijke optekening naar aanleiding van gesprekken met mevrouw drs. E. Oudshoorn-barones van Pallandt.

⁵⁴ *De Telegraaf*, 15 april 1978.

Anno 2005 is de Internationale School nog altijd op Eerde gevestigd. In 1965 werden de goederen onder Eerde die in het bezit waren van Philip ondergebracht in de naamloze vennootschap Landgoederen Eerde N.V., later omgezet in de besloten vennootschap die zorgdraagt voor het beheer en de exploitatie. Ruim 620 ha bosgebied is in het bezit van Staatsbosbeheer overgegaan en 288 ha inclusief kasteel, boerderijen en enkele woningen naar de Vereniging tot behoud van Natuurmonumenten.

Samenvatting

In 1227 zou volgens de kroniekschrijver Willem Nagge al een huis Eerde bestaan hebben dat in latere jaren een 'rovernest' zou worden onder Evert van Essen. Dit huis kwam onder vuur te liggen en brandde uiteindelijk een maand. Eerde kwam daarna achtereenvolgens in het bezit van de Van Twickelo's en de Van Renneses om uiteindelijk in 1706 in handen te komen van de familie Van Pallandt. Het huidige huis Eerde dateert uit 1715 en werd gebouwd in opdracht van Johan Warner van Pallandt. Via vererving kwam Eerde in 1913 onverwacht in het bezit van Philip baron van Pallandt, een verre neef van de overleden Rudolf Theodorus baron van Pallandt. Hij was op dat moment 23 jaar oud. Toen hij Eerde erfde was het bijna twee eeuwen in het bezit van de familie. Een familie van (oude) adel, die contacten onderhield met het Koninklijk Huis en op hun gunst kon rekenen. Daarnaast bekleedden enkele leden uit de familie hoge politieke en militaire posten.

Philip schonk Eerde, met een geschatte waarde van één miljoen gulden, in 1924 aan Krishnamurti. Het was de bedoeling van beiden dat Eerde een groot spiritueel centrum zou worden. Krishnamurti brak echter in 1929 met de Orde van de Ster en ging zijn eigen weg. In 1931 kreeg Philip Eerde terug. Hij ging er niet meer wonen en stond Eerde vanaf dat moment in huur af. Sindsdien deed Eerde dienst als schoolgebouw, in eerste instantie van de Quakers. In de Tweede Wereldoorlog werd Eerde door de Duitsers gevorderd. Op het uitgestrekte landgoed kwam een gevangenen- en doorgangskamp: Kamp Erika. Direct na de bevrijding kreeg het kamp de nieuwe naam, Kamp Erica, plus nieuwe bewoners: 'foute Nederlanders'. In 1946 werd het kamp opgeheven. Het kasteel werd na de bevrijding voor verschillende doeleinden gebruikt. Vanaf 1946 deed het weer dienst als schoolgebouw. Eerst voor de Quakers, later voor de Internationale School Eerde. In 1965 werd landgoed Eerde ondergebracht in de naamloze vennootschap Landgoederen Eerde N.V., later omgezet in de besloten vennootschap die zorgdraagt voor het beheer en de exploitatie ervan. Sinds 1982 is Natuurmonumenten de eigenaar.

Tijdens mijn onderzoek heb ik mij de vraag gesteld waarom juist Philip, een verre neef van de overledene, Eerde erfde. Er waren meer neven binnen de familie en op basis van andere verwantschappen wellicht ook gegadigden buiten de familie. Ik heb de indruk dat

Rudolf Theodorus een aantal redenen had om Eerde aan Philip te schenken. Op basis van zijn testament, dat ik als bijlage drie in deze scriptie heb opgenomen, kan allereerst volgens mij zonder al teveel problemen aangenomen worden dat hij Eerde in het bezit van de familie Van Pallandt wilde houden. Immers, als Philip overleden zou zijn kwam Eerde in het bezit van een andere neef uit de familietak. Rudolf Theodorus heeft naar mijn mening bewust binnen de familie gezocht naar een geschikte erfgenaam. Hij kende Philip weliswaar oppervlakkig (uit het onderzoek bleek dat ze elkaar weinig hebben ontmoet), maar ze deelden al direct hun liefde voor de jacht. Daarnaast gaf Philip blijk van een grote liefde voor de natuur. In ogenschouw nemend dat het landgoed Eerde inmiddels uitgegroeid was tot zo'n 1.700 hectare, denk ik dat door de combinatie van alle drie genoemde redenen Philip in de ogen van Rudolf Theodorus de meest geschikte 'heer van Eerde' was.

5 Onverwacht erfgoed

Inleiding

Hij is al vaker genoemd in deze scriptie: Philip baron van Pallandt. Een telg uit het oude en wijldvertakte adellijke geslacht Van Pallandt, geboren in 1889 op het landgoed Duinrell bij Wassenaar. Philip was pas 23 jaar oud toen hij tot zijn eigen verrassing de eigenaar werd van onder meer een landgoed van circa 1.700 hectare, drieëntwintig boerderijen, het kasteel Eerde en huize Het Laar, allen in Overijssel. De erfenis bestond voor het allergrootste gedeelte uit onroerende goederen en vertegenwoordigde een waarde van minstens één miljoen gulden. Zijn vader was geen voorstander van het aannemen van de erfenis. Hoe moest het bezit geëxploiteerd worden, zonder het bijbehorende vermogen? Niettemin nam Philip de erfenis aan. Gedurende zijn leven zou hij echter 'worstelen' met zijn bezit, want met het verkrijgen van de lusten zouden ook grote lasten op zijn weg komen. In 1924 nam hij een besluit dat vrij drastische gevolgen zou hebben. Wederom tegen de wens van zijn vader in, schonk hij zijn bezit weg aan Krishnamurti. Vervolgens kreeg hij het

zeven jaren later weer terug, bezwaard met een hypotheek en schenkingsrechten. Dit op het oog nobele gebaar riep bij mij de vraag op wat de reden ervan geweest kon zijn. Was Philip werkelijk zó geïnteresseerd in de theosofie en Krishnamurti, dat hij daarom zijn hele bezit weggaf? Was het een onbezonnen daad gedaan vanuit jeugdige overmoed of speelden er misschien andere redenen mee? Om deze vragen te kunnen beantwoorden, moest ik mij verdiepen in de levensgeschiedenis van Philip. Ik heb dit gedaan aan de hand van archiefstukken, interviews die met hem zijn afgenomen en persoonlijke optekeningen naar aanleiding van gesprekken met zijn twee dochters en anderen die hem gekend hebben.

Jeugd op Duinrell

Philip Dirk werd op 28 december 1889 geboren uit het eerste huwelijk van Dirk Jacob Gijsbert Jan baron van Pallandt met de Canadese Edith Sara Woodward. Zij trouwden te Brussel in 1885 en scheidden in 1920. De vader was kamerheer in buitengewone dienst van koningin Wilhelmina en jachtvriend van haar echtgenoot Prins Hendrik.¹ De moeder, Edith barones van Pallandt, was één van de hofdames van koningin Wilhelmina.² Prins Hendrik kwam regelmatig bij het echtpaar op bezoek.³ Edith zou in 1915 over Prins Hendrik hebben gezegd: 'Hij leest zelfs nooit een boek. Hij kan zich met niets bezighouden. Hij doet niet aan sport. En daarom verveelt hij zichzelf en verveelt hij andere mensen'.⁴

Philip zou in 1968 over zijn jeugd vertellen: 'We woonden zomers in Wassenaar [op het landgoed Duinrell – jd] en in de winter op de Korte Vijverberg, naast het vroegere Gemeentemuseum. Vroeger op het landgoed Duinrell, waar mijn zuster nog woont, was mijn grote hobby landschapsarchitectuur'.⁵ In een ander interview zou hij zeggen dat ook het fotograferen van vogels een grote hobby van hem was.⁶ Als jongetje van tien jaar zat hij al aan de volant van één van de eerste auto's in Nederland, een Dion Bouton éencilinder.⁷

In 1908 kreeg hij in St. Moritz de eerste lessen in het skilopen van de toenmalige wereldkampioen, de Noor Harold Schmidt. Hij zei daar later over: 'Die Noren zijn hard voor zichzelf en hard voor een ander. Hij liet me klimmen zonder stokken. Ik ben nog altijd dankbaar voor die forse training. Door zijn lessen weet ik nog nooit wat angst is'.⁸ Ook kreeg hij in dezelfde tijd enkele lessen van de toenmalige wereldkampioen kunstrijden, de Zweed Bros Meyer. Philip oefende veel en kwam door deze hobby in aanraking met Joan Haanappel met wie hij wel eens samen zou hebben geschaatst.⁹

Philip had een gouverneur en een gouvernante die zorgdroegen voor zijn opleiding. Er bestaat twijfel of hij ook daadwerkelijk naar een school geweest is.¹⁰ Hij zei zelf later in een interview dat hij in Den Haag naar school ging en daarna naar Zwitserland vertrok.¹¹ In 1914 werd hij lid van de jonge 'Vereeniging tot Behoud van Natuurmonumenten' en ontpopte zich uiteindelijk tot tegenstander van de jacht.¹² Het jagen louter om het genot van het doden van wild boezemde hem weerzin in. Hij had er echter geen bezwaar tegen om de konijnen te vervolgen. Er waren er zoveel op het landgoed, dat ze alles bij de boeren opaten. Sommige

¹ Fasseur, *Wilhelmina, de jonge koningin*, 326.

² *Ibidem*, 603.

³ Persoonlijke optekening naar aanleiding van gesprekken met mevrouw I. André de la Porte-barones van Pallandt, de jongste dochter van Philip.

⁴ Fasseur, *Wilhelmina, de jonge koningin*, 331.

⁵ *Gelders Overijsselse Courant*, 1 juni 1968.

⁶ Gepubliceerd in *De twintigste eeuw in meer dan 100 verhalen* verzameld door K. Huisman. Amsterdam 2005, 104.

⁷ Een volant is te vergelijken met het stuur van een hedendaagse auto.

⁸ *Gelders Overijsselse Courant*, 1 juni 1968.

⁹ Persoonlijke optekening naar aanleiding van gesprekken met mevrouw drs. E. Oudshoorn-barones van Pallandt.

¹⁰ Persoonlijke optekening naar aanleiding van gesprekken met de beide dochters van Philip.

¹¹ Huisman, *De twintigste eeuw*, 104

¹² Haverkorn van Rijsewijk, *Sluit tot vaste kring de handen*, 25.

van de pachters moesten erdoor van de pacht worden vrijgesteld, een gevolg van verstoord evenwicht.¹³

Tot zijn 21^e deed Philip volgens eigen zeggen: 'nooit iets aan sociaal werk'.¹⁴ Iemand gaf hem Baden Powell's standaardwerk *Scouting for boys*. 'Ik las het en schreef "Scouting blijft net zo lang doorgaan tot er iets beters voor in de plaats komt". Men lachte mij uit. Scouting blijft bestaan omdat het zo elastisch is, zich kan aanpassen'.¹⁵ Hij kwam in contact met de in Nederland nog prille padvinderij, die onder leiding stond van de Ier Griffin Moraty.¹⁶ Ook prins Hendrik, de echtgenoot van koningin Wilhelmina, was daarbij betrokken. Doordat de moeder van Philip een Engelssprekende Canadese was, beheerste hij deze taal goed. Zijn vader gaf hem toestemming om het landgoed Duinrell ter beschikking te stellen aan de eerste verkenner. Toen de Engelse oprichter Baden Powell in 1911 de Nederlandse padvinders toesprak, zorgde Philip voor de vertaling. Hij werd beschermheer en mecenas van de Haagse verkennergroep, die in 1913 naar hem is vernoemd.¹⁷

Onverwacht erfgoed

In 1913 werd Philip bij testament benoemd tot universeel erfgenaam van de nalatenschap van een ver familielid, mr. Rudolf Theodorus baron van Pallandt. De beide mannen hadden elkaar kort daarvoor tijdens de al eerdergenoemde jachtpartij op Eerde ontmoet.¹⁸ Omdat de moeder van Rudolf Theodorus nog leefde kwam er een boedelscheiding omdat zij, Arnoldina Johanna Nobel, recht deed gelden op een deel van de erfenis. Philip kreeg vervolgens onder meer de onroerende goederen in Ommen in zijn bezit, waaronder het kasteel en het landgoed Eerde. Een deel van de inboedel, waaronder een aantal gobelins, ging naar de douairière. Ook was bij testament een deel van de inboedel nagelaten aan het Rijksmuseum in Amsterdam en het Mauritshuis in Den Haag. Philip nam zijn erfenis aan, alhoewel zijn vader hem dit had afgeraden omdat het, vanwege het ontbreken van kapitaal, problemen zou geven Eerde te exploiteren.¹⁹ Later zou hij daarover zeggen: 'Vóór die erfenis kwam

¹³ Overgenomen uit een interview met Philip in het *Algemeen Handelsblad* van 26 maart 1949.

¹⁴ *Gelders Overijsselse Courant* van 1 juni 1968. Zijn oudste dochter zou deze uitspraak later ongevraagd in één van de gesprekken die ze met mij had nuanceren. Haar vader had tijdens de Eerste Wereldoorlog banden met het Rode Kruis en begeleidde onder meer jonge Oostenrijkse en Hongaarse kinderen die na deze oorlog per trein naar Nederland kwamen om aan te sterken. Tijdens een treinreis terug naar Hongarije kwam Philip in gesprek met een jongen en diens zusje die niet blij waren om weer naar huis te gaan. Daar wachtte op hen hun vader die weduwnaar was en veel meer broertjes en zusjes. Philip ging vervolgens met deze vader praten en dat resulteerde erin dat hij toestemming kreeg zich over beide kinderen te ontfermen. Hij nam ze mee naar Duinrell en zocht een kostschool voor ze in Engeland. Waarschijnlijk werden de kosten van de opleiding betaald door zijn vader Dirk Jacob Gijsbert Jan baron van Pallandt. Het meisje zou later verpleegkundige worden in Amerika en op jeugdige leeftijd aan kanker sterven. De jongen werd uiteindelijk president-directeur van de platenmaatschappij CBS in Amerika.

¹⁵ *Gelders Overijsselse Courant*, 1 juni 1968.

¹⁶ Haverkorn van Rijsewijk, *Sluit tot vaste kring de handen*, 22.

¹⁷ Steen, J.H. van der. *Zo kwam scouting naar Nederland*. Zaltbommel 1982, 86-99.

¹⁸ In het laatste kwart van de negentiende eeuw was de drijfjacht naar Engels voorbeeld in Nederland geïntroduceerd door graaf Henry Bentinck van Middachten (I. Montijn, *Naar buiten: het verlangen naar landelijkheid in de negentiende en twintigste eeuw*. Amsterdam 2002, 50).

¹⁹ Persoonlijke optekening naar aanleiding van gesprekken met de beide dochters van Philip.

voelde ik mij rijker dan later met dat kasteel en die 1700 bunder grond'.²⁰ Over zijn onverwachte erfenis zei hij ook:

Het kasteel Eerde was het eigendom van een verre neef, die op drieënveertigjarige [vierenveertigjarige] leeftijd plotseling te Londen is gestorven. Drie maanden voor zijn dood had ik hem vluchtig leren kennen. U begrijpt dus mijn verrassing, toen ik het bericht ontving dat deze verre bloedverwant mij tot zijn erfgenaam had benoemd, hetgeen betekende dat ik het uitgestrekte landgoed met zijn bossen en bouwland, zijn drieëntwintig hofsteden en al wat er verder toe behoort, voortaan als mijn eigendom kon beschouwen. Een bezitting van 1750 hectare. Het was een ogenblik waarlijk verbluffend.²¹

Eén van de eerste zaken die hij volgens zijn oudste dochter Erin deed, was het openstellen van het landgoed: 'Mijn vader vond het eigenlijk oneerlijk dat het hele landgoed helemaal alleen van hem was'.²² Daar waar voorheen het landgoed zoveel mogelijk afgeschermd en afgesloten werd voor onbevoegden, gingen letterlijk alle paden open. Ook verdubbelde hij de salarissen van zijn werknemers: 'Nu verdienden de mensen in die tijd een schijntje, maar de andere kasteelbewoners in de buurt namen hem deze geste niet in dank af. De Van Rechteren waren woedend'.²³ Philip zou over deze begintijd op Eerde zeggen:

Ik ben toen op het kasteel gaan wonen, dat sinds twee eeuwen ruim de Van Pallandts binnen zijn muren had gehuisvest, maar ik voelde mij er eenzaam, héél eenzaam. En peinsde, hoe ik huis en omgeving een goede, nuttige bestemming zou kunnen geven. Een tijdlang heb ik de gedachte in mij omgedragen, op kasteel Eerde een praktische landbouwschool te stichten, met de bedoeling Hollandse jongens op te leiden voor de landbouw in die streken waar het klimaat gelijk is aan het onze, opdat zij daarginds, bijvoorbeeld in Californië of Australië, terstond praktisch konden gaan werken. Ik heb ook andere plannen gekoesterd, maar er is niets van gekomen. Ik durfde niet. Omdat ik feitelijk geen vertrouwen stelde, zelfs niet in mijn naaste en allerbeste vrienden. Geen vertrouwen in hun doorzettingsvermogen. Hoe kon ik weten dat het werk, door hen geëntameerd en met geestdrift opgezet, op den duur zou blijven bestaan? Dit gebrek aan vertrouwen in wat deze mensen tot stand konden brengen, deed mij aarzelen en wachten.²⁴

Deze eenzaamheid leidde ertoe dat Philip veel op reis bleef gaan en weinig op Eerde woonde. Als hij op Eerde was, waren er met enige regelmaat contacten met mr. Wolter

²⁰ Lugard en Alma, *Het landgoed Eerde*, 11.

²¹ Huisman, *De twintigste eeuw*, 104. Het in het verhaal aangehaalde interview met Van Pallandt kent geen bronvermelding of datering.

²² Persoonlijke optekening.

²³ Uitspraak van mevrouw drs. E. Oudshoorn-barones van Pallandt in een artikel van Stan Huygens in *De Telegraaf* d.d. 15 april 1978. De familie Van Rechteren woonde destijds op het gelijknamige huis in de gemeente Dalfsen, gelegen aan de zuidkant van de Overijsselse Vecht richting Ommen. Het gaat hier waarschijnlijk om Adolf Reinhardt Zegen graaf Van Rechteren Limpurg die in 1918 stierf.

²⁴ Huisman, *De twintigste eeuw*, 104.

baron Bentinck, sinds 1906 burgemeester van de gemeenten Stad Ommen en Ambt Ommen, en diens familie die in huize Henan woonden. Onder hen bevond zich de toen twaalfjarige dochter Anna baronesse Bentinck, die een oogje op de jonge baron had. Ze zou in 1913 over Philip, die toen tweemaal zo oud was als zij, in een 'klein boekje met een slot' schrijven:

Philip van Pallandt is heel lang en mager. Hij heeft donker bruin haar, een grote snor en blauwe ogen. Hij drinkt haast nooit wijn. In Ommen (dat vertelde de naaister mij) spreekt men nooit kwaad van hem. Toen hij pas op Eerde was, heeft hij het daar willen sluiten, gelukkig heeft hij het niet gedaan (...) In mijn ogen is het [Philip] een schat (...) Philip tennist veel (...) en hij jaagt natuurlijk.²⁵

Helaas voor de jonge Anna waren deze gevoelens niet wederzijds. Haar liefde bleef onbeantwoord.

Padvinderij

Zoals al eerder in dit hoofdstuk verwoord, was Philip in zijn jeugd geïnteresseerd geraakt in het werk van Lord Robert Baden-Powell.²⁶ Baden-Powell was een Brit die op 19-jarige leeftijd het leger in ging. Tijdens de boerenoorlog in Zuid-Afrika verkreeg hij zijn vaardigheden als verkenner. Die vielen zodanig op, dat hij voor de Britse geheime dienst kwam te werken. Na de oorlog keerde hij als held terug. Met zijn boek *Scouting for boys*²⁷ gaf hij een aanzet tot een cursus verkennersvaardigheden en legde sterk de nadruk op eigenschappen als hulpvaardigheid, onbaatzuchtigheid, burgerzin, moed, vindingrijkheid, discipline en improvisatievermogen.²⁸ Het doel was de jeugd op te leiden tot goede vaderlanders.²⁹ Het boek is idealistisch van aard, sterk gericht op de jeugd en kan gezien worden als een mengeling van extracten uit spannende jongensboeken, sterke verhalen, tips en trucs, kampeer- en spoorzoekervaardigheden en aanwijzingen voor begeleiders.³⁰ Philip was

OP WEG NAAR GEZOND-
HEID EN GELUK.

²⁵ Tex, *Anna baronesse Bentinck*, 15-16.

²⁶ Lord Robert Stephenson Smyth Baden-Powell of Gilwell werd geboren op 22 februari 1857 en overleed op 8 januari 1941.

²⁷ De eerste druk dateert uit 1908. Het boek is talloze malen herdrukt en nog steeds verkrijgbaar.

²⁸ Deze cursus zou leiden tot het overall ter wereld ontstaan van padvindergroepen die zich volgens in de daarin beschreven methoden en principes oefenden. Met Baden-Powells achtergrond was het niet vreemd dat de padvinderij een militaire organisatiestructuur en een militair uiterlijk kreeg.

²⁹ Op hedendaagse lezers maakt *Scouting for boys* op een aantal punten een gedateerde indruk. Zo zijn de wetenschappelijke en geneeskundige principes die erin worden verkondigd grotendeels sterk achterhaald. Maar de gepropageerde 'normen en waarden' houden anno 2005 de gemoederen onverkort bezig.

³⁰ De laatste herdruk dateert uit 2004 (Oxford University Press). Het gaat om een fotomechanische herdruk van de eerste uitgave, aangevuld met een inleiding en toelichtingen van de hand van Elleke Boehmer.

van het werk van Baden Powell onder de indruk en bracht regelmatig de meest recente scoutingpublicaties mee als hij in Engeland was geweest.³¹

Philip was een enthousiast fotograaf en deze hobby kwam de padvinderij goed van pas bij het maken van propaganda. Zo trok hij samen met een leider van een Haagse padvindersgroep (Jan Schaap) en een toverlantaarn het land in om in allerlei plaatsen te vertellen over de padvinderij en te tonen hoe het kon en hoe het moest.³² Tevens was hij fotoredacteur van *Het Padvindersblad*, het officiële maandblad van de afdelingen Den Haag en Leiden, dat in 1914 het levenslicht zag. Hij was er ook de financier van, hoewel dat laatste niet in het blad vermeld werd.³³ Nadat Philip Eerde in zijn bezit had gekregen, haalde hij zijn Haagse verkenners naar Ommen. Jaarlijks kampeerden ze op het landgoed bij de 'Hoge Oever'. Met hout dat Philip beschikbaar stelde werd in Den Haag een nieuw clubhuis gebouwd.

Door zijn interesse in de padvinderij vond Philip een manier om één van zijn nieuwe bezittingen, Ada's Hoeve, ten nutte van de Nederlandse padvinderij te maken. Het werd een trainingscentrum voor leiders en leidsters. Het zou uitgroeien tot het centrum waar iedere zichzelf respecterende leid(st)er geweest moest zijn.³⁴ Het trainingscentrum kreeg de naam Gilwell Ada's hoeve en werd op 9 juli 1923 door de voorzitter van de Nederlandse Padvinders officieel geopend.³⁵ De leiding van de leiderscursus was in handen van mevrouw J.L. Redeke-Hoek, die de afdeling Den Helder had opgericht. In 1953 beschreef zij hoe het Nederlandse Meisjesgilde in Ommen terecht kwam en gaf ze de lezer haar visie op het kasteel en karakter van Philip:

Baron van Pallandt stond met een grote auto aan het station van Zwolle de vijf hoofdbestuursleden op te wachten en bracht ons rechtstreeks naar zijn kasteel. Vol verwachting klopte ons hart. Het leek een sprookje om enige dagen op een echt kasteel te gaan logeren en bovendien kampterreinen voor het gilde te gaan bekijken en daar een keus uit te mogen doen (...) De moeder van baron Van Pallandt was een vriendelijke gastvrouw en er waren keurig verzorgde maaltijden in de mooie eetzaal van het kasteel. Ik weet nog hoe ik de prachtige ronde tafel bewonderde, waar geen tafelkleed het mooie, donkeren, glimmend gepolitoerde hout bedekte, maar waar onder alle borden, glazen, enz. kleine geborduurde kleedjes lagen. Dat was toen voor ons land nog iets geheel nieuws. Ook de slaapkamers waren mooi en groot. Echte kasteelkamers van min of meer grillige vorm met antieke ledikanten. Van de tochten naar diverse kampterreinen herinner ik mij het telkens weer uit en in de auto stappen, wat vooral de oudere dames enige moeite kostte, en het eindeloos gedelibereer, in kou en soms regen (het was in het hartje van de winter!) over de voor- en

³¹ Steen, J.H. van der. *75 jaar Scouting in Nederland*. Zaltbommel 1982, 56.

³² Een toverlantaarn was een voorloper van de diap projector.

³³ Steen, *75 jaar Scouting in Nederland*, 57.

³⁴ Wormgoor, *Ommen op de drempel van de moderne tijd*, 101 en Steen, *75 jaar Scouting in Nederland*, 61.

³⁵ De naam verwijst naar het Britse trainingscentrum Gilwell Park bij Londen.

nadelen van de verschillende plekken die ons werden aangeboden (...) Ik herinner mij nog hoe de discussies 's avonds werden voortgezet om de met grote houtblokken fel brandende haard in de studeerkamer van onze gastheer. Onze voorzitter had bezwaren tegen dit [voorgestelde] terrein, omdat het zo ver in de rimboe lag, maar tenslotte gaf zij ook haar stem eraan, toen baron Van Pallandt toezegde dat wij bij dag en nacht gebruik zouden kunnen maken van de telefoon van de boswachter, die halverwege tussen dit terrein en het kasteel woonde (...) Toen zei onze gastheer: "Nu het volgende punt. De dames zullen een onderdak nodig hebben". Wij keken elkaar aan en zeiden dat het ons plan was één of twee grote leger tenten te zoeken voor bagage, kampbeheer, post, enz. Het gilde was toen nog maar heel klein en het zou nog moeten blijken hoeveel of hoe weinig groepen er 's zomers zouden komen en 'fondsen' om te gaan bouwen hadden wij helemaal niet. Maar de heer Van Pallandt meende dat we meteen goed moesten beginnen en zei dat de kosten wel zouden meevallen. Hout was er in overvloed en hij zou zorgen dat het op 'ons terrein' kwam. Een paar man om een blokhut te bouwen, dat behoefde niet zoveel te kosten. We moesten nu meteen maar bedenken hoe we het wilden hebben (...) en bij ons vertrek kregen we de toezegging dat het huis klaar zou zijn bij het begin van de eerste leidsterscursus.³⁶

Philip hield woord. De ruime blokhut was gereed op het moment dat alle vierentwintig cursisten arriveerden.

Anno 2005 bestaat Gilwell Ada's hoeve nog steeds en is nog altijd in gebruik als trainingscentrum. Het terrein waarop de hoeve staat behoorde aanvankelijk tot het landgoed Het Laar in Ommen, dat pas in 1911 door mr. Rudolf Theodorus baron van Pallandt was aangekocht en toegevoegd aan het grote landgoed Eerde. Ada's Hoeve werd in de 18^e eeuw gebouwd. De eerste steen werd gelegd door Gravin Ada van Regteren van Appelteren op 8 september 1853, naamgeefster van de hoeve.³⁷ Philip stond in de loop van de tijd ook een aantal terreinen en andere gebouwen, waaronder De Laarhoeve, in huur af aan de inmiddels opgerichte Padvinders Vereniging.

Scouting Nederland

Waren vroeger de padvinderijgroepen onderverdeeld naar sekse en religie, sinds 1973 kwamen alle belangengroepen bij elkaar in de organisatie Scouting Nederland omdat de term 'padvinderij' uit de mode was geraakt. De oorspronkelijke doelstelling werd gewijzigd op

³⁶ Steen, *75 jaar Scouting in Nederland*, 63-65.

³⁷ Bokkel Huinink, H. ten, F.J. van der Veer, A.E. van Voorthuisen jr. en H. Wijnmaalen. *Gilwell, Ada's Hoeve*. Den Haag 1955, 25.

een manier die beter paste in het geldende wereldbeeld. Scouting Nederland zou elke twee jaren een landelijke manifestatie van leiders en leidsters organiseren, de zogenaamde scout-in. Zij vond onderdak op het terrein van Philip. Hij bleef tot 1977 (twee jaren voor zijn dood) de bijeenkomsten bezoeken. In 1973 gingen in Ommen ook de toenmalige jongens- en meisjesgroep samen op in een nieuwe scoutinggroep die de naam Van Pallandtgroep kreeg.³⁸ Philip bleef gedurende zijn hele leven betrokken bij de padvindersbeweging. Hij bekleedde allerlei functies in het hoofdbestuur, was commissaris buitenland en gaf leiding aan de afdeling voor gehandicapte padvinders. Voor zijn werk kreeg hij in 1953 als eerste de hoogste onderscheiding van de Nederlandse Padvinders Vereniging.

Spiritueel idealist

Philip had eveneens belangstelling voor bovennatuurlijke zaken, in de zin van dingen die zich boven of buiten het zichtbare afspeelden en derhalve buiten het bereik van de menselijke zintuigen lagen. Zo ging zijn interesse bijvoorbeeld uit naar vliegende schotels en reïncarnatie, maar ook het monster van Loch Ness liet hem niet onberoerd.³⁹ Astrologie was een ander interessegebied en door deze belangstelling zou hij zijn latere echtgenote ontmoeten. Daarnaast zocht hij naar een spiritueel gezelschap dan dat wat men gewoonlijk vond in de onderlinge visites en bij de jachtdiners van Overijsselse kastelen. Via de verkenners had hij mr. J.J. (Koos) van der Leeuw leren kennen, zoon van de eigenaar van de Rotterdamse Van Nelle fabrieken.⁴⁰ Deze richtte in 1918 naar Engels voorbeeld de jongerenbeweging Practische Idealisten Associatie op waarvoor Philip zijn pas verworven landgoed eveneens openstelde.⁴¹ Om verschillende redenen was niet iedereen gelukkig met de komst van vreemdelingen naar Ommen. Zo had G. Paarhuis, wethouder van Stad Ommen en kerkvoogd van de hervormde gemeente, al in een vroeg stadium morele bezwaren tegen het kamperen op het terrein, waar president-kerkvoogd Philip eigenaar van was. In 1922 wees hij Philip tijdens een vergadering van de kerkvoogdij op de 'onbehoorlijke klederdracht van de vrouwelijke leden der Practischen Idealisten Associatie'. Philip antwoordde dat hij al enkele voorzieningen had getroffen.⁴² Philip en Koos van der Leeuw raakten ook betrokken bij de theosofische beweging. Philip zou daar later over zeggen:

Totdat, het was omstreeks 1920, het lot mij naar Londen voerde, waar ik een theosofische lezing ging bijwonen. Ik kwam de zaal binnen tegelijk met een jonge, mij onbekende Hindoe, wiens uiterlijk mij buitengewoon trof. Nooit zag ik iemand, uit wiens trekken zozeer een nobele

³⁸ Er bestaat ook nog steeds een scoutinggroep met dezelfde naam in Den Haag, in 1913 naar hem vernoemd, de Haagsche Waterscouts-baron Van Pallandtgroep.

³⁹ Persoonlijke optekening naar aanleiding van gesprekken met mevrouw drs. E. Oudshoorn-barones van Pallandt.

⁴⁰ Kroft, *Waarheid zonder weg*, 69.

⁴¹ *Ibidem*, 52.

⁴² Wormgoor, *Ommen op de drempel van de moderne tijd*, 95. Om welke voorzieningen het gaat is niet duidelijk.

geest sprak. Geboeid staarde ik de onbekende na, tot hij uit mijn gezichtskring verdween. Tijdens de pauze ontmoette ik een vriend. "Weet je" zei deze, "dat Krishnamurti zich in de zaal bevindt?" "Nee, ik ken hem niet. Waar is hij?" "Daar," zijn mijn vriend en wees mij de jonge Hindoe, wiens verschijning zo'n diepe indruk op mij had gemaakt. Persoonlijk contact heb ik toen nog niet met hem gekregen. Dat kwam later.⁴³

In 1968 zou hij over deze eerste ontmoeting met Krishnamurti zeggen:

Uitdrukkelijk zeg ik dat ik niet helderziend ben, maar ik voelde: dit is het fijnste karakter dat ik ooit ter wereld heb ontmoet.⁴⁴

Rond Krishnamurti was in 1911 de Orde van de Ster in het Oosten opgericht, waarbij Philip zich naar alle waarschijnlijkheid na zijn ontmoeting met Krishnamurti aansloot. De ontmoeting met Krishnamurti leidde ertoe dat hij in 1921 op uitnodiging van Philip een bezoek bracht aan Eerde. Voor deze reis ontving Krishnamurti van Philip honderd gulden.⁴⁵ Bij die gelegenheid bood Philip hem het landgoed met kasteel aan. Philip had hierover ruggespraak gehouden met zijn vader, die tegen dit plan was.⁴⁶ Philip zette desondanks door. Krishnamurti weigerde het aanbod omdat hij zelf geen persoonlijke eigendommen wilde hebben.

Pythagorasschool

Eén van de bestuursleden van de Nederlandse afdeling van de Orde van de Ster, de eerdergenoemde Koos van der Leeuw, pleitte voor een op theosofische leest geschoeide schoolopleiding in Nederland. Philip en enkele andere Ordeleden richtten daarom in 1920 in Villa Henan in Ommen de Pythagorasschool met internaat op.⁴⁷ De nadruk werd gelegd op de ontplooiing van de mogelijkheden van elk kind, alsmede op het onderschikken van het individueel belang aan dat van de gemeenschap. Verantwoordelijkheid bij de ouders en een zekere vrijheid van keuze bij de kinderen zouden daartoe moeten bijdragen. De school had eerst een kleuterschool en een lagere school. Later kwam er een internaat bij en de eerste drie klassen van een middelbare school. De leermethoden waren geïnspireerd door die van de Montessori- en Daltonscholen. De inrichting van het leerplan was tamelijk vrij en er waren geen richtlijnen voor de pedagogische vormgeving. Er was sprake van een hoge mate van

⁴³ Huisman, *De twintigste eeuw*, 105.

⁴⁴ *Gelders Overijsselse Courant*, 1 juni 1968.

⁴⁵ In een brief aan Philip gedateerd 11 september 1921 dankte Krishnamurti hem hartelijk voor deze schenking (brief in familiearchief Van Pallandt).

⁴⁶ Persoonlijke optekening naar aanleiding van gesprekken met mevrouw drs. E. Oudshoorn-barones van Pallandt.

⁴⁷ Kroft, *Waarheid zonder weg*, 41, 59 en 72. Villa Henan werd tot 1916 bewoond door de toenmalige burgemeester van Ommen, mr. Wolter baron Bentinck. Hij vervulde deze functie in de jaren 1906 tot 1916 (*Wormgoor, Ommen op de drempel van de moderne tijd*, 134).

vertrouwelijkheid in de onderlinge omgang en er hing een nogal 'romantische sfeer'.⁴⁸ Met het dorp Ommen was er niet veel contact. De school werd al in 1926 vanwege financiële problemen opgeheven.

Bezit weggeschonken

Op 1 mei 1926 was Philip toegelaten tot de Internationale Orde van de Gemengde Vrijmetselarij 'Le Droit Humain' in Nederland. Hij verbond zich aan de loge Serapis in Huizen.⁴⁹ Het was in theosofische kringen gebruikelijk dat leden zich dikwijls naast hun lidmaatschap ook nog aansloten bij de vrijmetselarij, met Besant als groot voorbeeld. De loges van 'Le Droit Humain' in Nederland stonden sterk onder theosofische invloed. Met name in het Gooi bleek de theosofie een vruchtbare voedingsbodem te vinden. Er werden theosofische loges opgericht die ogenschijnlijk veel weg hadden van maçonnieke werkplaatsen. Het grote verschil was echter dat theosofen een leer verkondigden: het hogere weten kon volgens hen via meditatie worden verkregen.⁵⁰

Ondertussen waren de contacten tussen Philip en Krishnamurti steeds intensiever geworden. Er werden in 1922 stappen ondernomen om een 'Community of the New Age' in Ommen te stichten. Die kwam uiteindelijk niet tot stand.⁵¹ Philip was echter nog steeds van plan Eerde weg te schenken. Krishnamurti nam uiteindelijk in 1923 het aanbod aan. Waarschijnlijk gebeurde dit op advies van Annie Besant die mogelijkheden zag voor het gebruik van het landgoed. Op 1 oktober deed Philip afstand van zijn bezit 'opdat zij tot een stralend middelpunt van broederschap en mededoogen zou mogen worden'.⁵² Philip wilde voor zijn schenking geen wederdienst ontvangen in welke vorm dan ook.⁵³ Wel bleven een paar kamers in het kasteel tot zijn beschikking staan. Ook hield hij zich nog bezig met het beheer van het landgoed.⁵⁴

Alle aan Krishnamurti geschonken bezittingen werden ondergebracht in de Stichting Eerde (Eerde Foundation). Krishnamurti was voorzitter (president) van de stichting, Annie Besant en Philip maakten eveneens deel uit van het bestuur. De stichting had onder andere tot doel het beheren van het landgoed alsmede 'de bevordering van de levensleer van onbaatzuchtigheid en liefde tot alle medeschepselen ter effening van de weg tot Wereldbroederschap'.⁵⁵ Middelen om dit doel te bereiken waren onder andere 'het stichten en onderhouden van geestelijke centra, vanwaar zal worden uitgegaan om haar beginselen

⁴⁸ Kroft, *Waarheid zonder weg*, 132.

⁴⁹ Persoonlijke optekening naar aanleiding van gesprekken met mevrouw drs. E. Oudshoorn-barones van Pallandt. Deze internationale orde werd in 1899 in Parijs gesticht (Jansen, *Een kern van broederschap*, 142).

⁵⁰ Sande, A. van de. *Vrijmetselarij in de lage landen*. Zutphen 1995, 131.

⁵¹ *Sterlicht*, maart 1925. Wat de Community precies moest inhouden is niet duidelijk.

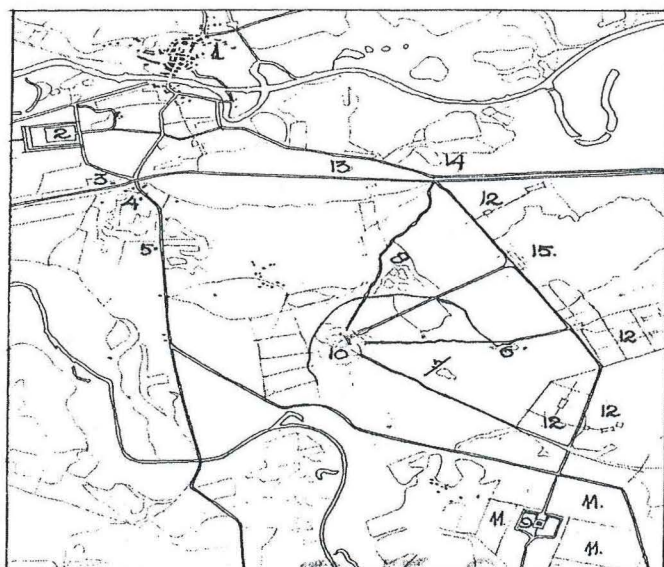
⁵² *Sterlicht*, maart 1925.

⁵³ Persoonlijke optekening naar aanleiding van gesprekken met mevrouw drs. E. Oudshoorn-barones van Pallandt.

⁵⁴ Landau, *God is my adventure*, 90.

⁵⁵ Overgenomen uit een document opgesteld door de heer A.F. Folkersma. Hij was jarenlang manager van de in hoofdstuk zes te behandelen Sterkampen. Document aanwezig in KDSC.

toe te passen en te verbreiden'. Ook was één van de doelen 'de stichting van een Hoofdkwartier voor de Orde van de Ster in het Oosten'.⁵⁶ Tijdens de Sterkampen die in Ommen in de omgeving van de Besthmenerberg door de Orde van de Ster zouden worden gehouden werd met name aan het eerstgenoemde doel gewerkt. Ik kom daar in het volgende hoofdstuk op terug. Het landgoed moest een grootse tijd tegemoet gaan als geestelijk wereldcentrum. Er werden plannen gemaakt, vormgegeven door het

1. Ommen	10. Op te richten gebouwen zoals: vergadergebouw, openluchttheater, lezingenzalen enz.
2. Het Laar	11. Vrijstaande huizen bestemd voor de administratieve medewerkers op kasteel Eerde
3. station	12. ter reinen voor open bebouwing
4. Heien Dennen	13. industrieterreinen
5. Pythagoraschool	14. arbeiderswoningen
6. Zeesser kolk	15. scholen e.d.
7. Besthmer kolk	
8. kamp 1925	
9. kasteel Eerde	

architectenbureau J.A. Brinkman en L.C. van der Vlugt voor het bouwen van arbeiderswoningen, scholen, vergaderzalen en lezingenzalen (zie tekening links).⁵⁷

Krishnamurti schreef over Eerde:

Wij hebben het voorrecht het prachtige kasteel tot onze beschikking te hebben, met al de waardigheid en de atmosfeer, die de ouderdom er aan verleenen kan, wij hebben het schoone park, de stille bosschen, de meren, waar vogels uit alle deelen van Holland een veilige schuilplaats zoeken, weilanden en alle heerlijkheden, die het land tot een gelukkigen

droom maken. Schoonheid is er in overvloed, en spoedig, zeer spoedig zullen het kasteel, de paden, de bosschen, de meren gewijd worden door Zijne heilige Tegenwoordigheid. In later jaren, wanneer de Geliefde is heengegaan, zal iedere plek, die Hij betreden heeft, een bedevaartsplaats worden, en zoowel Philip van Pallandt als ikzelf, hopen vurig, dat Eerde een blijvend heiligdom moge worden, waar Zijn geest voor alle eeuwigheid moge verblijven.⁵⁸

Volgens George Arundale (1878-1945), één van de prominente leden van de Theosofische Vereniging, had Philip altijd gevoeld 'dat hij deze erfenis niet voor zijn persoonlijk genot gekregen had, maar als een pand van God, waarover hij vroeger of later rekening en verantwoording zal moeten afleggen'.⁵⁹ De jongste dochter van Philip zei later dat zijn daad hoogstwaarschijnlijk niet begrepen werd door generatiegenoten. Maar daar trok hij zich niets van aan: 'Hij was een idealist'. Haar oudere zus vulde aan: 'Het maakte hem niet uit wie het

⁵⁶ Kroft, *Waarheid zonder weg*, 73.

⁵⁷ *Ibidem*, 56-57. Zie afbeelding op deze pagina. De plannen bevinden zich in het archief van architectenbureau Van den Broek en Bakema in Rotterdam.

⁵⁸ *Sterlicht*, maart 1925. In latere jaren zou Krishnamurti zich negatief uitspreken over heiligdommen en bedevaartsplaatsen.

⁵⁹ *De Ster*, maart 1925, 25.

bezat, als het maar goed beheerd werd. Hij dacht dat er een speciale kracht van zou uitgaan en daar wilde hij aan meewerken'.⁶⁰

Bezit teruggekregen

Het liep echter anders. De wereldleraar Krishnamurti wendde zich in 1929 af van de theosofie en de Orde van de Ster. De Stichting Eerde schonk vervolgens alle onroerende goederen weer terug aan Philip. Die had in eerste instantie op zijn beurt het aanbod van Krishnamurti afgewezen, maar stemde in tweede instantie toe. Door wettelijke procedures kwamen deze goederen officieel pas in 1931 bij hem terug. Dat Philip Eerde weer terug wilde ontvangen kon verschillende redenen gehad hebben. Willie, de echtgenote van Philip, was zwanger en wellicht wilde Philip dat Eerde in het bezit van de familie bleef. Wat misschien ook meespeelde, was een toen geldende wet die bepaalde dat nazaten van Philip recht konden doen gelden op een zogenaamde legitieme.⁶¹ Ook al was het bezit weggeschonken, een erfgenaam kon daar na het overlijden van de ouder wettelijk aanspraak op maken. En bij het bepalen van de hoogte van het legitieme deel werd uitgegaan van de waarde van het bezit op het moment van overlijden van de desbetreffende ouder.

Hoe het ook zij, Philip kreeg Eerde terug en 'met een gouden dak' volgens zijn oudste dochter. Er was voor een bedrag van f 377.823,05 (ca. € 171.740,-) aan het kasteel en bijgebouwen gerenoveerd of verbouwd. Philip zegde toe deze kosten voor zijn rekening te nemen. Hij had in de loop van de tijd echter al f 88.866,30 (ca. € 40.400,-) uit eigen middelen aan de stichting geschonken. Er bleef uiteindelijk een restant van f 288.956,75 (ca. € 131.340,-) over.⁶² Om dit voor die tijd enorm hoge bedrag te kunnen voldoen, zag Philip zich genoodzaakt Het Laar en het bijbehorende landgoed te verkopen. Uiteindelijke koper was de gemeente Ommen. In latere jaren zou een potentiële koper van het huis, die er een hotel van wilde maken, tegen de oudste dochter van Philip hebben gezegd dat de baron volgens hem weinig verstand van geld had. In plaats van het huis aan hem te verkopen, verkocht hij het aan de gemeente. En dat tegen een veel lagere prijs! Philip had echter vooral het belang van het natuurschoon en het behoud van het landschap voor ogen.⁶³ Ook een rentmeester van Philip, de heer J. Frens, zou gezegd hebben: 'Hij was een hele aardige man en een goede man voor zijn personeel. Een heel humaan mens. Maar verstand van

⁶⁰ Uit een interview met de beide dochters uitgezonden in het NCRV-programma 'Krishnamurti, Messias in Ommen' (29 januari 2003, NIBG).

⁶¹ Een legitieme of legitiem deel is het aan de erfgenamen in de rechte lijn door de wet toegekende deel van de erfenis, waarover de erflater noch bij giften onder de levenden, noch bij uiterste wil mag beschikken. Informatie verkregen van de heer mr. D. Klein, notaris te Zwolle (persoonlijke optekening).

⁶² HCOV 145/dl. 12657.

⁶³ Persoonlijke optekening naar aanleiding van gesprekken met mevrouw drs. E. Oudshoorn-barones van Pallandt. Dergelijke situaties kwamen vaker voor. In 1913 zou jonkheer Jan Bolaert gevraagd worden om een deel van zijn landgoed te verkopen ten behoeve van een villapark. Hij weigerde dit vanwege zijn liefde voor de natuur (Montijn, *Naar buiten*, 73).

geld had hij niet. Hij gaf alles weg'.⁶⁴ Philip woonde zelf inmiddels op de Eerder Esch, een landhuis dat hij na zijn trouwen op het landgoed Eerde liet bouwen. Eerde was niet meer het grote huis met stallen in de bijgebouwen. Het was nu een huis met bijgebouwen waar meer dan honderd mensen konden slapen. Er moest derhalve een andere bestemming voor gezocht worden. Het verzoek van de Quakers om op Eerde een school te mogen vestigen werd door Philip aangenomen.

President-kerkvoogd

Philip was religieus maar niet dogmatisch, iemand op zoek naar de waarheid maar hij wilde daarbij niet over betreden paden gaan. Toen hij in 1926 als president-kerkvoogd van de hervormde kerk in Ommen herkozen moest worden, wekte zijn betrokkenheid bij de Orde van de Ster en Krishnamurti weerstand op. Hoewel al sinds 1825 de 'heer van Eerde' het recht had op deze functie, leidden Philip's liberale ideeën er echter toe dat hij als president-kerkvoogd van de hervormde kerk in Ommen af moest treden. Althans, hij werd niet herkozen. Aangezien hij niet op de desbetreffende vergadering aanwezig kon zijn schreef hij een brief waarin hij betoogde dat het lidmaatschap van de Orde van de Ster niet strijdig was met het lidmaatschap van de Nederlands Hervormde kerk. Theosofie was immers geen godsdienst, maar een wijsbegeerte. Er was geen enkel lid van de Orde die Krisnamurti voor 'de nieuwe Christus' hield: er was maar één Christus en die was eeuwig.

Maar wèl gelooven wij dat de Heer Krishnamurti een Boodschapper is die Christus' boodschap brengt. Er kan geen Verhevener leer verkondigd worden dan die welke 2.000 jaren geleden uit Jezus' mond gevloeid is (...) Als iedereen die zich Christen noemt nu maar minder over de leer sprak, maar meer er naar leefde, dan zouden al die verschillen niet bestaan. Want het spreken over een leer verdeelt de menschen maar het leven van de leer vereenigt hen.⁶⁵

Deze argumenten overtuigden het kerkbestuur niet. In de vergadering van december 1926 werd Joh. Lameijer gekozen als nieuwe president-kerkvoogd. Daarmee kwam een einde aan de lange traditie van verbondenheid tussen Eerde en de hervormde gemeente van Ommen.

Gemeenteraadslid

Philip was ook lid van de Ommense Gemeenteraad. Deze gemeenteraad had geen banden met landelijke partijen, wel bestonden er verschillende kiesverenigingen die in het dagelijks

⁶⁴ Persoonlijke optekening naar aanleiding van een gesprek dat ik op 2 mei 2005 had met de 91-jarige mevrouw M.C. Frens-van Bruggen, een schoondochter van de genoemde rentmeester J. Frens.

⁶⁵ Wormgoor, *Ommen op de drempel van de moderne tijd*, 160-161. Archief Hervormd Centrum Ommen, Ingekomen stukken, VI, 1. Brief van Ph. Van Pallandt van Eerde d.d. 26 november 1926.

leven geen rol van betekenis speelden.⁶⁶ Alle gemeenteraadsleden waren aangesloten bij een kerk. De hervormde leden hadden de absolute meerderheid. In maart 1927 nam Philip ontslag als raadslid, omdat hij, zoals hij aan de raad schreef: 'Door myn toetreding tot de vryzinnig democratische party niet langer de belangen van myn kiezers kan behartigen'.⁶⁷ Hij zou na de daaropvolgende raadsverkiezingen in hetzelfde jaar terugkeren als raadslid. Nu als vertegenwoordiger van de Vrijzinnig-Democratische Bond, die tegen de verzuiling was.⁶⁸

Erfenis van moeder

Via de Edith Stichting, genoemd naar zijn moeder en van vermogen voorzien vanuit haar nalatenschap, financierde Philip projecten voor de bevolking van Ommen. Eén van deze projecten was het stichten van een kleuterschool met de naam Edith.⁶⁹ Ook liet hij in Ommen een hofje met huisjes bouwen voor armere, oudere mensen. Als toepasselijke naam werd Edith Hof gekozen. De huisjes doen denken aan Engelse cottages met hun karakteristieke rieten daken. Dit hofje bestaat anno 2005 nog steeds. De Edith school en de Edith Hof werden gesticht als 'vertaling' van de ideeën uit de theosofische wereld naar de Ommer situatie. Het hof was een voorbeeld van verantwoord bouwen voor 'armere' mensen en de school was een kleuterschool voor Montessori-onderwijs, met een woonhuis voor de leerkracht en een badhuis voor de Ommer bevolking.⁷⁰ De huur van de woningen, behorend tot Edith Hof, was een toenmalig kwartje per maand en in de loop van de tijd werd amper een indexering toegepast. Toen de huisjes jaren later een nieuw rieten dak behoeften, zag Philip zich genoodzaakt de huurpenningen flink te verhogen om tot een enigszins reële huurprijs te komen. Uiteindelijk moest hij via juridische weg deze huurverhoging afdwingen.⁷¹

Via de astrologie naar een huwelijk

Inmiddels had Philip vanuit zijn interesse in de astrologie kennis gemaakt met de horoscopen van een astroloog genaamd Monchâtre. Hij bezocht de astroloog die op dat moment in Duitsland woonde. Via Monchâtre leerde Philip diens stiefdochter Wilhelmine Marie Voorwijk kennen.⁷² Willie Voorwijk, zoals zij genoemd werd, was op 11 oktober 1902 geboren in Batoe Djadjar (voormalig Nederlands-Indië, Preanger-Regentschappen). Zij was de dochter van Gerard Jan Voorwijk, een KNIL-officier, en Georgine Josephine Johanna Wilhelmina

⁶⁶ *Ibidem*, 117. Burgemeester Nering Bögél deelde in 1919 aan de directeur van het Centraal Bureau voor de Statistiek mee dat vijf lijsten waren ingediend en wel door de Hervormde kiesvereniging, de Christelijk-Historische kiesvereniging, de Rooms-Katholieke kiesvereniging, de Sociaal-Democratische Arbeiderspartij en de Anti-Revolutionaire kiesvereniging (GAO, Ambt Ommen, uitgaande stukken 1919, no. 195. Brief d.d. 30 juni 1919).

⁶⁷ *Ibidem*, 119. GAO, dossier 5341. Brief van Ph.D. van Pallandt aan de gemeenteraad d.d. 26 augustus 1924.

⁶⁸ Wormgoor, *Ommen op de drempel van de moderne tijd*, 119.

⁶⁹ Na haar overlijden erfde Philip in 1927 ruim f 70.000,- (ca. € 31.500,-). Hierover moest hij belasting betalen in het kader van de successiewet (memorie van successie, nationaal archief Den Haag, inventarisnummer. 6609).

⁷⁰ Eeten, S. van, E. Oudejans en E. Ruiten. *Krishnamurti in Ommen*. Zwolle 2004, 43.

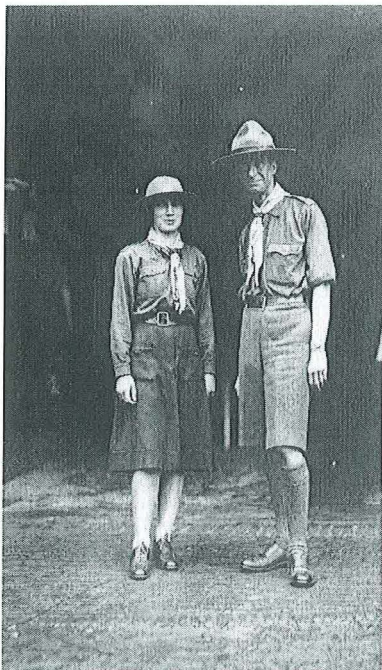
⁷¹ Persoonlijke optekening naar aanleiding van gesprekken met mevrouw drs. E. Oudshoorn-barones van Pallandt.

⁷² In het *Nederland's Adelsboek*, Jaargang 89 (2000-2002), 346 wordt zij Wilhelmina Maria Voorwijk genoemd, hetgeen volgens haar dochters niet correct is (persoonlijke optekening).

Tellings. Toen ze tien jaar was overleed haar vader en haar moeder zag zich genoodzaakt met haar dochter en twee jaar oude zoon terug te keren naar Europa. Zij vestigde zich in Genève, alwaar Willie een Franse school bezocht. Ze voltooide haar schoolopleiding tijdens de Eerste Wereldoorlog op de Duitse Odenwaldschule en zou in latere jaren verklaren dat ze het daar erg naar haar zin heeft gehad.⁷³

De moeder van Willie kende financiële problemen. Het geld van de erfenis van haar overleden moeder werd gebruikt voor de opvoeding van de kinderen omdat het ambtenarenpensioen van haar overleden echtgenoot ontoereikend was om er volledig van te leven. Mevrouw Voorwijk ontmoette een Fransman, een slachtoffer van de loopgravenoorlog. Hij luisterde naar de naam Monchâtre, was een Jezuïet die theosoof was geworden. Beiden waren ze erg geïnteresseerd in astrologie. Ze trouwden en gingen in Locarno wonen. Het was een gezinsklimaat met vooruitstrevende pedagogische inzichten, interesse voor filosofie, astrologie en theosofie. Moeder Voorwijk was een ontwikkelde vrouw met veel contacten over heel de wereld.⁷⁴ Ze bemoeide zich echter amper met financiële zaken. Het financiële wel en wee van het gezin dreef geheel op het inzicht van de jonge dochter Willie.⁷⁵

Het gezin Monchâtre kwam in 1923 naar Eerde. Op dat moment woonde Philip daar

zelf nog. Hij liet de familie door een auto met chauffeur afhalen aan de grens. Er was echter geen huis voor de familie beschikbaar en er scheen evenmin plaats voor hen te zijn in het kasteel. Als onderkomen kregen ze de garage van huize Henan, praktisch ongemeubileerd. Monchâtre timmerde er de meubels voor. Vervolgens ging de familie wonen in een Noorse blokhut en tenslotte in de tuinmanswoning op het landgoed. Circa 1930 liet Philip voor het echtpaar op het landgoed een houten huis bouwen in de tuin van zijn landhuis de Eerder Esch.⁷⁶

De hele familie bezocht vanaf 1925 de Sterkampen en tussen Philip en Willie bloeide de liefde op, die in 1928 zou uitmonden in een huwelijk. Een voormalige lerares aan de Pythagorasschool vertelde later dat Philip en Willie voor hun huwelijk al jaren met elkaar optrokken. Toen de stiefvader van Willie het plan uitte om naar

⁷³ Persoonlijke optekening naar aanleiding van gesprekken met de beide dochters. De Odenwaldschule kenmerkte zich door vooruitstrevend, gemengd onderwijs. De leerlingen hadden een zekere inspraak (herleid uit een gesprek van mevrouw U. den Tex met de heer dr. Gerard Voorwijk, jongere broer van Willie. Gesprek vond plaats op 10 april 1992. Mevrouw Den Tex heeft mij haar aantekeningen van het gesprek ter beschikking gesteld. Zij is de schrijfster van het boek *Anna baronesse Bentinck, 1902-1989: een vrouw van stand*).

⁷⁴ Opgetekend door mevrouw U. den Tex naar aanleiding van een gesprek met de heer dr. Gerard Voorwijk d.d. 10 april 1992 en aangevuld met persoonlijk opgetekende informatie tijdens de gesprekken met mevrouw drs. E. Oudshoorn-barones van Pallandt.

⁷⁵ Persoonlijke optekening naar aanleiding van gesprekken met de beide dochters van Philip.

⁷⁶ Opgetekend door mevrouw U. den Tex naar aanleiding van een gesprek met de heer dr. Gerard Voorwijk d.d. 10 april 1992.

Frankrijk terug te keren, werd het huwelijk bespoedigd.⁷⁷ Voorheen had Philip amoreuze gevoelens gekoesterd voor een Zweedse vrouw, Noomi Johanson. Zij bleek later een voorkeur te hebben voor het vrouwelijke geslacht.⁷⁸ Willie en Philip trouwden op 1 augustus 1928 gekleed in padvindersoniform in Ommen (foto vorige pagina).⁷⁹ Heel Ommen leek voor het bruidspaar uitgelopen te zijn. Willie was net als haar man actief in de Ommense padvinderij en padvindersonvormden een ereboog toen het pas getrouwde paar het gemeentehuis verliet. Op de foto links (circa 1927) staat Akela Willie Voorwijk afgebeeld met

een groep welpen. Het paar werd na de huwelijksvoltrekking voorafgegaan door de Ommer muziekvereniging 'Crescendo'. Philip was beschermheer van deze muziekvereniging en had in 1921 een vaandel aangeboden. Ook gaf hij de vereniging in de buurt van Het Laar een houten onderkomen om te kunnen repeteren.⁸⁰ Na het burgerlijk huwelijk werd in het

kasteel een Vrij-Katholieke huwelijksmis opgedragen.⁸¹ Het echtpaar werd in 1930 verblijd met de komst van dochter Erin.⁸² In 1933 volgde dochter Irthe.⁸³

Eerder Esch en financiële problemen

Tijdens hun huwelijksreis naar Amerika in het voetspoor van Krishnamurti was Philip onder de indruk gekomen van ontwerpen van de architect Frank Lloyd Wright (1867-1959), één van de meest prominente Amerikaanse architecten in de eerste helft van de twintigste eeuw. Philip liet van de nalatenschap van zijn in 1926 overleden vader in 1929 ten westen van het kasteel door de architect ir. H. Sangster een landhuis bouwen (foto op de volgende pagina,

⁷⁷ Informatie afkomstig van mevrouw Z. Spijker (Getranscribeerde interviews met Sterkampbezoekers, archief KDSC. Gesprek dateert van 25 januari 1988).

⁷⁸ Opgetekend door mevrouw U. den Tex naar aanleiding van een gesprek met de heer dr. Gerard Voorwijk d.d. 10 april 1992. Ook Krishnamurti was van haar bestaan op de hoogte. In een brief gedateerd 17 oktober 1921 deed hij niet alleen Philip, maar ook haar de hartelijke groeten.

⁷⁹ Onderzoek heeft uitgewezen dat inzake de twintigste-eeuwse Nederlandse adel sprake is van adelshomogamie, dat wil zeggen adel trouwt adel. Volgens onderzoek trouwen adellijke personen vierentwintig keer zo vaak met andere adellijke partners, dan niet-adellijke personen met vergelijkbaar sociaal-economische achtergronden huwen met adellijke partners. Dit onderzoeksrapport dateert uit het jaar 2000 en is verschenen van de hand van dr. J. Dronkers onder de titel *De maatschappelijke relevantie van hedendaagse Nederlandse adel* (Kuiper, *Twee eeuwen Friese adel*, 23-26).

⁸⁰ Persoonlijke optekening naar aanleiding van gesprekken met de heren J. Wittenberg (voorzitter van de muziekvereniging 'Crescendo' in Ommen) en A. Makkinga (oud-lid).

⁸¹ Kroft, *Waarheid zonder weg*, 79.

⁸² Na afloop van een reis naar Engeland, bracht Philip voor zijn vrouw een programmaboekje mee van een toneelstuk dat hij had bezocht. Eén van de bijrollen werd vertolkt door een toneelspeelster met de voornaam Erin. Willie vond dit een mooie naam en later werd besloten hun eerste dochter zó te noemen (persoonlijke optekening).

⁸³ De naam Irthe duikt in oude literatuur op als een vroegere naam van Eerde. Volgens onderzoek van de familie Van Pallandt in recente jaren is het echter niet bewezen dat Irthe daadwerkelijk Eerde geweest is (persoonlijke optekening).

landhuis anno 2005) in de stijl van Frank Lloyd Wright met een tuin ontworpen door L.A. Springer.⁸⁴ De tuinen en parken die deze Nederlandse tuinarchitect tussen 1880 en 1930 ontwierp werden gekenmerkt door hoge bomen die het decor vormden, door kromme paden die slingerden door het gebied en bloemperken aangelegd in mozaïekpatroon. Het landhuis werd Eerder Esch genoemd, wellicht omdat het op de esgronden werd gebouwd.⁸⁵ Door de leerlingen van de Quakerschool werd de Eerder Esch het Pallandthuis genoemd.⁸⁶ Lang heeft het echtpaar er niet gewoond, want de beurskrach van 1929 dwong hen in 1936 het huis te verlaten. Het werd vervolgens in huur afgestaan aan de Quakers die ook het kasteel huurden. Ondanks de Natuurschoonwet van 1928, die het landeigenaren financieel gemakkelijker maakte, was Philip genoodzaakt regelmatig delen van zijn landgoed af te stoten.⁸⁷ Wel bekommerde hij zich altijd zoveel mogelijk om het behoud ervan.

Philip en Willie zagen zich genoodzaakt te gaan wonen in een houten huis op het landgoed, in de tuin van de Eerder Esch.⁸⁸ Het huis was eenvoudig van opzet: houten, gepotdekselde planken aan de buitenkant, triplex aan de binnenzijde en een plat dak.⁸⁹ Het huis was aan de buitenkant met teer bewerkt om doorregenen te voorkomen. Toen het in de loop van de tijd noodzakelijk werd het huis uit te breiden, werden vier houten palen in de grond gezet, hout aan de buitenzijde gedaan met triplex aan de binnenzijde, en eenzelfde dakconstructie gemaakt. De familie leefde van de jaarlijkse houtverkoop, van de huuropbrengst van Eerde en de Eerder Esch, van de pachten van de boerderijen en van de huuropbrengst van enkele woningen.

⁸⁴ De erfenis die hij aan Philip naliet na afdracht van successie bedroeg ruim f 400.000,- (ruim € 180.000,-); memorie van successie, nationaal archief Den Haag, inventarisnummer 6605. Leonard Anthony Springer leefde van 1855 tot 1940 en had in zijn tijd veel aanzien. Zo werd hij gevraagd een ontwerp te maken voor de tuin van Paleis Noordeinde in Den Haag. Gemeentebesturen huurden hem in als adviseur, bijvoorbeeld in Haarlem. Het padenpatroon in de Haarlemmer Hout is van zijn hand. De emotie die Springer wilde oproepen met zijn tuinen is de emotie die men ervaart bij het kijken naar een schilderij van een landschap. Springer heeft het grootste aantal uitgevoerde, nog bestaande ontwerpen in Nederland nagelaten. Het gaat daarbij om openbare wandelparken en begraafplaatsen zoals landgoederen, villatuinen, tuinen bij kastelen en buitenplaatsen alsmede school- en heemtuinen. Enkele belangrijke voorbeelden zijn het Oosterpark in Amsterdam, het Groninger stadspark en de Centrale Schooltuin in Haarlem (C.D.H. Moes (red.), A.M. Backer, E. de Jong en C.S. Oldenburger-Ebbers. *L.A. Springer: tuinarchitect, dendroloog*. Rotterdam, 2002, 303-316).

⁸⁵ Eeten, Oudejans en Ruiter. *Krishnamurti in Ommen*, 29.

⁸⁶ Haverkorn van Rijsewijk, *Sluit tot vaste kring de handen*, 25. Het huis is anno 2005 een rijksmonument.

⁸⁷ Volgens deze wet kregen boseigenaren een aanzienlijke verlichting van de vermogensbelasting, wanneer zij hun bossen vijftig jaar lang in stand hielden, niet méér hout kapten dan voor het bosbeheer noodzakelijk was en overleg pleegden met Staatsbosbeheer (Wormgoor, *Ommen op de drempel van de moderne tijd*, 105).

⁸⁸ In dezelfde tijd was er een hang van mensen in de maatschappelijke bovenlaag van Nederland om 'buiten' te wonen. Sommigen streefden naar eenvoud, die zij tot dan toe ongewoon waren. Er waren mensen die de hang naar eenvoud verdoordreven. Zij die tot dan toe in heel 'normale' huizen hadden gewoond besloten in het Gooi hutten te gaan bewonen, houten huisjes waarin zij zich terugtrokken uit het gevoel van de moderne wereld. Zie: Montijn, *Naar buiten*, 130.

⁸⁹ Gepotdekseld wil zeggen dat brede houten planken horizontaal, dakpansgewijs (dat wil zeggen over elkaar vallend) over elkaar worden gespijkerd (informatie verkregen via de heer A. Doornekamp, bouwkundig restauratie opzichter in dienst van Van Asbeck Bouw en Restauratie Consultants B.V. in Maarn en werkzaam op Paleis Het Loo in Apeldoorn).

Buchenwald

In de Tweede Wereldoorlog heeft Philip korte tijd gevangen gezeten in Buchenwald. Hij werd al in het eerste oorlogsjaar op 11 oktober 1940 gearresteerd. De bezetter nam daarmee wraak vanwege het feit dat de Nederlandse regering in Nederlands-Indië tal van Duitsers had geïnterneerd.⁹⁰ Philip werd naar Hengelo gebracht en vandaar met andere gearresteerden per autobus naar het concentratiekamp Buchenwald vervoerd. Medegevangenen waren onder meer Willem Drees, baron Baud, prof. Pos en Jo Juda.⁹¹ Willie zat intussen niet stil en schreef een brief naar Rauter, het gevreesde hoofd van de Sicherheitsdienst in Nederland. Haar brief was in een zelfverzekerde stijl geschreven. Zij gaf aan dat ze dacht dat er een fout gemaakt was en dat haar man ten onrechte gevangen was gezet. Haar man had niets misdaan, integendeel hij had in de Eerste Wereldoorlog veel gedaan voor Oostenrijkse en Hongaarse kinderen. En zij nam aan dat Rauter daar net zo over zou denken en hem vrij zou laten.⁹² De brief had succes en op 20 maart 1941 keerde Philip terug in Ommen. De vrijlating leidde tot jaloezie bij zijn medegevangenen: 'Als er één is die hier had moeten blijven, zou dat de baron moeten zijn (...) Die kerel heeft gvd nog nooit iets uitgevoerd'.⁹³

Onderduikers

Uit een Amerikaans vliegtuig dat op 11 september 1944 na een botsing in Dalfsen neerstortte, sprongen diverse bemanningsleden aan hun parachute naar beneden.⁹⁴ Eén bemanningslid kwam terecht op het landgoed Eerde. Het was de vlieger William Hammer, die onderdak kreeg bij Philip. Hij zat gedurende zeven maanden in een schuur bij de Eerder Esch dat een 'benedenverdieping' oftewel een 'hol' had. Die ruimte was al geruime tijd in beslag genomen door Gerard, de broer van Willie, die reserve-officier was.⁹⁵ In hun hol hadden ze een radio, zodat ook de familie dagelijks kennis kon nemen van het nieuws. Op het plafond waren landkaarten aangebracht. Onder het naastgelegen kippenhok was eveneens een hol uitgegraven waar de mannen zich konden verstoppen voor het geval de Duitsers honden meebrachten en het hol in de schuur zouden ontdekken. Want wie verwachtte een tweede hol, zo dicht bij het eerste? De oudste dochter Erin was te verstaan gegeven niets over de 'gasten' in de schuur te zeggen en als zij het hadden over Bill

⁹⁰ Stappenbelt, W. *Ommen onder kroon en kruis. Deel 1: 1937-1942*. Ommen 1995, 35-39 en 150-151.

⁹¹ Willem Drees werd later minister-president van Nederland. Baron Baud was secretaris van prinses Juliana. De filosoof prof. Pos was hoogleraar algemene taalwetenschap aan de Vrije Universiteit van Amsterdam en hoogleraar filosofie aan de Gemeentelijke Universiteit van Amsterdam. Jo Juda is bekend geworden als violist en concertmeester van het Noordelijk Philharmonisch Orkest in Groningen.

⁹² Persoonlijke optekening naar aanleiding van gesprekken met mevrouw drs. E. Oudshoorn-barones van Pallandt.

⁹³ Juda, J. *Jantje Paganini: Häftling 2613, 1940-1945*. Nieuwkoop 1979, 98. Het is niet duidelijk wie deze woorden sprak.

⁹⁴ Stappenbelt, W. *Ommen onder kroon en kruis. Deel 2*, 88-90 en 162-163.

⁹⁵ Gerard Voorwijk zou uiteindelijk twee jaren in de schuur verblijven.

(William) het dan consequent te hebben over Piet. Deze naam zou bij een verspreking in gezelschap minder opvallen dan de werkelijke naam.⁹⁶

De familie Van Pallandt beseftte dat ze met de hulpverlening grote risico's liepen toen in de laatste weken van de oorlog regelmatig Duitse officieren in hun tuin kwamen met het plan daar nieuwe verdedigingsmaatregelen te treffen. Philip zou hier later over zeggen: 'Curiously enough, one is never anxious for oneself when doing illegal work, but when German officers continually came in our garden to plan new defense measures, Willie often thought about our children'.⁹⁷ Toen op een avond Bill en Gerard in het donker een luchtje gingen scheppen dachten zij dat hun schuilplaats ontdekt was. Het was echter een vogelverschrikker waar zij tegenaan liepen, geen Duitse soldaat.⁹⁸

Oorlogservaringen

Philip schreef op 10 juni 1945 een brief aan zijn vrienden over de oorlogservaringen op Eerde. Het was voor hem niet mogelijk om hen persoonlijk een brief te sturen. Daarom liet hij de brief kopiëren.

The Quaker School at Eerde went on undisturbed for a surprisingly long time until, in November 1943 a school from Osnabruck was moved into the castle. The boys were of the age of the Hitler Jugend and remained there until the 2nd Army began to approach the frontiers of Holland. Then came German units one after another which had fled from France and Belgium. The first one found and stole our car when they left without paying a penny for it. As the months passed, things got worse and worse until for nights running one heard the rattle of hundreds of loaded farm carts and the trampling of loose horses, all stolen and being driven into Germany by the Germans. This sound I will never forget. If the Canadians had come a week later the Germans would have put a few hundred men on to the work of cutting down the woods of Eerde. As it was, Eerde itself escaped marvellously. None of the oak panelling suffered in the least, but after the Russian prisoners, who followed the German units fleeing from Belgium, had camped on straw in all the large rooms of the castle and done their own cooking there, it was in a filthy state.

The old family silver, which at the time of Napoleon had been hidden at the bottom of the inner moat at Eerde, we buried in our garden on May 10th when the Germans entered Holland.

When the old church bells were taken to Germany to be melted, the two huge bells of 1517 of the early Gothic church of Ommen were also taken. Beforehand I went with Erin and Irthe to hear the noon pealing for the last time.

⁹⁶ Persoonlijke optekening naar aanleiding van gesprekken met mevrouw drs. E. Oudshoorn-barones van Pallandt.

⁹⁷ Op 10 juni 1945 zette Philip zijn bevindingen over de oorlogsjaren op papier (Getypt document HCOV 217.2/deel 118bis).

⁹⁸ Persoonlijke optekening naar aanleiding van gesprekken met mevrouw drs. E. Oudshoorn-barones van Pallandt.

The Star Camp was used as a concentration camp for several years by the Germans and it was the underground movement in Holland which saved this by getting hold of it when the Canadians were approaching just before the order could be carried out for it to be burned down.

Ook zette hij zijn ervaringen in het concentratiekamp op schrift in datzelfde document:

On the morning of October 11th 1940 I was taken off with others to Buchenwald Concentration Camp. We were put in a sort of enclosure inside the large camp so that we could not mingle with the rest of the prisoners. Although we, as reprisals for the German prisoners taken in the Dutch East Indies, were not put to work and not beaten, many of the group died. But the terrible thing was to see and to know, what was going on around us. Nothing that has been said about Buchenwald has at all been exaggerated (...) But one amazing thing about the tortured men and women, who have been able to get out of these Hells alive, and I have spoken to many of them, is that I have not come across a man or woman who regrets this experience. There is an inward strength developed which one misses when back again and one longs, as I felt myself, to be among one's comrades and it takes a long time to feel at home again in a world without the inner intensity of the concentration camp. This inward intensity is a very real thing. I remember well when I arrived at Buchenwald and thought that we might be put up against a wall and shot, that I said to myself: "If they do this then I will stand there with a smile on my face". And I have always felt that it was worth while to have been in Buchenwald to have gone through this experience of being free from one's physical self if only for that brief moment.

Hij deed ook verslag van de hongerwinter, die duizenden mensen op weg bracht naar het oosten van Nederland en naar Ommen.

First they came on bicycles, often without any tyres, to fetch rye and when this was forbidden they came with handcarts to fetch potatoes. Everyone did this, even the intellectuals (...) When in February 1945 the people were dying in the streets of Amsterdam and their bodies were piled up in the churches because there were no coffins and transport facilities, the Germans went round with loudspeakers on cars playing music. Suddenly the music would stop and a voice would call out: "You need not die of hunger, come to work in Germany where there is plenty of food". Yet practically no one went who was not taken by force (...) A friend of mine saw a horse fall down near the palace of our Princess at the Hague. Within a very short time there was nothing left of it as people from this fashionable street rushed out to cut slices off it.

In zijn brief vermeldde hij ook de prijzen van het eten in de Nederlandse gulden en voor zijn buitenlandse vrienden had hij deze prijzen naar enkele buitenlandse munteenheden omgerekend.

The food condition is still very bad in the West of Holland. My sister wrote a letter a few days ago that they had eaten that day their last potatoes and in many places there is no bread either, not even the bad war bread [bread]. They get in those parts nice little tins and tastes of English and American food, but, as they say, "nothing to fill".

Holland had enormous stocks of food when the war started, sufficient of some articles to last for seven years, but as it was all stocked in an orderly manner, the Germans could easily lay their hands on all the commodities, whilst in Belgium, where things were not so well organised and the black market was frightful from the beginning, the stocks were all over the place and divided and the Germans could not get their hands on any large amounts. The Germans stole several thousand millions of guilders worth from Holland. Just a few of the things they took were 20.000 costly pictures, 100.000 horses, 200.000 cows, 5000 ships, 80.000 cars, 4.000.000 bicycles, practically all our factory machines and our railway rolling-stock.

Our present Government looks splendid and if the ministers can only stay on some time, great social reforms will come about, including educational ones. Three of our ministers our Queen chose out of the little Dutch group which survived the Buchenwald concentration camp.⁹⁹

(...) Since the Canadians liberated us at Ommen, the Royal Engineers are stationed here and they are repairing the roads, bridges and canals and seeing that the transport of food and fuel can be improved (...) They have been tremendously welcome here in Ommen as all the British and Canadian units were all over the country and during some weeks we have had dances and fetes, often nearly every night, until late in the morning. Erin, who is 14 now, was allowed to join us and she is having the time of her life. She has had lessons in Jeep-riding, while Irthe, who is 12, may go along too.

Over de laatste oorlogsdagen schreef hij:

We at Eerde had really an extremely interesting time during the liberation in the first week of April. Every day one could notice that the Canadians were coming nearer. The Germans began to be more and more nervous and many units passed Ommen day and night from the south often on the only bicycles left; ladies bicycles with very wobbly wheels without any tyres,

⁹⁹ Koningin Wilhelmina leidde op 27 juni 1945 het nieuwe kabinet Schermerhorn-Drees met een korte toespraak voor de radiozender 'Herrijzend Nederland' in. Ze memoreerde dat alle ministers op twee na (Van Kleffens en De Booy – jd) de bezetting hadden meegemaakt en was overtuigd dat het visioen dat 'onze helden en heldinnen' uit het verzet voor de geest had gestaan, nu werkelijkheid zou worden (Fasseur, *Wilhelmina*, 506-509).

all rattling along the concrete roads. What a contrast to how they marched into Holland 5 years ago!

During the 5 days we were in no-mans-land I was able to bring messages about the military situation in Ommen to the Canadian major in the village of Den Ham and give him the plans of one of the largest ammunition dumps in Holland in the pinewoods of Eerde.

Riding sometimes on the top of those high armoured cars between Eerde and the parish of Den Ham, which was already liberated [liberated], one saw Holland as the Canadians saw it; with cheering men, women and children, rushing to the side of the road with enthusiasm I have never seen before in this part of Holland.

Hoe hij de toekomst van Eerde en die van hemzelf zag:

The future of Eerde is still very uncertain. I expect that much valuable work will still be done for the repatriation of the sick men and women coming back from Germany and this may develop into other work to be done by the Quakers. I hope very much indeed that Eerde will remain a place where all those who are interested in humanitarian ideals will be able to come for summer gatherings, including those who are interested in the ideas of Krishnamurti. The international Quakerschool at Eerde will begin again next spring as the English and American Quakers are very keen to start this work again.

My own plans now are to get to England as soon as I can and to see whether I can be of any use to the Quakers (Society of Friends) in their great work of helping the children of Europe which work they will undoubtedly be doing as they did after the last war.

Eerde zou inderdaad dienst doen als een opvanghuis voor voormalige oorlogsgevangenen, zowel mannen als vrouwen, die te zwak en ziek waren om direct naar huis te gaan. Philip schreef over hen in zijn eerder aangehaalde brief:

Many of them are just skeletons and weigh less than half their normal weight although they have been liberated 7 of 8 weeks. Their stories are terrible and they all think it a marvel that just they have escaped being gassed or tortured to death.

Zeer regelmatig zou hij velen van hen uitnodigen om thuis bij hem en zijn familie de maaltijd te gebruiken: 'Hij zei dan tegen mijn moeder dat er zus-of-zoveel mensen zouden komen eten en zij zorgde dat het in orde kwam'.¹⁰⁰ Willie kon rekenen op de hulp van een

¹⁰⁰ Persoonlijke optekening naar aanleiding van gesprekken met mevrouw drs. E. Oudshoorn-barones van Pallandt. Philip was iemand die ook later spontaan mensen aansprak en soms uitnodigde voor een bezoek bij hem thuis. Als de bezoeker ook

dienstbode. Onder de gasten was een getraumatiseerde man die het niet aandurfde om alleen vanaf de woning van de familie door het bos terug te lopen naar Eerde. Hij werd derhalve begeleid door de oudste dochter des huizes.

Opendeurpolitiek

Op het landgoed Eerde kwamen in latere jaren mensen van allerlei pluimage. Padvindders, theosofen, jeugdgroepen, dagjesmensen, al dan niet weerhouden door de bordjes 'Verboden toegang' die er stonden om stropers wettelijk te kunnen bestrijden. En waar in Nederland grootgrondbezitters te vinden waren die hun terreinen afsloten vanwege het gegeven dat mensen bomen en planten vernielden, brand stichtten en rommel achterlieten was dat ook in latere jaren voor Philip geen aanleiding om zijn 'opendeurpolitiek' te wijzigen. Omstreeks de jaren vijftig van de vorige eeuw zei hij:

Werkelijk last heb ik nooit van die duizenden gehad. Er ligt wel eens een prop papier hier of daar en dat is niet nodig, maar vernield werd er niets. Ook niet door brand. Ik geloof, dat je vertrouwen in de mensen moet hebben. Ik heb er althans nooit spijt van gehad.¹⁰¹

In Ommen kende men met de komst van deze duizenden mensen de zorg om de zedelijkheid. In een rapport over het kamperen in Ommen uit 1949 stond te lezen dat veel kampeerders niet konden kamperen en vele exploitanten niet lieten kamperen, 'zodat daardoor dikwijls een onverantwoordelijke toestand ontstaat op allerlei gebied. Zowel hygiënisch als moreel, zowel lichamelijk als geestelijk ontstaan daardoor gevaren die niet onderschat mogen worden'.¹⁰² Excessen deden zich voor zover bekend niet voor en in het algemeen was het gemeentebestuur niet ontevreden, hoewel er wel eens overtredingen werden vastgesteld en er ook wel eens kritiek te bespeuren viel. Zo meldde burgemeester Nering Bögel in 1948 desgevraagd aan de minister van Binnenlandse Zaken, dat er op de kleding van de Ommenaren zelf op zedelijk gebied niets aan te merken was. Hij voegde daar echter aan toe:

Wel heeft het mijn aandacht getrokken dat de kleding waarin des zomers de vreemdelingen zich vertonen zeer zeker onwelvoeglijk kan worden genoemd. De bevolking was hier anders wel wat gewend, indien men bedenkt dat hier reeds jaren achtereen de internationale bevolking der 'Sterkampen' 's zomers in de meest bizarre kleding zich vertoonde. Werd het mij dan wel eens te erg, dan was een telefoon aan de kampleiding voldoende en was daarop direct verandering te bespeuren. De kleding van deze 'zomergasten', die menen rond te

daadwerkelijk verscheen, dan kwam het regelmatig voor dat Philip erop uitrok. Zonder de desbetreffende bezoeker wel te verstaan. Die liet hij dan achter bij zijn echtgenote.

¹⁰¹ Lugard en Alma, *Het landgoed Eerde*, 20.

¹⁰² Wormgoor, *Ommen op de drempel van de moderne tijd*, 97.

kunnen lopen op een wijze, waarop zij in hun plaats niet over zouden denken om zich te vertonen, ergert de bevolking dan ook terecht.¹⁰³

Met de komst van zoveel toeristen, nam het aantal klachten over baldadigheid in die tijd ook toe. Inzake het landgoed Eerde zou drukte en overlast veroorzaakt worden door kramen en ijscokarretjes en de daarmee gepaard gaande verontreiniging. Ook zou er een storend reclamebord staan. De gemeente nam contact op met Philip die het reclamebord liet verwijderen. Omdat hij vergunning had gegeven voor een vruchtenkarretje, bleef dat staan.¹⁰⁴

Krishnamurti

Zoals al eerder in dit hoofdstuk opgemerkt, zou het contact tussen Philip en Krishnamurti gedurende de jaren in stand blijven. Philip correspondeerde regelmatig met Krishnamurti die zijn brieven vriendelijk beantwoordde. Willie stond niet onverdeeld positief tegenover de behoefte van Philip om Krishnamurti te schrijven over allerhande zaken. Philip liet Krishnamurti weten: 'Although Willie says she considers it to be a sign of friendship not to burden people like you with letters, I still think I want to tell you a few things which may interest you!'¹⁰⁵ Zo schreef Philip hem dat een gepensioneerde kok die voorheen op Eerde werkte was overleden. Hij zei de begrafenis te gaan bezoeken.¹⁰⁶ Ook vertelde hij in een brief gedateerd 18 juni 1949 over de verkoop van het zogenoemde Eerder Achterbroek aan Natuurmonumenten. Zijn reizen naar Duitsland waren eveneens onderwerp van gesprek:

I have been 4 times to Germany for conferences etc. and every time one goes through Germany one is pleased to see the growing interest in int. relationships and on the whole the lack of interest in politics by the young. Wherever I came I found people interested in your message, Krishnaji. One of the persons most interested was the Duchess of Braunschweig living in the castle of Marienburg near Hannover. She is the only daughter of the Kaiser and quite unlike her brothers. We talked two evenings until about 1 a.m. and she asked me to read out of your 1945-46 Talks. When you do come to Holland you will be surprised by the general interest which has also developed here since 1938.¹⁰⁷

In dezelfde brief maakte hij Krishnamurti deelgenoot van wat hij 'een interessante ervaring' noemde. Hij werd namelijk door de secretaresse van Prins Bernhard, die tevens verantwoordelijk was voor de opvoeding van de kinderen, uitgenodigd om op het paleis met de vier prinsessen te komen praten.

¹⁰³ *Ibidem*, 97-98.

¹⁰⁴ *Ibidem*, 109.

¹⁰⁵ Geciteerd uit een brief van 18 juni 1949 die zich in het archief van de Krishnamurti Foundation America bevindt.

¹⁰⁶ Brief van 8 november 1936 (archief KFA).

¹⁰⁷ Brief in archief KFA. Het zou nog tot 1955 duren voordat Krishnamurti naar Nederland terugkeerde.

I soon noticed how many there were interested in you and I heard that our present Queen Juliana was so to. We spoke for a long time and they asked me to come back again which I did yesterday. When I left I had to promise that I would ask you whether you would consider to coming to Holland as soon as possible on account of the tremendous interest in your message!

Eveneens vertelde hij over de liberale, religieuze denkbeelden van prinses Wilhelmina:

You will have heard that our old Queen Wilhelmina broadcasted a message to the world recently which is creating a bit of sensation in Holland because she used phrases as: "Let us beware of the greatest mistake men can make in confusing true deep faith with standing phrases and religious conceptions". I heard yesterday at the palace that there is a great discussion going on in church circles about her broadcast and they are trying to persuade the radio corporation to refuse such messages because they say she does not know what she is talking about! Outside church-circles the people have respect for her coming forward with her convictions and showing she has enough of the old churches!

Helaas heb ik voor dit onderzoek slechts twee exemplaren van Philip's brieven kunnen achterhalen. Ik heb de hoop dat verdergaand onderzoek nog meer verloren gewaand materiaal op zal leveren. De antwoorden van Krishnamurti op de brieven van Philip zijn wel bewaard gebleven. Hieruit bleek dat Philip met Krishnamurti in contact bleef. Ook zou hij tot zijn dood lezingen van Krishnamurti in het Zwitserse Saanen

bezoeken. De foto links is één van de weinige foto's waarop de 'oude vrienden' samen staan afgebeeld.

Oude Loo-conferenties

In de jaren vijftig bezocht Philip regelmatig religieuze conferenties die in het Apeldoornse jachtslot Het Oude Loo werden gehouden.¹⁰⁸ Koningin Wilhelmina stond dit slot welwillend voor dit doel af. De vriendschap tussen koningin Juliana en Greet Hofmans, het inmiddels op Soestdijk verschenen spiritueel medium, was hoogstwaarschijnlijk aanleiding voor deze bijeenkomsten. Koningin Juliana miste geen van de Oude Loo-bijeenkomsten. De voertaal van de bijeenkomsten was Engels. Vele grote namen bezochten deze bijeenkomsten. Onder

¹⁰⁸ Persoonlijke optekening naar aanleiding van gesprekken met mevrouw I. André de la Porte-barones van Pallandt.

hen de joodse filosoof Martin Buber, rabbijn Jacob Soetendorp, de adellijke Van Heeckerens¹⁰⁹ en Frits Philips¹¹⁰. De folder die verspreid werd onder de gasten van de Oude Loo-conferenties, gaf een beeld van de verheven religieuze intenties van de bijeenkomsten:

Het initiatief hiertoe werd genomen door enkele Nederlanders in het besef dat de crisis waarin de mensheid zich bevindt grotendeels veroorzaakt is doordat langdurig en op grote schaal in feite uit het oog verloren is dat de mens de wereld niet regeert doch de grondlegger der wereld Zijn schepping bestuurt. Dientengevolge zal de wereldvrede niet rechtstreeks en effectiever kunnen worden bevorderd dan door heroriëntering op genoemde grondgedachte.

Professor Gilles Quispel was ook meermalen te gast op het Oude Loo.¹¹¹ Volgens hem waren de bijeenkomsten bedoeld om te pogen een synthese te vinden tussen het christendom en de wereldgodsdiensten. Het ging nooit over politiek. Een vroegere voorlichter van de Rijksvoorlichtingsdienst, R. de la Rive Box, die drie conferenties bezocht bevestigde dit beeld: 'Alles was alleen op religieuze gronden gebaseerd. Het had niets met sektevorming te maken. Je werd niet in een richting geduwd'.¹¹²

Actief leven

In zijn latere leven ging Philip regelmatig naar een reünie van personen die in het concentratiekamp Buchenwald gevangen hadden gezeten. Deze reünie vond plaats in Vught. Hij logeerde dan bij een familie genaamd Reemer. Deze familie had een dochter, Sandra. Philip heeft haar 'ontdekt' als zangeres. Toen zij dertien of veertien jaar oud was, nodigde hij haar uit om naar Ommen te komen voor een optreden en langzaam maar zeker werd ze steeds bekender. Ook later bleven Philip en Sandra contact houden. Philip was eveneens jarenlang bevriend met de AVRO-televisiepresentatrice Ageeth Scherphuis.¹¹³ Tevens bleef hij geïnteresseerd in de jeugd en wilde weten wat hun belevingswereld was. Zo ging hij op latere leeftijd wel eens naar het poppodium Paradiso in Amsterdam om de sfeer te proeven. Op zijn 70^e ging hij voor het eerst mee in een zweefvliegtuig.

Philip bleef zich gedurende de rest van zijn leven inzetten voor onder meer de Vereniging tot Behoud van Natuurmonumenten en de Vereniging ter Bescherming van Vogels. In 1968 werd hij geïnterviewd door de Gelders Overijsselse Courant. In dat gesprek keek hij kort terug op zijn leven:

¹⁰⁹ W.J. baron van Heeckeren van Molecaten was in die tijd privé-secretaris van koningin Juliana. Hij kende Greet Hofmans al voordat zij bij de koninklijke familie werd geïntroduceerd. Het huis Molecaten bevindt zich ten zuiden van de Gelderse plaats Hattem.

¹¹⁰ Philips was in die tijd ook actief in de Morele Herbewapening. Zie voor uitleg hoofdstuk twee.

¹¹¹ Gilles Quispel werd geboren op 30 mei 1916 in Rotterdam. Hij studeerde Klassieke Talen en Theologie in Leiden en Groningen. In 1934 promoveerde hij in Utrecht en was hoogleraar in Utrecht, Leuven en Harvard. Hij gaf het Evangelie van Thomas uit. Volgens hem heeft wijlen koningin Juliana een rol gespeeld bij de ontsluiting van deze geschriften.

¹¹² Overgenomen uit een artikel van Cokky van Limpt in het dagblad *Trouw* d.d. 29 december 2004.

¹¹³ Persoonlijke optekening naar aanleiding van gesprekken met de dochters van Philip.

Toen ik 73 was maakte ik in Wengen (Zw.) een afdaling van 2700 m, het record van mijn leven. Mijn record klimmen is 2000 meter, daar deed je ongeveer zes uur over. Ik ben nu 44 jaar hoofdbestuur lid van de Vereniging tot Behoud van Natuurmonumenten en 54 jaar lid van het hoofdbestuur van de Vereniging ter Bescherming van Vogels. Het landgoed stond bekend om zijn wild. Er werden 5000 à 6000 konijnen per jaar geschoten. Ik ben een tijdje theosoof geweest, nu niet meer. Ik wilde toen alleen nog dieren schieten, als ze nadelig waren voor de landbouw, niet om het plezier van de jacht en de feesten die er bij worden aangericht. Dat ophemelen van de jacht vind ik vreselijk. Toen ik acht jaar was schoot ik mijn eerste haas. Ik stond bekend als een goed schutter.¹¹⁴

De journalist beschreef hem als hartelijk, vriendelijk, zeer geïnteresseerd in anderen en zichzelf, sportief en welbespraakt.

Hij spreekt met een intonatie zoals men die kan verwachten van een geboren Hagenaar van adel met een puur Britse moeder. Niet geaffecteerd, maar wel met een perfecte uitspraak van het Oxford-Engels. Hij is een rijzige figuur die zich snel verplaatst, bijzonder druk in de weer is om een boek of een foto te grijpen dat zijn verhaal nader kan illustreren. Evenals de feiten die hij zonder meer uit zijn geheugen opdiept, weet hij het desbetreffende materiaal blindelings te vinden. Het is alsof alles keurig op stapeltjes is gerangschikt, zoals de talrijke tijdschriften op de enorme leestafel.¹¹⁵

Zijn zwager Gerard Voorwijk, die twintig jaar jonger was dan Philip, zou hem typeren als:

een gevoelsmens met liefde voor de natuur, het landschap en fotografie. Een man die leefde vanuit impulsen, met belangstelling voor alles was bijzonder was. Iemand die geen verplichtingen had geleerd, niet geleerd had, niet had hoeven werken voor zijn brood. Hij liep mee met de tuinman, maar nam geen hamer of schop in de hand. Altijd geïnteresseerd in wat andere mensen deden. Er waren weinig contacten met andere adellijke families. Dat hield mijn zuster ook af.¹¹⁶ Philip was een man die altijd voor iets nieuws belangstelling had. Hij was in alles even open. Altijd belangstelling voor de underdog. Als er een ramp in Bangladesh was gebeurd, moest hij zeker tien mensen bellen, was hij zo ontdaan. Hij wilde er contact over hebben, het samen beleven.¹¹⁷

De laatste jaren van zijn leven bracht Philip door in een verpleeghuis waar hij regelmatig aanloop kreeg van vele vrienden en bekenden. Hij stierf op 1 november 1979. Onder grote belangstelling had de afscheidsplechtigheid plaats op Eerde. In de meest besloten

¹¹⁴ *Gelders Overijsselse Courant*, 1 juni 1968.

¹¹⁵ *Ibidem*.

¹¹⁶ Uit brieven die Philip heeft geschreven is op te maken dat er wel contacten bestonden met adellijke families in Duitsland.

¹¹⁷ Herleid uit een gesprek van mevrouw U. den Tex met de heer dr. Gerard Voorwijk. Gesprek vond plaats op 10 april 1992.

familiekring werd hij vervolgens gecremeerd. Zijn echtgenote Willie overleed bijna tien jaren later, op 25 juni 1989. Op haar uitdrukkelijke wens vond het afscheid plaats in besloten kring.

Samenvatting

Philip werd op 28 december 1889 geboren. In 1913 werd hij onverwacht bij testament benoemd tot universeel erfgenaam van de nalatenschap van een verre verwant, mr. Rudolf Theodorus baron van Pallandt. Hij erfde daardoor onder meer het kasteel en het landgoed Eerde in het Overijsselse Ommen. Zijn vader adviseerde hem af te zien van de erfenis. Hij erfde immers alleen onroerende goederen en hoe moest hij die zonder vermogen exploiteren? Philip was echter vastbesloten om de erfenis aan te nemen en er een sociaal zo goed mogelijke bestemming aan te geven. Nostalgische motieven hebben hem hierbij gedreven. Zo wilde hij niet dat het landgoed zou worden versnipperd en verkaveld. Het mocht niet opgaan in het geijkte landschap van huizen en villa's.

Philip was religieus maar niet dogmatisch, iemand op zoek naar de waarheid maar daarbij niet over betreden paden wilde gaan, een spiritueel idealist. Hij had een brede belangstelling voor bovennatuurlijke zaken en raakte in de twintiger jaren geïnteresseerd in de theosofie. Hij ontmoette Krishnamurti, en besloot Eerde aan hem te schenken. Dit, wederom tegen het advies van zijn vader in. Philip en Krishnamurti hadden enthousiaste, grootse plannen om van Eerde een spiritueel centrum te maken. Dat kwam er nooit, wel werden in de bossen van het landgoed Sterkampen gehouden rondom Krishnamurti. Vele duizenden mensen kwamen in de loop van de tijd naar Eerde. Uiteindelijk kreeg Philip Eerde van Krishnamurti terug, bezwaard met een hypotheek en schenkingsrechten.

Philip leek niet te hechten aan aards bezit. Hij gaf het liever weg voor een sociaal doel. Zo gaf hij in de loop van de tijd grond en een hoeve aan de padvinderij en een houten repetitieruimte aan de Ommense muziekvereniging 'Crescendo'. Van het vermogen dat hij van zijn moeder erfde, liet hij 'Edith Hof' bouwen. Ook kwam er een kleuterschool onder de naam Edith. Vanuit zijn grote interesse voor de training en vorming van jonge mensen, was hij ook betrokken bij de oprichting van de Pythagorasschool in Ommen.

Door zijn interesse in het bovennatuurlijke maakte Philip kennis met de Franse astroloog Monchâtre. Hij liet de hele familie in 1923 uit het buitenland overkomen en deed zijn best een onderkomen in Ommen voor hen te zoeken. Vijf jaar later trouwde Philip met diens stiefdochter genaamd Willie Voorwijk, die niet van adel was. Na het huwelijk liet Philip van de erfenis van zijn vader het landhuis de Eerder Esch bouwen. Het echtpaar woonde daar slechts enkele jaren want door de beurskrach in 1929 raakte Philip zijn kapitaal kwijt. Het echtpaar kreeg twee dochters.

Philip was actief in de Ommer samenleving. Hij was gemeenteraadslid en president-kerkvoogd van de hervormde kerk. Vanwege zijn liberale opvattingen verspeelde hij echter

als 'heer van Eerde' dit laatstgenoemde recht. Tijdens de Tweede Wereldoorlog zat Philip korte tijd gevangen in het concentratiekamp Buchenwald. Via kordaat optreden van zijn echtgenote kwam hij naar Nederland terug. Zijn belangstelling in spirituele zaken bleef hij behouden en hij bezocht in de vijftiger jaren zogenaamde Oude Loo-conferenties. Tot zijn dood onderhield hij contacten met Krishnamurti. Ze schreven elkaar regelmatig en ontmoetten elkaar bij tijd en wijle in het Zwitserse Saanen.

Philip was een man die veel bezat, maar ook veel verloor. Verloor door uit eigen beweging bezit weg te geven. Verloor omdat de economische omstandigheden tegenzaten. Hij was echter geenszins een verliezer omdat hij handelde vanuit de volle overtuiging met zijn daden het goede voor anderen te doen. Uit de levensgeschiedenis van Philip komt verder naar voren dat hij weliswaar een adellijke titel droeg, maar niet naadloos paste binnen dit kader. In tegenstelling tot vele adellijke families die in die tijd bezit in de familie wilden houden, gaf hij bezit weg. Philip huwde niet binnen de adel, hetgeen eveneens tamelijk ongebruikelijk was. Daarnaast hield hij er op religieus gebied voor die tijd liberale denkbeelden op na. En in tegenstelling tot zijn voorgangers, de 'heren van Eerde', had hij geen hoge politieke positie. Evenmin had hij een functie aan het hof.

Ik wil dit hoofdstuk besluiten met het beantwoorden van de vraag waarom Philip Eerde aan Krishnamurti weggaf. Mijn onderzoek heeft uitgewezen dat het gaat om een combinatie van factoren. Inzake het weggeven van Eerde kwam naar voren dat Philip niet hechtte aan aardse zaken. Het maakte hem niet uit wie het kasteel en landgoed bezat, als het maar goed beheerd werd. Waarom hij het juist aan Krishnamurti weggaf, is te verklaren vanuit Philips levenshouding: hij was religieus, maar niet dogmatisch. Hij was op zoek naar de waarheid, maar wilde daarbij niet over betreden paden gaan. Vanuit zijn interesse in de theosofie ontmoette hij Krishnamurti, die een diepe indruk op hem maakte. Ik heb de indruk dat het klikte tussen de beide mannen. Door Eerde aan Krishnamurti te schenken, sneed voor Philip het mes aan twee kanten: Eerde kreeg een, in zijn ogen, goede bestemming en Krishnamurti kreeg een spiritueel centrum dat paste bij zijn status als wereldleraar.

6 Eerde als spiritueel centrum van de wereld

Inleiding

In het voetspoor van Krishnamurti, het hoofd van de Orde van de Ster in het Oosten, kwam voor het eerst in de zomer van 1924 een groep van 470 aanhangers naar Ommen. Een jaar later werd het eerste Sterkamp gehouden. In de loop van de jaren zouden er nog negen van dergelijke kampen georganiseerd worden. Volgelingen van Krishnamurti stroomden in die tijd toe uit vele landen ter wereld en belangrijk waren vooral diens lezingen, veelal bij het kampvuur. De Sterkampen staan in de komende pagina's centraal. Ik besteed aandacht aan de structuur van de organisatie, de opzet van de kampen en de ontwikkelingen in Krishnamurti's zienswijze op de theosofie. Ook breng ik in kaart hoeveel personen de Sterkampen bezochten, in relatie tot de vraag wat de reden was voor hun komst. En wat betekende deze invasie van mensen uit de gehele wereld voor Ommen? Nadruk ligt hierbij op de periode 1924 tot en met 1929 omdat deze onder de noemer van de Orde van de Ster werden georganiseerd. Bronnen die ik voor dit hoofdstuk heb aangeboord komen uit verschillende archieven en betreffen zowel schriftelijke bronnen als beeld- en geluidsdragers. Daarnaast heb ik literatuur geraadpleegd, waar de Sterkampen zijdelings in beschreven zijn. Tot slot heb ik informatie verzameld via oral history, doordat personen zich bij mij hebben gemeld na mijn oproep in het huis-aan-huisblad *Ommen Nieuws*.

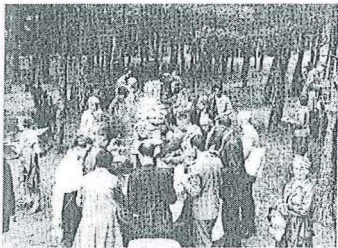
Wat vooraf ging

In 1909 'ontdekte' de Theosofische Vereniging Krishnamurti, die vanwege zijn egoloos aura bijzonder geschikt zou zijn om te dienen als het 'voertuig' voor de verwachte nieuwe wereldleraar. In 1911 richtte men vanuit de Theosofische Vereniging de Orde van de Ster in het Oosten op met Krishnamurti aan het hoofd. Philip ontmoette Krishnamurti in Londen in 1920 en schonk hem drie jaren later het kasteel en landgoed Eerde. Het was de bedoeling dat Eerde een groots spiritueel centrum zou worden.

Eerste samenkomst op Eerde in 1924

Met een bezit als Eerde was het duidelijk dat de organisatie van de Orde van de Ster zich in Nederland daar zou gaan concentreren. Eerst werd echter van negen tot en met twaalf augustus 1924 een congres gehouden in Musis Sacrum te Arnhem. Het was het derde congres van de Orde en het eerste in Nederland.

Uit dertig landen waren leden aanwezig.¹ Na het congres werd van dertien tot en met zestien augustus een tentenkamp georganiseerd op Eerde. 'Voor al degenen die kamperen willen en niet bang zijn onder de primitiefste omstandigheden een paar dagen buiten te zijn' stond in het tijdschrift van de Orde te lezen in november 1923. Van de ruim 1.000 bezoekers die het congres trok gingen er 470 naar Ommen.² De reis ging met speciale treinen. Het kamp vond plaats op een terrein tussen de buurtschappen Zeese en Junne. Padvinders hielpen bij de organisatie. Men sliep in tenten, zeven personen per tent. Ieder was verplicht twee dekens en een kussensloop mee te nemen. De omstandigheden waren inderdaad primitief. Behalve de rivier de Vecht was er geen wasgelegenheid. Op alle drie de avonden werd een kampvuur ontstoken. Krishnamurti sprak de aanwezigen toe en zong, samen met zijn broer Nitya en zijn latere secretaris Rajagopal, mantra's in het Sanskrit. Krishnamurti was aanvankelijk van plan in het kasteel te slapen, maar sliep uiteindelijk ook in het kamp.³ Eén van de aanwezigen schreef later in de september-uitgave van *De Ster*:

Er werd instrumentele [instrumentale] muziek gemaakt en er werden nationale liederen gezongen. Opgemerkt werd dat jongeren een speciale toon gaven van vrolijk optimisme (...) Het was vermakelijk Krishnamurti zijn maaltijden te zien halen en zijn bord, vork en mes te zien afwassen evenals de anderen.⁴

De instrumentale muziek bestond uit werken van onder meer Mozart, Beethoven, Schubert, Bach, Rachmaninoff en Tchaikovski. De optredens werden verzorgd door een pianist, violist, zanger en koor.⁵ De organisatie was strak. Alle bijeenkomsten moesten precies op de aangegeven tijd beginnen en er werd stiptheid van de leden verwacht. Aangezien de meeste lezingen in het Engels waren, werden er elke dag om 14.00 uur vertalingen gegeven. Krishnamurti was enthousiast over het kamp:

Ik ben nog nooit in mijn leven in een kamp geweest en geniet er meer van dan iemand anders, denk ik (...) Ieder schijnt werkelijk gelukkig en tevreden. Mopperaars zijn er niet, noch een verlangen onmiddellijk te vertrekken met den volgenden trein of autobus. Ik geloof, dat er niet eens een is, indien gij het gewild hadt! En, zooals iemand te kennen gaf: dat is de reden waarom dit kamp zoo ver van elk station is opgeslagen. Er kon geen beter welkom zijn, geloof ik, dan wat wij dezen avond zagen – in het Oosten een regenboog en in het Westen een prachtige zonsondergang. Dat is tot dusverre het beste ding geweest van het geheele

¹ *De Ster*, september 1924, 171.

² Bezoekersaantal in Ommen overgenomen uit de deelnemerslijst Sterkamp 1926. Een deelnemerslijst uit 1924 was niet in het KDSC-archief aanwezig. De *Provinciale Overijsselsche en Zwolsche Courant* plaatste op 14 augustus een klein berichtje waarin een aantal van 579 leden werd genoemd.

³ *De Ster*, september 1924, 163.

⁴ Kroft, *Waarheid zonder weg*, 73. De foto toont bezoekers die de afwas doen.

⁵ Overgenomen uit het desbetreffende programmaboekje (KDSC).

congres.⁶ Voor mij had het de grootste betekenis, want ik behoefde niet te spreken en kon iets anders bewonderen – in plaats van het middelpunt van een kring te zijn (...) Dit is de eerste proef van dit soort in de Orde van de Ster genomen en wij gaan ons zeer gelukkig voelen – en, wat meer is, we gaan de frissche lucht inademen. Zelfs de meest hygiënische menschen sluiten in den regel hunne ramen, maar hier kunt gij geen ramen dicht doen, als zoudt gij 't willen. Zoo hoop ik, dat gij in deze drie dagen hier werkelijk veel van de frissche lucht zult gaan houden in plaats van benauwde vergaderingen (...) Ik vind, er is niets zoo reinigend als vuur – niets, dat ons zoo vele droomen van geluk geeft en ik hoop, dat gij, starend in het vuur, allen gelukkige droomen hebben zult, gelukkige droomen van uw toekomst.⁷

De sluiting van het congres had plaats tijdens het kampvuur (zie foto hierboven). In zijn redevoering sprak Krishnamurti onder meer:

Indien wij, in smart of in geluk, in leed of in vreugde ons meest innerlijke wezen aan het vuur prijs geven, zoodat wij rein, ongeschonden en gelouterd eruit te voorschijn treden, dan kan ieder onzer den Meester aanzien met volkomen begrijpen en geloof; dat moet het doel zijn van ieder menscheijk wezen, deel uitmakend van de Ster, de T.V. of van welke andere beweging ook. Het is het doel der menschheid zich blijmoedig en broederlijk te gevoelen; indien wij dat kunnen, zooals wij op dezen heerlijken avond om dit wonderbare vuur zitten, herinner u dan, wanneer gij terugkeert naar uw verschillende landen, duizenden mijlen ver, dat gij eenmaal broederschap gevoeld hebt; dat gij, ieder van u, eens in staat waart, te beseffen, wat het is, gelukkig te zijn, wat het is Goddelijk te zijn; wanneer gij terug gaat, denk er dan aan (...) zoodat gij de vonk bevat van dit goddelijk vuur, en andere kunnen komen en hun eigen toorts aan uw vuur ontsteken. Indien gij in staat zijt dit te doen, dan zult gij werkelijk ware

⁶ Probeer Krishnamurti hier een goed verstaander te zeggen dat hij de lezingen met betrekking tot de komst van de wereldleraar niet interessant vond?

⁷ *De Ster*, september 1924, 163-164.

mannen en vrouwen worden, gereed den Grooten Leeraar te aanschouwen, wanneer Hij komt.⁸

Tijdens het Sterkamp bespraken mensen ook zakelijke onderwerpen. Men had het onder meer over genereren van inkomsten. Aangezien het ruilen van postzegels en de handel daarin een belangrijke bron van inkomsten bleek te zijn voor andere organisaties, werd besloten dat de Orde van de Ster in het Oosten ook over zou gaan tot deze wijze van fondsvorming. Een Italiaans lid stelde zich beschikbaar om de inzameling op zich te nemen. Alle nationale vertegenwoordigers kregen het verzoek om hun uiterste best te doen postzegels te verzamelen en die naar de contactpersoon in Italië te sturen.⁹

In het Sterkamp was de toen 19-jarige kweekschoolleerlinge Zette Spijker aanwezig. Zij omschreef de sfeer als 'prachtig', vooral de kampvuren 's avonds waar Krishnamurti mantra's zong. Het was voor haar allemaal nieuw en de omgang met zowel meisjes als jongens betekende een breuk met haar conventionele leven. Ze waardeerde de vrijheid om in de bossen te lopen. 'Ik denk niet dat ik veel begreep van wat Krishnamurti zei. Maar in die tijd was er toch een zweverige, dweperige, romantische sfeer onder de mensen'.¹⁰

Geslaagd experiment

Het eerste kampeerexperiment op Eerde was Krishnamurti dus goed bevallen. Hij vatte het plan op om ook het jaar erop een Sterkamp in de bossen van Eerde te laten plaatsvinden. De organisatie zou vanuit het kasteel kunnen worden gedaan. Veel benodigdheden waren al aanwezig en op de ruime zolder van het kasteel opgeslagen.¹¹ Om de medewerkers van de Orde te huisvesten vonden eerst in de jaren 1925 en 1926 ingrijpende verbouwingen plaats van het kasteel en bijgebouwen. Het interieur van het kasteel met de hangende trap en oude gobelins bleef onaangetast. In het souterrain kwam het kantoor van de Star Publishing Trust. Deze trust was opgericht om de lezingen van Krishnamurti uit te geven. Ook zetelde er de redactie van het maandblad *The Herald of the Star* en zijn Nederlandse pendant *De Ster in het Oosten*, ook wel *Sterbulletin* of kortweg *De Ster* genoemd. Het meest ingrijpend werden

⁸ *Ibidem*, 168.

⁹ *Ibidem*, 172.

¹⁰ Overgenomen uit getranscribeerde interviews met Sterkampbezoekers (archief KDSC). Gesprek dateert van 25 januari 1988.

¹¹ *Sterlicht*, maart 1925.

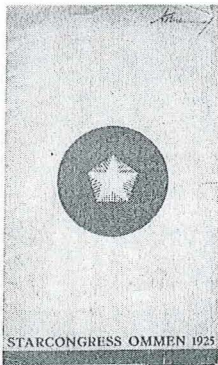
de bijgebouwen aan de linkerkzijde van het kasteel (gezien vanaf de weg van Ommen naar Den Ham) verbouwd. Deze hadden voorheen dienst gedaan als bediendenwoning en als stal. Onder leiding van Rajagopal ontstonden op twee verdiepingen twintig zit-slaapkamers. De appartementen hadden stromend water, elektrisch licht en centrale verwarming, in die tijd onbekende voorzieningen in Ommen. Ook was er plaats voor een aantal badkamers. Nadat de verbouwing gereed was, werd Eerde bewoond door een permanente staf van de Orde. Deze medewerkers waren Amerikanen, Engelsen, Zweden en Nederlanders. Daarnaast kreeg het kasteel door het jaar heen een groot aantal binnen- en buitenlandse gasten die de organisatie kwamen bezoeken. De leden van de Orde betaalden geen vast bedrag aan contributie. Het geld voor de organisatie en voor het levensonderhoud van de medewerkers moest uit vrijwillige bijdragen komen. Ook voor de verbouwing van Eerde deed men regelmatig een beroep op de goedheid van de leden in *The Herald of the Star*.¹² De gelden voor de renovatie kwamen vooral uit Engeland en Amerika. In latere jaren zou Philip het grootste deel voor zijn rekening nemen.

Groepsfoto waarschijnlijk uit 1924. Op de achtergrond kasteel Eerde. In het midden zijn gezeten van links naar rechts: Nitya, Philip en Krishnamurti.

¹² In onder meer *De Ster*, december 1926, 249 staat een dergelijke oproep te lezen.

Sterkamp 1925

In het voorjaar van 1925 werd het Sterkamp voorbereid dat van tien tot en met vijftien augustus zou plaatsvinden. Er gaven zich 820 deelnemers op. Dit waren er 350 meer dan het jaar ervoor. De opzet bleef in grote lijnen gelijk. De leden verzamelden zich na het ontbijt in de lezingtent. 's Middags was men vrij om te doen wat men wilde. Op tijdstippen dat er geen programma was kon men af en toe toneelvoorstellingen of concerten bijwonen. 's Avonds werd het kampvuur ontstoken en was er een lezing.

Verder waren kampregels opgesteld voor een ordelijk verloop. Volgens de organisatie was er eigenlijk maar één regel: 'wees voorkomend en behulpzaam onder alle omstandigheden'. Alle andere regels waren meer bedoeld als instructies, zoals het gebruik van de wc's en wasgelegenheden. Deze voorzieningen waren gescheiden in gedeelten voor dames en heren. Er waren zowel warme als koude stortbaden (douches), die de gehele dag tussen zes uur 's ochtends en tien uur 's avonds gebruikt mochten worden.¹³ Bij elke wasinrichting waren ook twee badkamers. Omdat de hoeveelheid warm water beperkt was, moest voor een warmwaterbad één gulden betaald worden.

De plek waar het jaar ervoor de tenten waren opgezet, bleek nu ongeschikt omdat die vrij klein was. De nieuwe locatie werd de noordoostelijke helling van de Besthmenerberg. Het was een ongerept gebied dat licht glooide. Tussen de dennenbossen was voldoende plaats om tenten op te zetten. De organisatie wilde er alles aan doen om meer ruimte in de tenten

te verschaffen. Ook zouden een beperkt aantal kleinere tenten voor één, twee of vier personen verkrijgbaar zijn. De bezoekers werd verzocht om in geen geval haar- of andere spelden door het zeildoek te steken of bij nat weer de tent aan te raken. Dit alles zou kunnen leiden tot lekkage. Op het nieuwe terrein was ook een grote open plek waar de bijeenkomsten en kampvuren gehouden konden worden.

Degenen die per auto, taxi of bus naar Eerde waren gereisd, kwamen via de hoofdpoot het kamp binnen. Bij de inschrijftent ontvingen ze naast het programma een badge die ze op moesten spelden. Het kamp was ook bereikbaar per trein. De Spoorwegen hadden tijdens de Sterkampen een speciale halte aan de spoorlijn Ommen-Mariënberg

¹³ In die tijd werden dergelijke ontwikkelingen door Ommenaren argwanend bekeken. Warm en koud stromend water en elektriciteit waren voorzieningen die men zelf nog niet kende. Overgenomen uit een interview met de heer J. Lucas van de Historische Kring Ommen. Uitgezonden in het NCRV-programma 'Krishnamurti, Messias in Ommen' d.d. 29 januari 2003 (NIBG).

gecreëerd.¹⁴ De halte lag vlak naast een andere toegangspoort van het kamp.¹⁵ Ook kwamen er mensen te voet naar het Sterkamp. Zij waren soms weken onderweg.¹⁶ Nieuwkomers konden in het programmaboekje lezen op welke tijdstippen er gegeten werd, wanneer het 's avonds stil moest zijn en hoe lang men maximaal onder de douche mocht staan. Om het kampmanagement te helpen in de enorme organisatie werden honderden vrijwilligers ingezet voor de zogenaamde kampdiensten. De meeste waren nodig om de kookstaf te ondersteunen, maar er werden ook poortwachters, verpleegsters, vertalers, magazijnhulpen en suppoosten gevraagd.

De etenstijden gaf men aan met een slag op de gong. Het voedsel werd bereid in zes kleine keukens op het terrein en in ketels naar de etenstenten vervoerd. Naar het schijnt was de kok van koningin Wilhelmina in latere jaren het hoofd van het keukenpersoneel.¹⁷ Voor de aanvoer van het eten had de organisatie spoorrails aangelegd waarop lorries reden. De kookstaf bereidde altijd vegetarische maaltijden. De bezoekers moesten een aluminium of emaille bord meenemen en een mes, vork en lepel. Na het eten waste ieder zijn eigen spullen af onder warm water. Nieuwe etenswaren werden in Ommen geïntroduceerd. Een keukenhulp op het kasteel Eerde dacht dat zij met een vreemd soort appel van doen had, totdat iemand haar vertelde dat het om een tomaat ging.¹⁸ Tomaten waren in die tijd in Ommen onbekend. Ook bananen at men in de stad niet. Een hulp op het Sterkamp kreeg eens een paar bananen voor het brengen van koffers naar het station. Op een rustig plekje probeerde hij er één. Het smaakte hem niet.¹⁹

Strakke organisatie

Het kamp werd verdeeld in vier delen, te weten een dames-, heren-, gehuwden- en eigenmenage-kamp. In dit laatstgenoemde deel van het kamp was het toegestaan zelf te koken. Men kon geen gebruik maken van de centrale keuken. Vooral gezinnen maakten van dit laatste kamp gebruik. Ook was er een algemeen terrein met de eettenten, lezingen- en meditatietent en het kampvuur. Speciaal voor het kamp legde de organisatie op het terrein een weg aan, waarover materialen aangevoerd werden voor de bouw van kantoren, keuken en magazijn.

¹⁴ Als het station een naam droeg, dan was dat waarschijnlijk 'Sterkamp' (persoonlijke optekening tijdens gesprekken met mevrouw drs. E. Oudshoorn-barones van Pallandt). Volgens mijn informanten heette het station geen 'Junne', zoals in *Waarheid zonder weg* op de pagina's 21 en 22 vermeld staat.

¹⁵ Informatie van de heer A. Makkinga, destijds bakker in Ommen. Gesprek vond plaats op 2 juni 2005.

¹⁶ Landau, *God is my adventure*, 89.

¹⁷ Volgens de heer H.W. Methorst (1909) in een interview voor het NCRV-programma 'Krishnamurti, Messias in Ommen', uitgezonden op 29 januari 2003 (NIBG). De heer Methorst trad in latere jaren op als simultaanvertaler tijdens lezingen van Krishnamurti en vertaalde diens boeken. Zijn vader, prof. dr. H.W. Methorst, was oprichter en directeur van het Centraal Bureau voor de Statistiek en introduceerde de eerste ponsmachine. Na de oorlog kreeg hij enige bekendheid als uitgever van auteurs die vrijelijk over seksualiteit schreven (H. Renders en P. Arnoldussen. *Jong in de jaren dertig*. Soesterberg 2003, 125).

¹⁸ Informatie van mevrouw J. Fennema-van Elburg. Haar moeder werkte destijds in de keuken op Eerde. Gesprek vond plaats op 11 mei 2005.

¹⁹ Herleid uit een ongedateerd interview dat de heer J. Lucas van de Historische Kring Ommen heeft gehad met de heer J. Meijerink die destijds werkzaamheden verrichtte in de Sterkampen. De heer Lucas heeft mij zijn gespreksaantekeningen ter beschikking gesteld.

Om het kamp van water te voorzien werden boringen verricht van zestig meter diepte. Met twee elektrische pompen kon een hoeveelheid van ruim honderd kubieke meter water per uur naar boven worden gebracht. Het drinkwater was van goede kwaliteit. In de buurt van het kamp bevond zich de Zeesse kolk. Daarin mocht overdag gezwommen worden. Er waren twee kleedtenten en de zwemmers werd gevraagd een badkostuum te dragen.

De maaltijden nuttigde men in de eettenten. Men werd geacht om 's ochtends om negen uur te ontbijten, 's middags om één uur het middagmaal te gebruiken en 's avonds om zes uur het avondmaal. Het verzoek was om onder het eten niet té luid te spreken. Tijdens het avondmaal werden de corvees voor de volgende dag aangewezen. De corvees moesten 's ochtends om zeven uur bij de keuken present zijn om de instructies in ontvangst te nemen. Andere leden hadden geen toegang tot de keuken. Blijkbaar was het eten dat tijdens het kamp in het jaar ervoor werd verstrekt niet altijd naar wens, want er werd in het *Sterbulletin* een verbetering toegezegd.²⁰

De nachtwacht, bestaande uit één leider en acht dames en heren, werd ook bij het avondmaal aangewezen. Zij dienden 's avonds om tien uur precies bijeen te komen in één van de eettenten. Er was ook een tent voor de zogenaamde eerste hulp met een dokter die spreekuur hield van 8.00 tot 8.30 uur. Indien nodig kon hij ook op andere tijden geraadpleegd worden. Men moest zich daartoe bij het kampbureau aanmelden.

De bezoekers kregen het dringende verzoek niet in het kamp te roken of een vuur te ontsteken vanwege brandgevaar. Om circa tien uur 's avonds werd een avondsignaal gegeven en om circa zes uur 's ochtends een ochtendsignaal. Het was de bedoeling om in de tussentijd niet meer in de tenten te praten of in het kamp rond te wandelen. Individuele leden mochten geen artikelen van welke aard dan ook tijdens het kamp verkopen. Ook mochten geen bijdragen geworven worden voor enigerlei vereniging. Men kon gebruik maken van een telefoonaansluiting in het kampbureau en telegrammen kon men door het kampbureau laten verzenden. Bij dit kampbureau moest men zich ook vervoegen voor opmerkingen of klachten. Tijdens het Sterkamp waren gidsen aanwezig die inlichtingen konden verstrekken en hulp konden bieden. Ze waren te herkennen aan een blauwe band met witte ster om de arm.²¹

De volledige prijs voor kost en tentwoning bedroeg *f* 21,- per persoon. Men moest een aparte zogenaamde congreskaart aanschaffen. Meldde men zich voor een bepaalde datum aan dan bedroeg de prijs *f* 3,- per lid. Meldde men zich na die datum aan dan liep de prijs op tot een bedrag van *f* 4,50 om te eindigen op *f* 6,-. Wilde men de beschikking krijgen over kleinere of juist grote tenten, dan golden aangepaste tarieven. Een beperkt aantal kamers was beschikbaar in hotels. Men moest hier extra voor betalen. Alle maaltijden, ook

²⁰ *De Ster*, maart 1925, 29.

²¹ Overgenomen uit het desbetreffende programmaboekje (KDSC).

het ontbijt, moesten echter in het kamp genuttigd worden.²² Sommige deelnemers verdienden de kosten van het Sterkamp terug door mee te helpen aan het zogenaamde voor- en nakamp. Men hielp dan met allerlei werkzaamheden, zoals het opbouwen of afbreken van de tenten. Het was wel zaak dat men zich daarvoor aanmeldde want anders kwam men het kamp niet binnen, alle goede bedoelingen ten spijt.

De grote afwezige

Zelf was Krishnamurti tijdens het Sterkamp in 1925 niet aanwezig. Hij was in Amerika vanwege de slechte gezondheidstoestand van zijn broer Nitya. De presidente van de Theosofische Vereniging Annie Besant was wel present. Voordat zij naar Eerde ging, was ze een aantal dagen in Huizen geweest op het landgoed De Duinen, dat Mary van Eeghen-Boissevain had geschonken aan de Theosofische Vereniging. Op 10 augustus vertrok Besant naar Eerde waar ze dezelfde dag het Sterkamp opende. Op de foto links wordt zij op Eerde begroet door Philip, alhoewel niet met zekerheid vaststaat of deze foto in 1925 is gemaakt.

's Avonds brak boven oost-Nederland een hevig noodweer los. Een aantal tenten stortte in en menige kampeerder leed waterschade. Er werd een speciaal kampvuur aangestoken om kleren, dekens en dergelijke te drogen.²³ Bij afwezigheid van Krishnamurti, werden redevoeringen gehouden door Besant en door prominente leden van de Vrij-Katholieke Kerk. Besant maakte tijdens een bijeenkomst op 11 augustus de namen bekend van de apostelen die de toekomstige wereldleraar Maitreya als zijn discipelen had uitverkoren.²⁴ Ze kwamen allen uit haar naaste omgeving.

In een andere rede kondigde Besant aan dat er een theosofische 'werelduniversiteit' gesticht zou worden onder leiding van de Meesters. Voor de eerste maal na vele duizenden jaren zou er weer een 'grote universiteit' komen, waar de wijsheid van de Meesters zou worden onderwezen aan hen die in staat waren die te ontvangen. Er zouden drie vestigingen komen. Eén in India, één in Australië en één in Nederland, om precies te zijn in Huizen.²⁵ De feitelijke macht lag bij twee prominente leden van de Theosofische Vereniging en de Vrij-Katholieke Kerk, George Arundale en James Wedgwood. De al eerder aangehaalde Zette

²² *De Ster*, maart 1925, 29-30.

²³ Het was dezelfde storm die in de plaats Borculo in de Achterhoek tientallen huizen verwoestte. In Ommen had men teveel brood ingekocht en men besloot deze broden naar Borculo te laten brengen, omdat daar zoveel schade was. Overgenomen uit een getranscribeerd interview met mevrouw T. van Egmond-Folkersma, dochter van de latere campmanager. Interview dateert van eind 1987 (archief KDSC). Tussen de bakkers in Ommen was afgesproken wie de broden aan het Sterkamp zou leveren. Ieder had zijn eigen gebied. Herleid uit een interview met een voormalige bakker in Ommen, de 87-jarige heer A. Makkinga d.d. 2 juni 2005.

²⁴ Lutyens, *Krishnamurti, jeugd en bewustwording*, 223. Toen Krishnamurti dit later hoorde, toonde zich weinig gelukkig met deze ontwikkeling binnen de Theosofische Vereniging.

²⁵ *Sterlicht*, november 1925. Terwijl Eerde met name verbonden was met de Orde van de Ster, was huize De Duinen in Huizen het theosofisch hoofdkwartier in Nederland.

Spijker had voldaan aan de oproep om boeken ten behoeve van de 'werelduniversiteit' op te sturen. Jaren later vertelde zij daarover:

Mijn eerste bittere teleurstelling was toen ik op de zolder van Het Laar kwam en daar al die boeken zag liggen. En dat was een teleurstelling, want kort daarvoor was er in Brussel grote reclame gemaakt dat er drie universiteiten zouden komen als Krishnamurti dan zou doorbreken als Messias, dan zouden er drie werelduniversiteiten komen en of je al je boeken die je kon missen daar aan wilde geven. Dus ik had mijn meest kostbare boeken gegeven. En dan zag ik dat daar liggen in het stof, dat was wel een beetje een ontzuivering.²⁶

Het Sterkamp kenmerkte zich door een geestdriftige maar ook een dweperige sfeer onder de leden. Sommigen namen in een glazen potje zand mee naar huis.²⁷ Een ooggetuige vertelde later:

Het kamp was heel intensief door het soort lezingen dat er gehouden werd. Verschillende mensen konden daar niet tegen. We hebben diverse mensen zien flauwvallen gedurende een van de lezingen van Oscar Köllerström [één van de discipelen – jd]. Hij eindigde met: 'I see you, my Master, I see you!' Dat was heel dramatisch. Er begon een mevrouw hysterisch te gillen; ze werd weggedragen uit de tent.²⁸

Krishnamurti hoorde pas later van de ontwikkelingen en gaf blijk van groot ongenoegen en scepticisme.²⁹

Sterkamp 1926

In 1926 was Krishnamurti wel aanwezig. Voordat het kampvuur op drieëntwintig juli voor het eerst dat jaar ontstoken werd, kwam hij op het kasteel drie weken lang met vrienden bijeen. Per brief had hij hen uitgenodigd. Ze moesten een typemachine meenemen omdat er veel werk te doen was. Op de meeste ochtenden sprak Krishnamurti een uur lang, terwijl hij met gekruiste benen onder één van de gobelins zat. 's Middags wandelde hij in de bossen op Eerde om daar inspiratie op te doen.³⁰ Op vierentwintig juli opende Krishnamurti het kamp door middel van het doorsnijden van een draad voor de ingang. Met Besant wandelde hij vervolgens naar de lezingtent, ging op de voorzitterszetel zitten en heette de leden welkom. In het kamp

²⁶ Overgenomen uit getranscribeerde interviews met Sterkampbezoekers (KDSC). Gesprek dateert van 25 januari 1988.

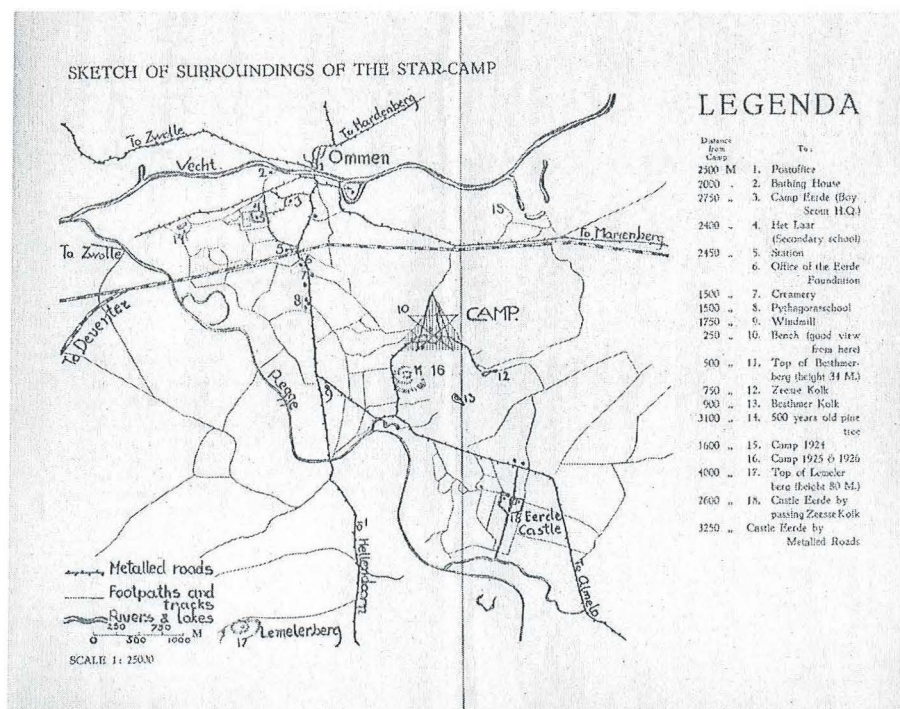
²⁷ Persoonlijk opgetekend in een gesprek met mevrouw J. Doornbos d.d. 6 juni 2005. Haar schoonouders waren theosofen, die zich tevens hadden aangesloten bij de Orde van de Ster. Haar schoonvader hielp mee in de Sterkamporganisatie. Zelf bezocht ze ook een aantal Sterkampen.

²⁸ Uit een interview met mevrouw T. van Egmond-Folkersma opgenomen in Kroft, *Waarheid zonder weg*, 76. Origineel in KDSC.

²⁹ Lutyens, *Krishnamurti, jeugd en bewustwording*, 225.

³⁰ *Ibidem*, 237-238.

van 1926 waren 1.930 leden aanwezig die een totaalprijs van dertig gulden per persoon voor zeven dagen hadden betaald. Vergeleken met het jaar ervoor was het bezoekersaantal explosief gestegen.³¹ Men vertegenwoordigde tweeëndertig landen.³² Met 863 deelnemers was Nederland het best vertegenwoordigd. Onder hen bevond zich ook Mary van Eeghen-Boissevain, voormalig eigenaresse van landgoed De Duinen. Een bezoeker van het Sterkcamp had de indruk dat sommige van de bezoekers waren gekomen voor met name het opdoen van een nieuwe ervaring en voor menselijke broederschap. Volgens hem was het Nederlandse weer niet uitnodigend en er waren bezoekers die amper een woord Engels spraken. Zij kregen daardoor niets mee van de inhoud van de lezingen. 'And yet most of them remained happy till the very last day. This was undoubtedly due, to a great extent, to the efficiency of the organisation'.³³ Waarschijnlijk woonden velen deze bijeenkomsten bij alleen al voor een diep ontroerende geestelijke ervaring om daar simpelweg te zitten kijken naar de schoonheid van Krishnamurti's uiterlijke verschijning.³⁴

Op negenentwintig juli werd het Sterkcamp beëindigd. Dit kamp was wellicht nóg professioneler georganiseerd dan dat van het jaar ervoor. Voor een belangrijk deel was dit het werk van de nieuw aangestelde 'campmanager', de heer A.F. Folkersma.³⁵ Zijn officiële functie-

benaming was echter administrateur. Folkersma werkte vanuit zijn eigen huis in Ommen, genaamd Hei en Dennen. Hij had zowel het landgoed als het Sterkcamp onder zijn beheer.

³¹ In 1924 kwamen 470 bezoekers naar Ommen, in 1925 820. Het Sterkcamp was uitgegroeid tot een klein dorp.

³² De landen waren Argentinië, Oostenrijk, Australië, België, Brazilië, Cuba, Denemarken, Engeland, Egypte, Finland, Frankrijk, Duitsland, Nederland, Hongarije, IJsland, Ierland, Italië, Brits-Indië, Nederlands-Indië, Letland, Litouwen, Noorwegen, Polen, Portugal, Rusland, Schotland, Spanje, Zweden, Zwitserland, Amerika, Wales en Joegoslavië.

³³ Landau, *God is my adventure*, 90.

³⁴ Weeraperuma, S. J. *Krishnamurti zoals ik hem kende*. Den Haag 1990, 17.

³⁵ Folkersma was een gewezen schout-bij-nacht en kort daarvoor uit Nederlands-Indië teruggekomen (uit een getranscribeerd interview met de eerdergenoemde heer H.W. Methorst begin 1988. Transcriptie aanwezig in KDSC).

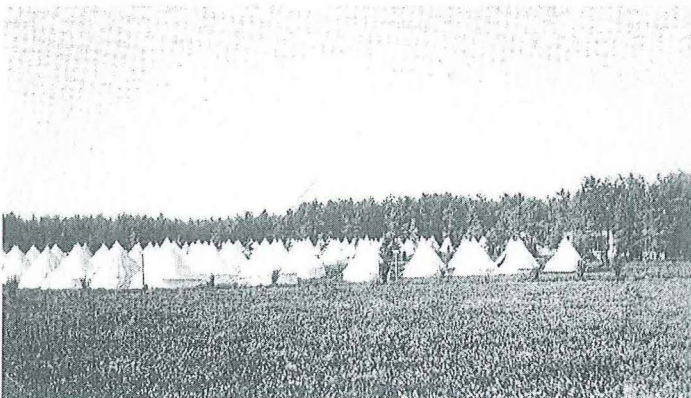
Regels en programma

Voor de bezoekers waren er dezelfde faciliteiten als het jaar daarvoor. Tevens golden ongeveer dezelfde kampregels als het jaar ervoor, met enkele wijzigingen. Zo kon men op zondag pas vanaf zeven uur 's ochtends van de douches gebruik maken en niet meer vanaf zes uur. De baden waren alleen gereserveerd voor de stafleden 'die niet konden wachten tot een douche vrij was'. In het jaar ervoor had men veel problemen met de wc's gehad omdat leden er allerlei rommel ingooiden. Men werd verzocht afval te deponeren in dozen of afvalemmers. Niet voor iedereen was het gebruik van een wc duidelijk. Er waren bezoekers die dachten dat de bak bedoeld was om er de handen in te wassen. De behoefte werd ernaast gedaan.³⁶

De corvees werden via een publicatiebord aangekondigd en niet meer tijdens het avondmaal. De kamp- en keukenstaf was nu ook herkenbaar aan armbanden die oranje van kleur waren. Omdat er het jaar ervoor nogal wat verwarring ontstond doordat bezoekers zelf hun accommodatie wijzigden, had men in 1926 daartoe schriftelijk toestemming nodig van het kampbureau. Mensen die gebruik maakten van meegebrachte stoelen in de grote lezingtent, kregen het verzoek deze zover mogelijk naar achteren te plaatsen. Voor mensen die op de grond zaten bleef er zodoende ruimte over in het midden. De bezoekers kregen ook badges die zij moesten dragen met name tijdens het eten. In vette letters werd in het programmaboekje de volgende tekst afgedrukt:

Members are asked to consider it as a matter of honour not to send any communication whatever to the public Press or to publish anything in Star sectional organs which have not previously appeared in the HERALD OF THE STAR. Suitable arrangements have been made for prompt official publication.³⁷

In de praktijk betekende dit dat de schrijvende pers zoveel mogelijk geweerd werd. Er waren

wederom hutten op het terrein gebouwd die dienst deden als postkantoor, boekwinkel, eerste hulppost en informatiebureau. Het beeld dat het aanzicht van de Besthmenerberg bepaalde waren de witte tenten tussen de bomen (foto links). De bijeenkomsten werden gehouden in een grote tent of in de

openlucht. Voor met name de buitenlandse bezoekers was er een opvoering van 'Het

³⁶ Uit een getranscribeerd interview met de heer R. van der Veen, een kampmedewerker, gedateerd 19 februari 1988 (KDSC).

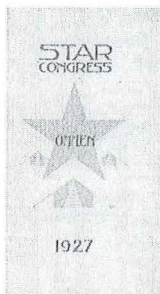
³⁷ Boekje aanwezig in archief KDSC.

huwelijk van Kloris en Roosje', een oud-Hollands toneelstuk. Hét hoogtepunt van de dag was het moment waarop Krishnamurti 's avonds in de schemering het kampvuur aanstak. Terwijl de vlammen hoog oplaaiden tegen de donker wordende lucht zong hij in het Sanskrit een oude mantra gewijd aan Agni, de Vedische god van het Vuur.³⁸ Als het vuur brandde sprak Krishnamurti een half uur lang.³⁹ Juist op dit kamp waren de verwachtingen hoog gespannen. Een half jaar eerder had de wereldleraar Maitreya in India voor het eerst door Krishnamurti gesproken. Alle bezoekers zaten rondom hem en luisterden vol stille aandacht. Wat velen gehoopt hadden gebeurde op een zomeravond in juli. Wederom sprak de wereldleraar door Krishnamurti. In plaats van in de derde persoon te spreken zei hij:

Ik behoor alle mensen toe, allen die mij echt liefhebben, allen die lijden. En als je wilt wandelen, wandel dan met mij.⁴⁰

De opwinding onder de Sterleden was groot. Er vielen mensen flauw. Aan de hoge verwachtingen die bij het begin van het kamp onder de Sterleden leefde was voldaan. Een schaduw over Krishnamurti's manifestatie was de beschuldiging van de Vrij-Katholieke bisschop James Wedgwood. Hij had Besant tijdens de redevoering in het oor gefluisterd dat niet de wereldleraar door Krishnamurti sprak, maar een zwarte magiër.⁴¹ Toen Besant dit later aan Krishnamurti vertelde was hij razend. Hij zei tegen Besant van verdere redevoeringen af te zullen zien als zij Wedgwood geloofde. Het conflict werd in de kiem gesmoord, maar het bracht de scepsis naar buiten die Krishnamurti bezat ten opzichte van bepaalde aspecten binnen het gedachtegoed van de theosofie. Met lede ogen zag hij dat theosofen en leden van de Vrij-Katholieke Kerk tijdens het kamp aparte, vaak rituele bijeenkomsten organiseerden.

Sterkamp 1927

In april 1927 verklaarde Besant vol trots aan de Amerikaanse pers dat de wereldleraar definitief was gekomen. In verband hiermee werd de naam van de Orde veranderd. De toevoeging 'in het Oosten' werd geschrapd.⁴² De Sterleden kregen het verzoek drukwerken waarop de oude naam stond te vernietigen. De doeleinden van de Orde werden aangepast aan de nieuwe situatie. De Orde wilde voortaan 'allen bijeenbrengen die geloven in de tegenwoordigheid van de

³⁸ Deze mantra paste bij Krishnamurti's achtergrond als Brahmaan. Of hij deze mantra in zijn jeugd in Brits-Indië had geleerd is niet duidelijk. Krishnamurti zei regelmatig zich niets meer van zijn verleden te herinneren en er derhalve niet door geconditioneerd te zijn. Tijdens zijn training binnen de Theosofische Vereniging kreeg hij Sanskritles en leerde waarschijnlijk pas later mantra's.

³⁹ *De Ster*, oktober 1926, 187.

⁴⁰ Lutyens, M. *Krishnamurti, jaren van vervulling*. Deventer 1983, 19.

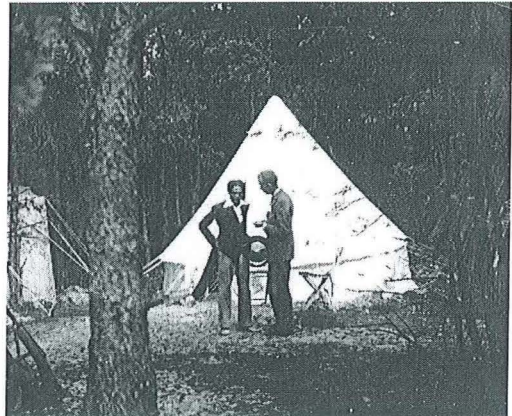
⁴¹ Lutyens, *Krishnamurti, jeugd en bewustwording*, 243.

⁴² Lutyens, *Krishnamurti, jaren van vervulling*, 20.

Wereldleraar in de wereld' en 'met Hem mede te werken voor de bestending Zijner idealen'.⁴³ Eerde zou daarin een belangrijke rol spelen: 'Eerde is een blijvende tempel geworden waarin de Tegenwoordigheid van de Leraar eeuwig kan verblijven, en vanuit dit centrum zullen licht en leven over de wereld verspreid worden'.⁴⁴ De Orde ging een grote toekomst tegemoet, volgens een lid dat opmerkte dat 'Ommen een even belangrijk centrum zal worden voor de nieuwe wereld als Rome en het Vaticaan (dat) voor de oude wereld zijn geweest'.⁴⁵ Krishnamurti's ontwikkeling vertoonde echter geen gelijke tred met die van de Orde van de Ster. Hij begon in dit jaar meer afstand te nemen van degenen die hem zijn rol hadden opgelegd.

Meer bezoekers, meer regels

Het Sterkamp op Eerde vond plaats van zes tot en met twaalf augustus 1927 en werd uitgebreid om meer leden te kunnen herbergen. Men regelde tijdig voldoende tenten voor maximaal drieduizend personen. Er zouden geen inschrijvingen boven dat aantal worden uitgevoerd. Tijdens het Sterkamp waren 2.576 leden aanwezig uit zesendertig landen, de meeste uit Nederland.⁴⁶ De opening werd verricht door Besant en alle leden werden verzocht zich op te stellen langs de weg waarheen zij naar het kamp liepen. Op de uitgebreide deelnemerslijst stond dit jaar ook Philip.⁴⁷ Hij verbleef in de tent met het nummer 672, een éénpersoonstent. Op de foto rechts staat hij afgebeeld met Rajagopal, de secretaris van Krishnamurti.

Voorheen betaalden leden minder als zij een eigen tent meenamen. In 1927 was dat niet aan de orde. De organisatie had geconstateerd dat eigen tenten per hoofd veel meer ruimte innamen dan gewone tenten. Daarom moest men dit jaar *f* 6,- per persoon extra bijdragen als men een eigen tent meenam.⁴⁸ Men moest de tent ook zelf opzetten. De deelnameprijs bedroeg evenals het jaar ervoor *f* 30,- per persoon. Er waren verschillende werklieden en boeren die een paar jaren hadden gespaard om de deelnamekosten te kunnen betalen.⁴⁹ Bij de prijs waren dit jaar ook veldbedden en dunne matrassen inbegrepen. Als men zich laat aanmeldde, kwam daar een bedrag variërend van twee tot vijf

⁴³ *De Ster*, april 1927, 183.

⁴⁴ *Ibidem*, 80.

⁴⁵ *De Ster*, maart 1927, 79.

⁴⁶ Dit jaar waren voor het eerst ook leden aanwezig uit Bulgarije, Tjechoslowakije, Roemenië en Zuid-Afrika.

⁴⁷ Het is niet duidelijk of hij al eerder op de Sterkampen aanwezig was. Volgens zijn oudste dochter ging hij er wellicht 'gewoon naar toe' zonder zich officieel op te geven (persoonlijke optekening).

⁴⁸ *De Ster*, december 1926, 254.

⁴⁹ Landau, *God is my adventure*, 89.

gulden bovenop. Dit jaar werd voor het eerst melding gemaakt dat men geld terug zou ontvangen bij tijdige afmelding. Het maximale te restitueren bedrag was f 25,- per persoon. De deelnemers kregen onder meer openlucht theater te zien: 'The Farewell', een fragment uit het leven van Plato van de hand van P.C. Boutens.

Het aantal kampregels was drastisch toegenomen, naar aanleiding van de ervaringen in de voorafgaande jaren. Naar het scheen waren er bezoekers die in het verleden langer dan tien minuten gebruik maakten van de douche. Er werd de nadruk op gelegd dat men niet langer mocht douchen, gelet op het grote aantal bezoekers. Waarschijnlijk zou iedere tien minuten een bel gaan luiden.⁵⁰ Men moest ditmaal een kop, bord, vork, lepel en mes plus zeep, handdoeken en beddengoed meenemen.

De corvees liepen nog steeds niet soepel, ook al omdat niet iedereen zich

VIII. TRAIN CONNECTIONS FOR DEPARTURE. From Ommen to London	
per Rotavier Lijn:	
Departure Ommen	13.36
Arrival Zwolle	14.17
Departure Zwolle	15.
Arrival Rotterdam, Maasstat.	18.09
Departure Steiner (Boompjes)	19.
Arrival London Vict. Sta.	9.
(via Hook of Holland-Harwich):	
Departure Ommen	17.06
Arrival Zwolle	17.47
Departure Zwolle	18.13
Arrival Rotterdam, Maasstat.	20.22
Departure Rotterdam D.P.	22.13
Arrival London Liv. Sta.	8.38
Ommen-Berlin (via Rualde-Deventer):	
Departure Ommen	7.26
Arrival Deventer	8.35
Departure Deventer	8.40
Arrival Oldenzaal	9.50
Departure Oldenzaal	11.04
Arrival Berlin Prastr.	17.27
Arrival Hamburg	16.03
Ommen-Berlin (via Marnberg-Almelo):	
Departure Ommen	7.25
Arrival Marnberg	7.42
Departure Marnberg	7.50
Arrival Almelo	8.21
Departure Almelo	10.05
Arrival Oldenzaal	10.42
Departure Oldenzaal	11.04
Arrival Berlin	17.27
Arrival Hamburg	16.03

Ommen-Vienna (via Zwolle-Arnhem):	
Departure Ommen	17.06
Arrival Zwolle	17.47
Departure Zwolle	18.31
Arrival Arnhem	28.49
Departure Arnhem	21.49
Arrival Vienna Oubahnhof	33.30
Ommen-Bazel (via Arnhem):	
Departure Ommen	11.03
Arrival Zwolle	12.36
Arrival Arnhem	18.45
Departure Arnhem	15.42
Arrival Bazel	6.45
Ommen-Bazel (via Utrecht-Venlo):	
Departure Ommen	17.06
Arrival Zwolle	17.47
Departure Zwolle	18.13
Arrival Utrecht	19.34
Departure Utrecht	18.45
Arrival Bazel	11.33
Ommen-Paris:	
Dep. Ommen	7.23
Arrival Zwolle	8.52
Dep. Zwolle	8.52
Arrival Utrecht	10.11
Dep. Utrecht	8.59
Arriv. Roosendaal	10.51
Dep. Roosendaal	11.25
for Paris	16.52
Arr. Brussels-Midi	13.01
Arriv. Paris Noord	17.10
Hamburg-Copenhagen (I, II & III Cl.):	
Departure Hamburg	8.45
Arrival Copenhagen	19.05

aangesproken voelde mee te helpen. Aan de bezoekers werd dit jaar vooraf aangegeven welke hulp de organisatie nodig had. Verder kreeg men de vertrek- en aankomsttijden van treinen die vanuit verschillende Europese bestemmingen naar Ommen reden (zie afbeelding links). Bij de kampregels werd ditmaal duidelijk gesteld dat honden niet toegelaten werden. En daar in het verleden nog wel tot laat in de avond in de tenten gepraat werd, kregen de bezoekers dit jaar het dringende

verzoek na half elf stil te zijn. Blijkbaar was het verzoek om na tien uur 's avonds al stil te zijn niet houdbaar. De namen van diegenen die zich er niet aan hielden konden doorgegeven worden aan het kampmanagement. Omdat er verleden jaar een aantal leden per auto of fiets waren gekomen na tien uur 's avonds, deelde de organisatie mee dat men niemand meer zou toelaten na die tijd. Tenzij men met de trein kwam. Leden met een ziekte onder de leden of huidaandoeningen werd gevraagd thuis te blijven.

Houten hutten

Nieuw was dat individuele leden voor circa driehonderd gulden een houten hut op het terrein konden laten bouwen. Een groter exemplaar zou rond de duizend gulden gaan kosten. De hutten kwamen in eigendom bij het kampmanagement, maar konden tijdens alle komende

⁵⁰ The Star Congress, 1927 (KDSC).

Sterkampen door de desbetreffende leden gebruikt worden. Men moest dan nog wel lid zijn van de Orde. De hutten waren aangesloten op de waterleiding en hadden elektrisch licht. Voor het eerst was op het kamp ook een officieel postkantoor aanwezig.

Het menu bleef een onderwerp van zorg. De één wilde meer gekookte aardappelen, terwijl een ander juist veel rauwe groenten wilde. De kampleiding deed het voorstel om de culinaire smaak een week thuis te laten. Verder waren er in het verleden leden geweest die niet-leden in hun tent hadden gehuisvest. Als dat nogmaals zou gebeuren, zouden de leden plus de bezoekers van het kamp verwijderd worden.

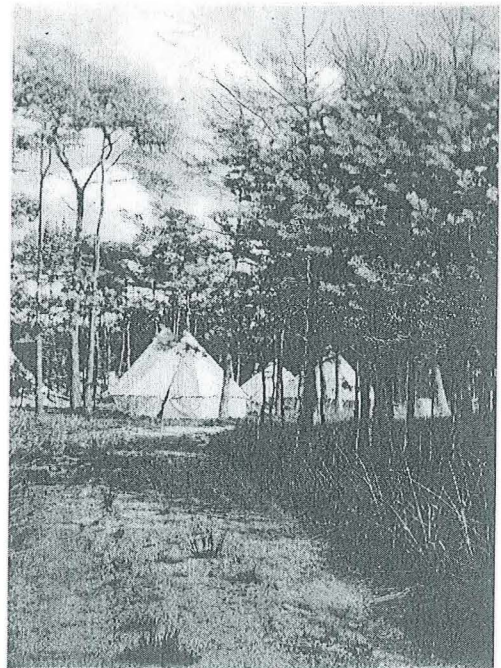
Er waren dit keer ook enkele dagarrangementen, waarvoor men vijf gulden per persoon moest betalen. Wilde men van de maaltijd gebruik maken, dan kwam er drie gulden boven deze prijs op. Het was niet toegestaan in het Sterkamp te overnachten. De lezingen werden dit jaar vertaald in het Duits, Frans en Nederlands.

Ook aan de herkenbaarheid van leden van de organisatie was verder gewerkt. De leden van het kampmanagement droegen dit jaar goudkleurige badges met daarop 'campmanagement'. De hoofden van de verschillende afdelingen droegen zilverkleurige badges met de naam van de desbetreffende afdeling. Assistenten droegen bronskleurige exemplaren met daarop de naam van de desbetreffende afdeling.

In de lezingtent stonden nu ook banken. Daarachter mocht men met eigen stoelen plaatsnemen. Daarvóór zaten mensen op de grond. Er waren plaatsen voor mensen met gehoorproblemen.

Men moest dan wel speciale badges aanvragen. De tenten werden geïnspecteerd tussen tien en twaalf uur. Veel nadruk werd gelegd op het punctueel naleven van alle genoemde tijden. Een ander, algemeen verzoek was 'to be gay without being loud and quiet without being dull'.⁵¹

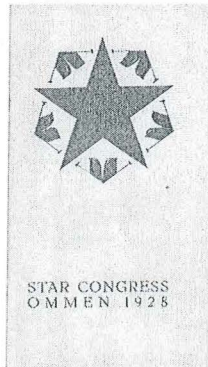
In 1926 was het kampvuur voor de pers taboe. Deze restrictie werd echter in 1927 ingetrokken en de kampleiding drong erop aan dat de pers de bijeenkomsten kwam bijwonen. De *Provinciale Overijsselsche en Zwolsche Courant* meldde inderdaad dat het kampbestuur zijn terughoudendheid van het jaar daarvoor had laten varen. Zestien verslaggevers mochten een kijkje nemen. Het jaar daarvoor waren het er twee. Ook mochten de journalisten vragen stellen aan Krishnamurti. De krant maakte ook melding van een klein incident bij het begin van de rede van Besant. Eén van de toehoorders stond op en deelde

⁵¹ Overgenomen uit het desbetreffende programmaboekje (KDSC).

de wachtende menigte mee 'dat hij het onbillijk achtte, dat voor deze bijeenkomst entree geheven werd, omdat Christus vroeger ook geen entreegeld hief als hij sprak. De ongenode spreker wilde dit juist met een bijbeltekst accentueren, toen hij schielijk door de kampeiders uit de tent werd verwijderd'.⁵² Krishnamurti stelde tijdens dit Sterkamp de deelnemers teleur door te zeggen: 'Niemand kan u bevrijding schenken, u dient deze zelf innerlijk te veroveren'.

Sterkamp 1928

Een jaar later, in 1928, was Krishnamurti in zijn ontwikkeling naar onafhankelijkheid van de Theosofische Vereniging een stap verder. Vanuit Eerde schreef hij Besant, die ziek in Londen was gebleven: 'Wat zijn sommige mensen toch verbitterd, vooral degenen die eigenlijk beter zouden moeten weten (...) De mensen verzetten zich op een zeer dwaze, vijandige wijze tegen hetgeen ik zeg en dat vind ik erg jammer'.⁵³

Krishnamurti betreurde het in zijn brief dat Besant niet naar Eerde kon komen. De kamporganisatie had speciaal voor haar een huisje laten bouwen. Niet alleen voor Besant was er een huisje, ook Krishnamurti had een eigen hut waar hij tussen de bijeenkomsten door kon uitrusten. Deze hut was gemaakt van hout, had een zeskantige grondvorm en een rieten dak. Er was een grote rustbank in gemaakt met gedraaide poten. De buitendeur kon worden afgesloten met een cilinderslot met platte sleutel en grote toetrekknoppen. De binnendeurkrukken en draairaamsluitingen waren niet bekleed met materialen van dierlijke oorsprong. Er was geen elektriciteit. De sanitaire voorzieningen waren summier. Naar het schijnt was het huisje aan Krishnamurti aangeboden door de Italiaanse markiezin Viteletzky.⁵⁴ Aan de vooravond van de opening van het Sterkamp zei Krishnamurti dat hij de Orde onmiddellijk zou ontbinden, als men beweerde dat dit de enige organisatie was die aanspraak kon maken op de waarheid.

Het Sterkamp duurde van drie tot en met negen augustus. Het aantal bezoekers was ongeveer gelijk aan het jaar ervoor: 2.547 deelnemers uit 37 landen. Bijna de helft was afkomstig uit Nederland. De organisatie en voorzieningen waren in grote lijnen dezelfde als in de voorgaande jaren. De onderverdeling in kleine en grote hutten kende men dit jaar niet. Er waren nu hutten eerste en tweede klasse. De hutten met het kenmerk eerste klasse hadden elektrisch licht, warme en koude douche, moderne sanitaire inrichtingen en kampmeubels. De aanschafprijs bedroeg f 1.400,-. Een hut van de tweede klasse was goedkoper. Voor een prijs van f 900,- had men een hut met alleen elektrisch licht en kampmeubels. Nieuw was dat de poortwachters nu ook herkenbaar waren aan een koperen badge op de mouw.

⁵² *Provinciale Overijsselsche en Zwolsche Courant*, 8 augustus 1927.

⁵³ Lutyens, *Krishnamurti, jeugd en bewustwording*, 267.

⁵⁴ Informatie gekregen van de heer J. Schuurman.

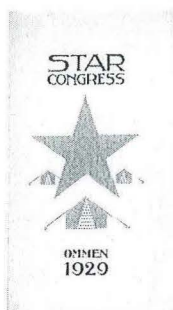
Er was dit jaar ook een speciaal persbureau in het leven geroepen om nauwkeurige verslagen aan de bladen uit te reiken. De leden werd gevraagd om geen informatie aan wie dan ook te geven zonder vooraf het persbureau geraadpleegd te hebben. Ook was er een ziekenboeg ingericht alwaar zowel overdag als 's nachts verpleegkundigen aanwezig waren. Tevens was er een speciale tent ingericht om dienst te doen als een garderobe. Men moest tien cent per keer betalen of twee gulden voor de gehele kampperiode. Wilde men wassen of strijken, dan waren er voorzieningen in een speciale tent. De kosten voor zowel het wassen als het strijken waren vijftieng cent voor maximaal een half uur. Voor het eerst werd ook een kapsalon voor zowel dames als heren geopend. Speciaal daarvoor getrainde leden namen de werkzaamheden op zich.

Busdienst

Nieuw was een busdienst tussen het Sterkamp en het station en verschillende hotels in Ommen en omgeving. Deze bussen en het vervoer van de bagage waren gratis op de dag van vertrek. Van en naar Hotel Balkbrug reed geen bus. Waarschijnlijk omdat dat te ver uit de richting lag. Leden werd geadviseerd om van daaruit eventueel de stoomtram naar Zwolle te nemen.

Krishnamurti had aangegeven dat niets van zijn redevoeringen mocht worden gepubliceerd. Er zou een officiële publicatie komen, uitgegeven door de inmiddels opgerichte Star Publishing Trust. Naast de gebruikelijke dagelijkse lezingen van Krishnamurti, werd onder leiding van enkele leden op donderdag zeven augustus een symposium gehouden waar gediscussieerd werd over het doel in het leven. Op deze dag stond er geen inbreng van Krishnamurti op het programma. 's Avonds was er een openlucht opvoering van 'De Bacchanten' van Euripides. Tijdens één van zijn redevoeringen op het Sterkamp hield Krishnamurti de aanwezigen voor dat ze zich aan niets en niemand moesten onderwerpen.

Opheffing Orde van de Ster in 1929

De verwijdering die zich tussen Krishnamurti en de Orde van de Ster aan het voltrekken was kwam nog niet tot uitdrukking in het aantal aanmeldingen voor het Sterkamp in 1929. Er kwamen 2.806 leden uit 41 landen naar Eerde.⁵⁵ Voor het eerst waren er ook leden uit Luxemburg, Mexico en Nieuw-Zeeland. Eveneens voor het eerst waren vijfhonderd toegangsbewijzen gereserveerd voor niet-leden. Philip en Willie (zie foto op de volgende pagina, waar zij in gesprek zijn met twee dames) waren inmiddels getrouwd en verbleven in het gedeelte met tenten voor gehuwden. Er werd dit jaar niet alleen gebruik gemaakt van tenten, hutten en

⁵⁵ De organisatie vermeldt bij het overzicht van landen naast Holland ook Ommen. Uit Ommen waren 124 leden afkomstig. Uit Holland 1.105.

hotels, maar ook enkele villa's in Ommen boden onderdak. Op zaterdag drie augustus 1929 om 11.00 uur begon Krishnamurti zijn historisch geworden toespraak met de woorden: 'Wij zullen dezen morgen de ontbinding van de Orde van de Ster bespreken'.⁵⁶ Duizenden luisteraars zowel op Eerde als aan de radio, hoorden hoe Krishnamurti uiteenzette waarom hij de Orde ophief. Onder hen was Besant. De Orde telde op dat moment ruim 100.000 leden.⁵⁷

Krishnamurti sprak:

Ik houd vol, dat Waarheid een ongebaand land is, en gij kunt het langs geen enkel pad benaderen, door geen enkele godsdienst, door geen enkele secte (...) Een geloof is zuiver een individuele kwestie, en gij kunt en moet dit niet organiseren. Als gij het doet, wordt het levenloos, gekristalliseerd (...) Gij moet tot de waarheid opklimmen, zij kan niet voor u 'naar beneden gehaald' of georganiseerd worden (...) Organisaties wekken alleen uiterlijke belangstelling (...) Ten spijt van dit alles zult gij waarschijnlijk andere Orden vormen, zult gij voortgaan met te behoren tot andere organisaties, die naar de Waarheid zoeken. Ik wensch tot geen enkele geestelijke organisatie te behoren, begrijp dit goed (...) Zodraa gij iemand volgt, houdt gij op de Waarheid te volgen (...) Ik ben slechts voor één essentieel ding geïnteresseerd: den mensch vrij te maken. Ik wensch hem te bevrijden van alle kooien, van alle vrees, en geen godsdiensten, nieuwe secten te stichten, noch nieuwe theorieën en nieuwe filosofieën te vestigen. Dan zult gij mij natuurlijk vragen, waarom ik de wereld doortrek, om voortdurend te spreken. Ik zal u vertellen om welke reden ik dit doe: niet omdat ik aanhang verlang, niet omdat ik een speciale groep van speciale discipelen wensch (...) Ook is het niet de verlokking van geld, noch het verlangen, een gemakkelijk leven te leiden, dat mij aantrekt (...) Zoals ik gezegd heb, heb ik maar één doel: den mensch vrij te maken, hem aan te sporen tot vrijheid, hem te helpen alle begrenzingsen weg te breken, want dat alleen zal hem eeuwig geluk geven, zal hem de onvoorwaardelijke werkelijkheid van het zelf geven. Omdat ik vrij ben, onbelemmerd, geheel, niet een deel, niet de betrekkelijke, maar de geheele Waarheid, die eeuwig is, verlang ik, dat zij, die trachten mij te begrijpen, vrij zijn, mij niet volgen, niet van mij een kooi maken, die een godsdienst, een secte zal worden. Zij behoren liever vrij te zijn van alle vrees – van de vrees voor den godsdienst, van de vrees voor verlossing, van de vrees voor geestelijkheid, van de vrees voor liefde, van de vrees voor den dood, van de vrees voor het leven zelf (...) Gij hebt u gedurende achttien jaren voorbereid, en ziet hoeveel moeilijkheden er zijn op den weg tot begrijpen, hoeveel complicaties, hoeveel

⁵⁶ Brochure *De ontbinding van de Orde van de Ster*, 1 (KDSC).

⁵⁷ Wormgoor, *Ommen op de drempel van de moderne tijd*, 154. Ik heb in de archieven niet kunnen achterhalen of het om een geschat of werkelijk aantal gaat.

onbeduidende dingen (...) Gij wilt uw eigen goden hebben, - nieuwe goden inplaats van de oude, - nieuwe godsdiensten in stede van de oude, nieuwe vormen inplaats van de oude, alles even waardeloos, alle hinderpalen, alle begrenzingsen (...) Organisaties kunnen u niet vrij maken. Niemand buiten u kan u vrij maken (...) Gij meent, dat slechts bepaalde menschen den sleutel tot het Koninkrijk van Geluk bezitten. Niemand bezit haar. Niemand heeft de autoriteit die sleutel te bezitten. De sleutel is uw eigen zelf, en in de ontplooiing en de zuivering en in de onverdorvenheid van dat zelf alleen is het Koninkrijk van Eeuwigheid.⁵⁸

Ik citeer hier uitvoerig, omdat deze rede een breekpunt vormt in de geschiedenis van de beweging rond Krishnamurti. Voor veel aanhangers was zijn besluit een bittere teleurstelling. Krishnamurti wilde geen beweging en geen volgelingen. Hij wees mensen erop dat een ieder zelf verantwoordelijk is voor zijn daden. Men moest zélf nadenken, niet bij hem te rade gaan. Sommigen keerden zich van hem af. Anderen bleven geloven in zijn idealen en bleven de Sterkampen bezoeken. Philip behoorde tot de laatste categorie.

Sterkamp 1929

Het Sterkamp in 1929 was opgezet zoals alle jaren ervoor. Er was een optreden van Raden Mas Jodjana met dansen uit Java. Er was een speciale folder gemaakt als toelichting op de verschillende dansen. Men kon ook een excursie maken naar de Edith Hof en de Edith School.⁵⁹ Dit jaar werd ook het kasteel opengesteld voor bezoek. In het tentenkamp was een apart

gedeelte gereserveerd voor de verschillende nationale vertegenwoordigers. De bezoekers aan de lezingen en meditaties werden verzocht om vijf minuten voor aanvang aanwezig te zijn. Punctualiteit stond nog altijd hoog in het vaandel.

Op zondag 4 augustus was een zogenaamde publieke dag gepland. Ook niet-leden mochten die dag het kamp bezoeken. Door middel van aanplakbiljetten werd er de aandacht op gevestigd. Het programma bestond uit twee gezamenlijke maaltijden 's middags en 's avonds, twee toespraken van Krishnamurti en een bezichtiging van het kamp en de bossen van Eerde. Er reden extra treinen heen en terug van Den Haag, Rotterdam, Amsterdam,

⁵⁸ Brochure *De ontbinding van de Orde van de Ster*, 1-6 (KDSC).

⁵⁹ Voor een duiding van beide verwijs ik naar hoofdstuk vijf.

Amersfoort en Zwolle. Er kwamen die dag ongeveer drieduizend mensen naar Ommen.⁶⁰ De prijs voor een dagretour inclusief twee maaltijden lag tussen de zes en elf gulden, afhankelijk van de plaats waaruit men vertrok en de klasse waarin men reisde.

Het weer zat die dag niet mee. Ommen werd geteisterd door hevige stortbuien al direct bij de aankomst van de extra treinen. Vele reeds aanwezige bezoekers verhuisden van de kamptenten naar particulieren, hotels, pakhuizen en dergelijke. De *Provinciale Overijsselsche en Zwolsche Courant* meldde dat alles in Ommen bezet was.⁶¹ Door de enorme drukte die er in de straten van Ommen heerste door het grote aantal bezoekers aan het Sterkamp 'geraakte de 73-jarige vrouw H. tusschen twee passeerende auto's. Een geneesheer constateerde een lichte hersenschudding. Haar toestand is niet levensgevaarlijk'.⁶² Menig Ommenaar zag de ontwikkeling met lede ogen aan. In gereformeerde kringen gold het gezegde: 'Alle dommen komen in drommen naar Ommen'.⁶³ De gereformeerde kerk stond gereserveerd tegenover contacten tussen theosofen en lidmaten. Al in 1927 besloot de kerkenraad om mensen die op zondag in het Sterkamp hadden gewerkt, officieel te vermanen.⁶⁴

In Ommen deden de wildste verhalen over de Sterkampen de ronde. Zo werd er bijvoorbeeld verteld dat er om de zoveel tijd iemand geofferd moest worden. Ook zou er 'een kereltje in een kastje zitten' dat men van tijd tot tijd liet zien. Het ging hier waarschijnlijk om een meditatiekamer waar wierook werd gebrand en waar men zich kon afzonderen. In een hoek op een brandkast stond een bronzen borstbeeld van Krishnamurti. Ommenaren dachten dat dit beeld aanbeden werd.⁶⁵ Los van dit alles waren de Sterkampen goed voor de beurzen van verschillende ondernemers in Ommen.

Nieuw werkplan

Nadat aan het kamp, waarin de Orde van de Ster ophield te bestaan, een einde was gekomen bleven meer dan zestig gasten nog gedurende bijna een week achter in het kasteel. Ze bespraken wat de ontbinding van de organisatie voor gevolgen had. Er was door Rajagopal, de secretaris van Krishnamurti, een kleine brochure opgesteld waarin uiteengezet werd hoe zaken in de toekomst geregeld zouden worden. Over de opheffing van de Orde stond daarin het volgende:

⁶⁰ Aantal bezoekers overgenomen uit een getranscribeerd interview met mevrouw T. van Egmond-Folkersma, gedateerd eind 1987 (KDSC).

⁶¹ *Provinciale Overijsselsche en Zwolsche Courant*, 5 augustus 1929.

⁶² *Provinciale Overijsselsche en Zwolsche Courant*, 6 augustus 1929.

⁶³ Opgetekend op 20 april 2005 tijdens een gesprek met de heer J. Soer, beheerder van het Streekmuseum in Ommen.

⁶⁴ Wormgoor, *Ommen op de drempel van de moderne tijd*, 152. Archief van de Gereformeerde Kerk Ommen, inv. 6. Notulen kerkenraad d.d. 8 augustus 1927.

⁶⁵ Herleid uit een ongedateerd interview dat de heer J. Lucas heeft gehad met de heer J. Meijerink.

De orde was gebaseerd op een geloof, maar dat geloof is niet zóó levend geweest dat 't het karakter harer belijders heeft omgevormd. Organisaties hebben nooit groote mannen voortgebracht, integedeel: groote mannen zijn gerijpt ondanks organisaties. De grootheid van Krishnamurti is niet geschapen door de Orde van de Ster, maar door zijn eigen individueel pogen en zijn eigen individueel strijden. Nu heeft hij voor zijn werk menschen van noode die een diep begrijpen en een brandend enthousiasme in zich vereenigd hebben. Dat moet eveneens het gevolg zijn van persoonlijk streven.

Als een organisatie hebben wij niet den storm doen ontstaan die de wereld in beweging heeft gebracht en het gevaar is dat de Orde, als zij zou blijven bestaan, een schuilplaats voor onverschilligen en zwakken zou worden. De storm zal komen, maar door enkelingen en niet door eenige organisatie. Om kort te gaan, de Orde is door haar Hoofd ontbonden, omdat haar bestaan niet langer gerechtvaardigd was (...) De opheffing van de Orde van de Ster toont eenvoudig aan, dat elk individu vrij is op eigen wijze uitdrukking te geven aan zijn innerlijke overtuigingen en geloof.⁶⁶

Het werkplan voorzag erin dat de verschillende activiteiten die een plaats hadden gehad in de Orde van de Ster werden verdeeld in vijf geledingen. Allereerst Eerde alwaar ook in de toekomst Krishnamurti tijdens een kamp met grote groepen mensen in persoonlijk contact kon komen. De werkzaamheden werden ondergebracht in de Eerde Stichting. De tweede geleding werd een centrum voor Amerika gevestigd in Ojai, Californië. Daar zou eveneens jaarlijks een kamp gehouden worden onder de vlag van de 'Ojai Camp Corporation'.⁶⁷ De derde geleding werd de 'Rishi Valley Trust' die in Brits-Indië voorzag in de behoeften van geheel Azië. De vierde geleding werd gevestigd in Australië alwaar het werk zich concentreerde in Sydney. Daar zou een amfitheater gebouwd worden. De trust kreeg de naam 'The Amphitheatre Trust'. De laatste geleding opereerde eveneens vanuit Eerde. De internationale Star Publishing Trust zou de publicatie van Krishnamurti's geschriften in boeken, brochures en tijdschriften verzorgen. De naam Ster werd uit praktische overwegingen aangehouden. Maar, zo werd echter expliciet gesteld, die naam had geen enkel occult of mystiek oogmerk. De Star Publishing Trust zou ook de publicatie van het *International Star Bulletin* op zich nemen. Het blad kreeg een nieuw karakter en diende als schakel tussen Krishnamurti en allen die belangstelling hadden voor zijn denkbeelden. De verschillende andere Ster-tijdschriften hielden op te bestaan.⁶⁸

⁶⁶ Brochure *De opheffing der Orde van de Ster*, 2 (KDSC).

⁶⁷ Krishnamurti vond de atmosfeer in Ojai heel plezierig. 'It beats Holland, though perhaps not Ommen' (geciteerd uit een brief van Krishnamurti aan mevrouw A. Korndörffer gedateerd 18 augustus 1934 (Archief KDSC). Mevrouw Korndörffer was een regelmatige bezoeker van de Sterkampen. Ze deed dan ook huishoudelijk werk voor Krishnamurti en zorgde voor het eten in zijn tenthut. Zij stond mede aan de basis van het KDSC in Deventer.

⁶⁸ Brochure *De opheffing der Orde van de Ster*, 2-6 (KDSC). *De Ster* werd uitgegeven in twintig landen, in veertien verschillende talen. Het blad had vertegenwoordigers in zevenenveertig landen. Het tijdschrift bestond anno 1929 uit twee delen: het internationale gedeelte uitgegeven onder de supervisie van de International Editorial Board te Eerde alsmede een nationaal gedeelte samengesteld door de nationale redacteur in elk land.

Sterkampen na de opheffing van de Orde

Krishnamurti's voornemen om met het verleden te breken was rigoureuus. Hij wilde van de verantwoordelijkheid van Eerde af. Het landgoed en het kasteel Eerde gaf hij terug aan Philip, de vorige eigenaar. Het terrein waar de Sterkampen gehouden werden, ca. 340 hectare, bleef in het bezit van de Eerde Stichting. Daarnaast kon de Stichting over een paar huizen in Ommen beschikken. In 1930 werd het eerste Sterkamp gehouden na de opheffing van de Orde. Voor het eerst was Leadbeater aanwezig.⁶⁹ Ook Besant was weer naar Ommen gekomen. De beide oudgedienden waren er getuige van dat het kamp ook een groep belangstellenden trok die niets met de Theosofische Vereniging te maken had. De theosofen bleven echter wel de toon aangeven in de organisatie van de kampen.⁷⁰ De plaatselijke krant vermeldde dat er driehonderd bezoekers minder waren dan het jaar ervoor. Zij vertegenwoordigden zesenvestig nationaliteiten.⁷¹ Volgens het officiële programmaboekje waren het er ruim vierhonderdvijftig minder. Er hadden zich 2.349 deelnemers uit vierendertig landen aangemeld.⁷²

Ook werd weer een zogenaamde 'public day' gehouden voor een ieder die nader kennis wilde maken met het kamp, de gezonde buitenlucht en het wezen van Krishnamurti's leer. De in haar tijd fameuze Duitse pianiste Elly Ney speelde tijdens het Sterkamp.⁷³ Met name de 'Mondscheinsonate' van Beethoven stond veel bezoekers in het geheugen gegrift. Op haar verzoek mocht er niet geapplaudisseerd worden, zo gaf het programmaboekje aan. Achterliggende gedachte was dat het handgeklap een té scherp geluid met zich meebracht, hetgeen de sfeer zou verstoren. In plaats van te klappen wuifden de aanwezigen met hun handen.⁷⁴

In 1931 liep het bezoekersaantal terug naar 1.723 uit tweeëndertig landen. De meeste van hen kwamen uit Nederland en Engeland. Men diende voor deelname veertig gulden te betalen. Krishnamurti was al weken voordat het kamp begon naar Eerde gekomen en woonde in een hut op het terrein. Tijdens de eerste dag van het kamp was er sprake van wat een journalist van *Het Vaderland* een 'stortbui-ellende' noemde. De mensen konden de ergste regen in de trein afwachten, omdat die niet verder hoefde. Maar het hield niet op. Uiteindelijk gingen de bezoekers met bussen naar het kampterrein. In de loop van de middag nam de regen eindelijk af en namen de drukte en gezelligheid toe. In de loop van de avond

⁶⁹ Charles Webster Leadbeater was de rechterhand van Annie Besant en 'ontdekker' van Krishnamurti. Zie ook hoofdstuk drie.

⁷⁰ Uit een getranscribeerd interview met de heer H.W. Methorst, begin 1988 (KDSC).

⁷¹ *Provinciale Overijsselsche en Zwolsche Courant*, 4 augustus 1930.

⁷² In tegenstelling tot voorgaande jaren waren er geen bezoekers uit Argentinië, Australië, Bulgarije, Canada, Chili, Cuba, Egypte, Finland, Letland, Litouwen, Mexico en Nieuw-Zeeland. Daar stond tegenover dat er nu wel drie bezoekers uit China aanwezig waren, één uit Porto Rico en zeven uit Joegoslavië.

⁷³ Kroft, *Waarheid zonder weg*, 87. Elly Ney leefde van 1882 tot 1968. Ze studeerde aan de conservatoria van Keulen en Wenen en doceerde aan onder meer het Keulse conservatorium en het Mozarteum in Salzburg. Ze trad veel op met de door haar respectievelijk in 1914 en 1929 opgerichte Elly Ney-trio's. Ze maakte als soliste tournees door Europa en Amerika en verwierf vooral als Beethoven-vertolkster een grote naam. Van 1911 tot 1927 was zij gehuwd met de Nederlandse dirigent Willem van Hoogstraten (*Grote Winkler Prins*, deel 17, 116).

⁷⁴ Persoonlijk opgetekend in een gesprek met mevrouw J. Doornbos d.d. 6 juni 2005. Zij was op dit Sterkamp aanwezig.

begon het echter wederom te regenen.⁷⁵ De journalist van *Het Vaderland* had wat tegenslag de eerste avond en bracht de lezers daarvan beeldend op de hoogte:

Door een keten van misverstanden was het kampbestuur vergeten, dat kampeeren niet ieders werk is en het veronderstelde, dat de Pers zich kampbewust had voorbereid (...) Enfin, bij een zaklantaarntje hebben we in de stoellooze tent in het lakenloos kampbed gewerkt. Boven ons uitte zich het Lied des Regens in alle toonaarden: pianissimo, forto en fortissimo, meest forto, terwijl het fortissimo intrad, wanneer de rukwind eenige zwaar geladen takken boven ons zich ontlasten deed. Naarmate de regenbedeeling vorderde, begon de grond eigenaardig te geuren, waartegen geen verweer is, indien men geen wol op onbedekte lichaamsdeelen verdragen kan. Dat kon de Deensche collega wel, maar trots dien deken had hij het koud, lag hij zóó te rillen, dat de trilling zich over de drie naast elkaar geplaatste kampbedden voortplantte en zich bij de slaapstorende invloeden voegde. Ontenthandig konden we bovendien de slaapgelegenheid niet goed afsluiten en de wind meldde zich telkens als slaapgenoot aan (...) Om acht uur reveil en naar de douche; ja wel, maar we hadden geen handdoeken en wij besloten in Vredesnaam om een partij zakdoeken daaraan te offeren. Gelukkig was de douche-beheerder, ons voornemen uit de hand met zakdoeken vermoedend, zoo vriendelijk een overtolligen handdoek van zijn bezit ter beschikking te stellen. In de ochtendvreugde en in den gezelligen internationalen optocht naar de ontbijttenten was spoedig alle ongemak vergeten. Het is werkelijk merkwaardig, zoo spoedig men zich in dit kostelijke kamp thuis voelt. En toen het zonnetje doorbrak en mijn armen metgezel [de Deense collega] de permanente rilling van het lijf nam, was alles weer goed. Intusschen, kampeeren moet je een beetje leren.⁷⁶

Ook deed hij verslag van de bezoekers van het kamp:

Tegen elven stroomde van alle kanten de bonte, opgewekte menigte – 1300 vrouwen en 400 mannen – naar de groote vergadertent, welke tegelijk aan circus en zendingsfeesten denken deed. Een zeldzame aanblik. Langs de rechtszijde in het midden 't ledige podium, enkel gedekt door een stuk kleed; en voor de microfoon er om heen een in de kleurige kampkleeren gedoste, op zeilen zittende schare menschen en daar achter op stoelen nog eens een bonte massa exemplaren van het menschelijk geslacht. Vroolijk gekeuvel hing in de lucht, een geroezemoes als in een bijenkorf. Daar verscheen achter het podium, te voorschijn glippend door een spleet, Krishnamurti's secretaris, allerzondelingst uitgedost: blauw blazertje, grijze broek en... pikzwarte handschoenen [die bedekten een tijdelijke aandoening van de huid].

⁷⁵ *Het Vaderland*, 29 juli 1931 (artikel verschenen in *Persstemmen over Krishnamurti* uitgegeven in 1932 door de Star Publishing Trust).

⁷⁶ *Het Vaderland*, 30 juli 1931 (artikel verschenen in *Persstemmen over Krishnamurti* uitgegeven in 1932 door de Star Publishing Trust).

Even later kwam aan de overzijde Krishnamurti binnengestapt, ook in blauw blazertje, grijze broek, maar zonder handschoenen, met overjas en parapluie gewapend, door en door simpel.

Na afloop van de lezing had de journalist een onderhoud met enkele leden van het kampbestuur:

In dit kamp, in de levensomstandigheden hier, zeiden zij, gaat Krishnamurti's leer er zoo goed in, maar het is zoo moeilijk na den kamproes het leven van allen dag weer in te gaan. Zelfs de kampeeders veranderen zoo na terugkeer. Men kent ze soms in het dagelijksch leven nauwelijks terug.

Hij zocht hiervoor een verklaring.

Eén ding staat vast – het is hier in Ommen geen kamp van geëxalteerde dames en dito heeren, die er een hobby op na houden en een excentriciteit naloopen. In het opzicht van doodgewone, zelfs nuchtere, niet gewichtig doende of gewichtig piekerende menschen, is het vroolijke kamp te midden der lachende korenvelden, ons een openbaring geweest (...) Toen wij Ommenwaarts gingen, waren wij niet zonder eenig vooroordeel. Dát vooroordeel is spoedig verdwenen na kennismaking en vooral samenspreking met de honderden, die nu al acht jaar lang, eenige dagen samenleving met den Wereldleraar boven alles verkiezen. Buiten kijf is er vrouwelijke dweepbegeerte mede in het spel en deze gemoedsgesteldheid gaat soms heelemaal buiten Krishnamurti's leer om, ja, we gelooven zelfs, dat bij een goed aantal hoorderessen en hoorders die vereering stijgt naarmate het begrijpen van zijn leer daalt. Men moet echter de vergadertent zelf bezocht en de geen oogenblik verstoorde aandacht gezien hebben, om tot de overtuiging te komen, dat deze man tot de schare iets te zeggen geeft, dat hoofd en hart vervult. Zelden zagen wij zoo'n aandacht, zoo'n toewijding in het hooren en in zich opnemen van werkelijk lang niet altijd gemakkelijke en duidelijke redevoeringen.

Aan het kampvuur deden wij een nieuwe ontdekking. Zij was het zwijgen van ruim zeventien

honderd menschen, niet een paar minuten, maar een half uur of langer. Men stelle zich voor: een brandstapel en daar omheen, op ruglooze bankjes gezeten, honderden menschen. De kampvuurplaats is omringd van heuvels en bosch. Op die heuvels hadden zich ook enkelen in schilderachtige wanorde neergeveld en eenige jongeren – wij hebben ook een zuigeling in het kamp gezien – hadden een plaats in de bomen gekozen. Zachte eenvoudige vioolmuziek sprak het gemoed aan. Toen de

schemer ging invallen, verscheen Krishnamurti en ging zitten op een stoel, naast het podium

met microfoon. De veelhoofdige menigte zweeg plotseling en zij bleef zwijgen. Na een tien minuten naderde Krishnamurti den houtstapel en stak dien aan. Daarna ging hij weer zitten en de menigte zweeg nog steeds. Eindelijk stond hij voor de microfoon en zeide eenige woorden over de avondstilte, waarin de zorgen van den dag wegvallen en welke den mensch ontvankelijk maakt voor het hooren van de stem des Levens. Doodeenvoudig, maar het gaf voedsel aan de reeds zoo weldadige stemming van stilte en rust. Daarna ging Krishnamurti weer eenige oogenblikken zitten, om vervolgens te verdwijnen. Al dien tijd zat de menigte, keek naar haar leeraar en naar de vlammen, maar zweeg, zweeg volkomen. En zoo gaat het elken avond; soms zegt Krishnamurti niets, maar zoo lang als hij er is, kijkt de menigte en zwijgt. Alleen al die merkwaardige les van het dagelijks een half uur zwijgen om het kampvuur lijkt ons niet zonder beteekenis. De beteekenis groeit nog als men bedenkt, dat van de 1700 aanwezigen 1300 vrouwen waren [volgens een opgave van de organisatie waren er 486 mannen en 1237 vrouwen] (...) Waaraan dachten al die menschen al dien tijd? Aan Krishnamurti? Aan zijn moeilijke, vreemde lessen? (...) Wij hebben – wellicht enkel in een flits – er iets van begrepen, hoe het mogelijk is, dat honderden uit alle deelen der wereld de verre reis, de kosten, de moeiten er voor over hebben, in dit door de natuur heerlijk gezegende, maar vegetarische, onder alcohol- en rookverbod liggende, maar dans- en jasz- [jazz] en muzieklooze, met sport nooddruftig verzorgde, aan modern comfort gespeende kamp dagelijks anderhalf uur in de vergadertent en om 't kampvuur met den stillen, voor vermoedelijk het meerendeel der hoorders onbegrepen woorden zeggende Oosterling samen te zijn. Met het afdoend tooverwoord suggestie doen we hier niets, want men ontmoet telkens nuchtere en zelfs zeer nuchtere menschen, dadelijk bereid in gulle oprechtheid iets van hun ziel open te leggen en van de gedachtenwereld, welke Krishnamurti daarin schiep, en welke zich, althans in het kamp, openbaart en voorbeeldelooze verdraagzaamheid, offerende hulpvaardigheid, in het streven om af te zien van elk standsverschil en om het minwaardigst werk lachend en opgewekt voor de gemeenschap te verrichten. We hebben er kortom *gezien* de collectiviteit in het materieele naast de exclusiviteit van het geestelijke.

Tot slot maakte deze journalist de lezer deelgenoot van zijn gedachten over Krishnamurti:

Feitelijk is Krishnamurti in het kamp een eenzame. We zagen hem zelden in gesprek met de kampbevolking. Maar op den tweeden dag ontwaarden wij hem na zijn optreden in de tentzaal in levendig spel met eenige kinderen (...)

Na dit Sterkamp werden er tot de zomer van 1938 nog vijf gehouden. De praktische organisatie van de kampen veranderde weinig. In het kampbestuur zaten ervaren organisatoren, onder wie de eerdergenoemde Folkersma. De uitgebreide reglementen die in de jaren '26 en '27 ingevoerd werden, bleven als basis dienen voor de kampen in de jaren 1930. Het programma van het kamp werd maanden tevoren afgedrukt in het officiële *Sterbulletin*. Minutieus werden daar alle voorwaarden en reglementen in beschreven waar de

bezoekers zich aan moesten houden. Dezelfde informatie was ook te vinden in de fraai uitgevoerde programmaboekjes die de bezoekers bij de inschrijving kregen uitgereikt.

Sterkamp 1933

Het volgende Sterkamp vond in 1933 plaats. Er kwamen 1.627 deelnemers naar Eerde, verdeeld over achtentwintig landen. De organisatie meldde als belangrijke nieuwigheid de mogelijkheid om een tenthut (nieuwe uitvinding) aan te schaffen. Kennelijk wilde men in een behoefte voorzien. Vele bezoekers logeerden namelijk ieder jaar in een hotel of pension in Ommen tegen een extra bedrag. In de stad waren mensen die nachtlogies aanboden. De vergoeding was f 2,50. Het gebeurde een keer dat één van de Sterkampmedewerkers een donkergekleurde heer op een afgesproken adres bracht. Toen de verhuurster de man zag slaakte zij een kreet en sloeg meteen de deur dicht. De gast werd toen in hotel De Zon ondergebracht.⁷⁷ De organisatie had gehoord dat verscheidene bezoekers gedurende de nacht liever in het kamp wilden blijven, als ze maar niet in een tent hoefden te slapen. De tenthut, zo genoemd ter onderscheiding van de vaste kamphutten, was een eenvoudige, zeer solide houten hut. Door de uitneembare constructie konden de tenthutten, tegen een bepaalde vergoeding, gedurende het jaar in een speciaal daarvoor te bouwen kampmagazijn worden opgeborgen. Deze hutten maakte men op bestelling aan en gingen na betaling over in eigendom van de koper. De prijs van een dergelijke tenthut lag, afhankelijk van de grootte en voorzieningen, tussen de f 147,- en f 428,-. De kosten voor het jaarlijkse opbouwen, afbreken en opbergen bedroegen f 28,- tot f 48,-. Ook die prijs was afhankelijk van de grootte en voorzieningen.

Na afloop van het kamp kwam Rajagopal met het idee om een aantal lezingen van het desbetreffende kamp gebundeld uit te geven. Krishnamurti (foto rechts) en anderen waren dagelijks, na afloop van de lezingen, druk bezig met het lezen en corrigeren van de stukken. Vanaf dat jaar werd besloten om het in het vervolg altijd op deze manier te doen. Volgens Krishnamurti was deze wijze beter dan het publiceren in het *Sterbulletin* of het drukken in een later stadium.⁷⁸ Krishnamurti was overigens op een onverwacht moment in Nederland

⁷⁷ Herleid uit een ongedateerd interview dat de heer J. Lucas heeft gehad met de heer J. Meijerink.

⁷⁸ Herleid uit een brief van Krishnamurti aan de Nederlandse mevrouw A. Korndörffer gedateerd 18 augustus 1934 (KDSC).

aangekomen. Het verhaal deed de ronde dat Mussolini hem gevangen wilde laten nemen en dat hij toen via Duitsland naar Nederland was gevlucht.⁷⁹

Voorafgaand aan Sterkamp 1936

In 1935 werd wederom een poging ondernomen om begin augustus een Sterkamp te organiseren, er vond echter geen kamp plaats.⁸⁰ In 1936 kwam Krishnamurti wel naar Nederland en organiseerde men als vanouds een Sterkamp. Voordat dit tiende Sterkamp van start ging, had hij een aantal mensen uitgenodigd om een maand naar Eerde te komen om iedere ochtend gedurende anderhalf uur met hem te discussiëren. Volgens één van de deelnemers was het een hele strenge cursus.⁸¹ Men moest de hele maand blijven. Eerder weggaan of later komen was niet aan de orde en men moest er elke dag voor beschikbaar zijn. Er waren zo'n vijftig tot zestig personen aanwezig en de bijeenkomsten vonden plaats in het kamp. De bedoeling van Krishnamurti was om iets uit de mensen los te krijgen. Bij lezingen waren er geen discussies. Krishnamurti, die bekend stond om zijn uiterst correcte verschijning en glimmend gepoetste schoenen, kleepte zich tijdens deze maand heel slordig. Zo had hij een oud hoedje op tegen de zon. In september, na het Sterkamp, herhaalde Krishnamurti het experiment.⁸²

Tiende Sterkamp in 1936

Het tiende Sterkamp was verdeeld in twee perioden: de eerste periode vond plaats van 24 tot 29 juli, de tweede periode van 31 juli tot 5 augustus 1936. Krishnamurti voerde tijdens deze bijeenkomsten telkens viermaal het woord. Er waren 1.403 bezoekers aanwezig verdeeld over zevenentwintig nationaliteiten.⁸³ De *Provinciale Overijsselsche en Zwolsche Courant* schreef: 'Het internationale van het kamp komt o.m. sterk tot uitdrukking in de talloze kleederdrachten. De Nederlanders zelve laten zich niet onbetuigd in het dragen van kampkleeding, die soms wel opvallend mag heten, doch die doorgaans als uitermate praktisch is te bestempelen'.⁸⁴

⁷⁹ Herleid uit een ongedateerd interview dat de heer J. Lucas heeft gehad met de heer J. Meijerink. Het is niet duidelijk wanneer Krishnamurti precies in Nederland arriveerde.

⁸⁰ In het archief van KDSC bevindt zich een brief van Folkersma gedateerd mei 1935, die het Sterkamp aankondigt. Van verschillende kanten had het kampbestuur het verzoek gekregen om een bijeenkomst te organiseren om de leringen van Krishnamurti te bespreken. Uit de brief is op te maken dat Krishnamurti niet zelf naar Nederland zou komen. De algemene leider van de discussies zou de heer V.C. Patwardhan zijn, die Krishnamurti jarenlang op zijn rondreizen had vergezeld. Krishnamurti schreef op 14 januari 1935 al aan mevrouw A. Korndörffer dat er geen kamp in Nederland zou plaatsvinden dat jaar. Hij vond dat verstandig omdat hij dit jaar veel aandacht wilde besteden aan Zuid-Amerika.

⁸¹ Herleid uit een getranscribeerd interview met de heer H.W. Methorst. Gesprek dateert van begin 1988 (KDSC).

⁸² *Idem.*

⁸³ *Provinciale Overijsselsche en Zwolsche Courant*, 27 juli 1936.

⁸⁴ *Idem.* Alle activiteiten van de Sterkampen vonden plaats op het kampterrein en daarom bleven de contacten met Ommenaren beperkt. Een aantal bezoekers logeerde echter bij particulieren of in een hotel. Ook gingen zij wel de stad in om bijvoorbeeld boodschappen te doen. Bij hun logeeraadressen en hun kennissen maakte de exotische kleding, het afwijkende gedrag en vaak de grote rijkdom diepe indruk.

Mevrouw M.C. Frens-van Bruggen uit Den Ham fietste in de jaren dertig regelmatig vanuit haar woonplaats Den Ham naar Ommen om op Eerde te wandelen. Ze vond het interessant om te kijken wat er ten tijde van de Sterkampen gebeurde. Vaak zag ze Sterkamp-bezoekers wandelen in het bos.

Het was vreemd volk. Typische mensen. Veel buitenlanders. Zowel donker als blank. Ze hadden aparte kleren aan. Soms lange gewaden. Daaraan kon je zien dat het geen Nederlanders waren. Heel apart. Je kon wel zien dat het gegoede mensen waren. Krishnamurti zag ik ook wel eens. Het was een knappe man. Hij droeg meestal een wit pak. Ik mocht het terrein niet op, maar kon de tenten goed zien.⁸⁵

Mevrouw A. Oldeman, een andere getuige uit die tijd, was dienstmeisje bij Krishnamurti toen hij in huize Henan woonde. Volgens haar was Krishnamurti:

een héle, héle fijne man. Hij had nooit commentaar. Hij poetste zijn eigen schoenen. Hij maakte zijn eigen bed op. Hij rookte niet, slikte geen apartigheid.⁸⁶

Mevrouw J.A.M. Buit, die tijdens de Sterkampen in hotel De Zon werkte, herinnerde zich dat jaarlijks een aantal gasten in het hotel logeerde. Ze aten in het Sterkamp en werden elke dag met auto's gehaald en gebracht.

Als de bezoekers 's avonds van Het Sterkamp in het hotel kwamen, gaven zij elkaar en ons in alle toonaarden te kennen hoe gelukkig ze waren. De omhelzingen waren dan ook niet van de lucht. Ik heb wel eens bij mezelf gedacht: och foi, wat een spullegien.⁸⁷

De heer J. Schuurman ging als jongeman samen met andere jongeren bij aanvang van een Sterkamp op bepaalde tijden naar het station in Ommen om daar te wachten op de treinen uit Zwolle. Die vervoerden passagiers met als eindbestemming het Sterkamp, dat op enkele kilometers lopen lag. De jongelui boden dan aan hun bagage per kruitwagen naar het kamp te brengen. Vaak kregen zij dikke fooien. Hij ontmoette tijdens één van de Sterkampen een leuk meisje uit Den Ham dat eenvoudig en betaald werk in de keuken van het Sterkamp deed. Het leidde tot een huwelijk. Later vertelde hij aan zijn zoon dat hij de bezoekers 'rijke mensen' vond. Zelf kwam hij uit een arm gezin. Ook brachten de Sterkampen volgens hem

⁸⁵ Persoonlijke optekening naar aanleiding van een gesprek met de 91-jarige mevrouw M.C. Frens-van Bruggen d.d. 2 mei 2005. Haar schoonvader was rentmeester van Philip. Haar toenmalige verloofde hielp wel eens mee tijdens de Sterkampen, als poortwachter.

⁸⁶ Overgenomen uit een ongedateerd artikel van de heer J. van Lenthe, aanwezig in het Streekmuseum in Ommen.

⁸⁷ Wormgoor, *Ommen op de drempel van de moderne tijd*, 157.

wat 'leven in de brouwerij'. Een dergelijk kamp met de vele buitenlandse bezoekers was voor deze streek 'heel apart'.⁸⁸

Mevrouw J. Doornbos tenslotte was als bezoekerster in een aantal Sterkampen aanwezig. Zij sprak met veel passie over die tijd. Voor haar was de aantrekkingskracht van de kampen:

de vrijheid en de mogelijkheid om anders te zijn. En niet zomaar iedereen ging naar de Sterkampen toe. Dat kon ook niet want om het te kunnen volgen moest je geletterd zijn.⁸⁹

Krishnamurti zat dat jaar op een podium achter een microfoon met de benen gekruist. Na afloop van zijn lezingen kon men schriftelijk vragen indienen, die hij de volgende dag tijdens een volgende lezing behandelde.

Bij de beantwoording van een der vragen zeide spr., dat hij er niet van hield dat men eerbied voor hem had. Hij lichtte dit nader toe – er tegenover degenen die hierom gelachen hadden grooten nadruk op leggende, dat het hem diepe ernst was – door te zeggen dat een zeer groot percentage van respect voor leiders op vrees berust, hetwelk hij natuurlijk verwerpelijk achtte.⁹⁰

Op de eerste dag van het Sterkamp regende en onweerde het zo hevig, dat het kampvuur 's avonds niet ontstoken kon worden. Er waren dit jaar wat moeilijkheden met de douane of de politie. Alle paspoorten werden ingenomen omdat men meende dat er een communistische bijeenkomst zou worden gehouden worden. Het gaf 'nogal wat gedoe'.⁹¹

Sterkampen in 1937 en 1938

In 1937 werd opnieuw een Sterkamp gehouden met ongeveer duizend deelnemers.⁹² Het jaar erop vond het laatste Sterkamp plaats. Toen kwamen er nog circa elfhonderd deelnemers naar Eerde.⁹³ In verband met de gespannen internationale situatie, waren er verscherpte maatregelen getroffen om alle buitenlanders goed in het oog te houden. Oorspronkelijk was het de bedoeling dat alle bezoekers en leiders van het kamp naar het gemeentehuis in Ommen zouden gaan voor een voorlopige verblijfsvergunning. Dit was volgens de campmanager Folkersma echter bezwaarlijk, gezien de grote afstand en de gebrekkige verkeersmiddelen. Hij schreef in een brief aan de burgemeester: 'Ook wil het mij voorkomen dat er voor de soort van lieden, die ons kamp plegen te bezoeken, weinig

⁸⁸ Opgetekend in een gesprek met de heer J.H. Schuurman d.d. 19 augustus 2005. Zijn vader werd geboren in 1907.

⁸⁹ Persoonlijk opgetekend in een gesprek met mevrouw J. Doornbos d.d. 6 juni 2005.

⁹⁰ *Provinciale Overijsselsche en Zwolsche Courant*, 27 juli 1936.

⁹¹ Overgenomen uit een getranscribeerd interview met mevrouw T. van Egmond-Folkersma, gedateerd eind 1987 (KDSC).

⁹² *Provinciale Overijsselsche en Zwolsche Courant*, 2 augustus 1937.

⁹³ *Provinciale Overijsselsche en Zwolsche Courant*, 4 augustus 1938.

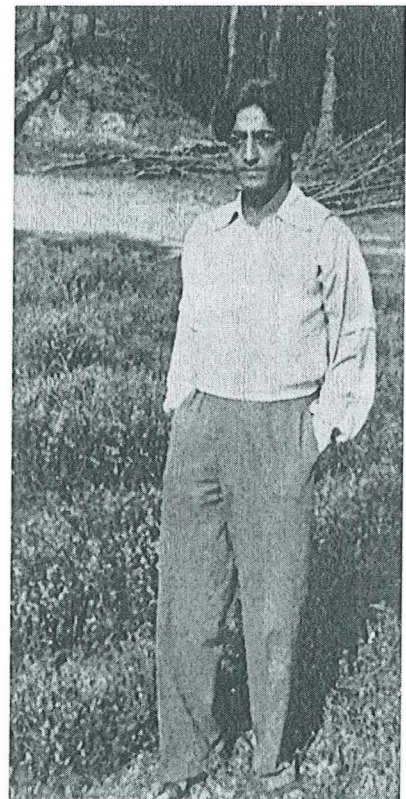
aanleiding kan zijn om de recentelijk verscherpte bepalingen betreffende vreemdelingtoezicht met vollen strengheid op hen toe te passen'. Hij beloofde dat de kampleiding eventuele pogingen tot politieke activiteit zou tegengaan.⁹⁴

Burgemeester Nering Bögel was gevoelig voor de argumenten van Folkersma. Op zijn verzoek mocht de Rijksrecherche de afgifte van verblijfsvergunningen regelen. Een Duits-joodse vluchteling afkomstig uit Wenen werd bij de grens geweerd. Hij trachtte het nog enkele malen omdat hij, zoals hij zei, naar het Sterkamp in Ommen wilde, alwaar hij relaties had. Welke deze waren was niet duidelijk. De grensbewaking en rijksvreemdelingendienst hadden hem uiteindelijk toegelaten. De burgemeester van Ommen werd via een brief met het kenmerk 'geheim' van het feit op de hoogte gesteld. Hij kreeg het verzoek de desbetreffende vreemdeling in politiebewaring te stellen. In een antwoord schreef de burgemeester dat de desbetreffende vreemdeling aan het Sterkamp had deelgenomen. 'Mocht hij zich naderhand nog weer in deze gemeente ophouden, dan zal onmiddellijk aan uw verzoek worden voldaan'.⁹⁵

Duitse gasten die de Sterkampen bezochten durfden hun brieven en kaarten naar huis niet in Ommen te posten. Ze waren bang zich bloot te geven als bezoeker van de Sterkampen. Het nieuwe Duitse bewind had er weinig mee op. Men kon de post meegeven aan een Sterkampmedewerker die de stukken in Zwolle of Almelo postte.⁹⁶

Tijdens één van zijn redevoeringen ging Krishnamurti in op de oorlogsdreiging in West-Europa. Als hij in het buitenland verbleef werd hij door Folkersma van de situatie op de hoogte gehouden. Zo stuurde Folkersma een pamflet met geheime instructies van de Duitse propaganda.⁹⁷ Krishnamurti sprak tijdens het laatste Sterkamp in Ommen (1938):

We all recognize that the world is in confusion, divided into bitterly opposed political and religious groups. Deep antagonism, racial prejudices, fierce national hatreds and barbarities are convulsing the world. Everywhere there is a great anxiety, agonizing uncertainty. Being fully conscious of all this, those of us who are here feel very strongly that this place should not in any way be a centre of various prejudices and absurdities. I hope therefore that those who have come to the Camp have left behind them their

⁹⁴ Brief gedateerd 8 juni 1938 (GAO, dossiernr. 336/1.756 vreemdelingen Sterkamp 1938).

⁹⁵ Brief gedateerd 16 augustus 1938 (GAO, dossiernr. 336/1.756 vreemdelingen Sterkamp 1938).

⁹⁶ Herleid uit een ongedateerd interview dat de heer J. Lucas heeft gehad met de heer J. Meijerink.

⁹⁷ Herleid uit een brief van Krishnamurti aan Folkersma, gedateerd 3 juni 1934.

habitual prejudices and antagonisms. No propaganda of any kind, whether political, social or religious, for any purpose, should be carried on during the period of the Camp (...) Unfortunately, there are some who want to use the Camp to propagate their own personal schemes and cults. This Camp is not a trampling ground for propagandists. We are trying to do something wholly different; to create, if possible, the right environment for true and clear thinking, so that there might be the awakening of intelligence, of that true comprehension of oneself which alone can solve the many agonizing problems which are confronting individuals and the world.⁹⁸

Krishnamurti kreeg tijdens dit Sterkamp van één van de deelnemers een hond, Jane genaamd. Het dier scheen erg veel van haring te houden. Omdat Krishnamurti na afloop van het kamp naar Amerika ging en de hond niet kon meenemen, zocht hij er een ander onderkomen voor. De hond ging naar het Nederlandse gezin Van der Veen.⁹⁹ Vanwege de oorlogsdreiging was dit het laatste Sterkamp op Nederlandse bodem.

Krishnamurti reisde pas in 1955 voor het eerst weer naar Nederland. De organisatie was in handen van een groepje mensen die zich het Krishnamurti Comité noemden. De voorzitter was de voormalige campmanager van Ommen, de heer A.F. Folkersma. Krishnamurti hield een serie toespraken in Amsterdam, zoals hij dat ook zou doen in de jaren 1967 tot en met 1971. Zijn eerste reeks spreekbeurten in Nederland sinds het einde van de Tweede Wereldoorlog ging met veel publiciteit gepaard. Folkersma had met het comité het goede verloop van de toespraken tot in details voorbereid. Ook had hij vele persorganen geïnformeerd. De toespraken van Krishnamurti werden in kranten en weekbladen aangekondigd en er verschenen verslagen. Journalisten maakten dankbaar gebruik van de mogelijkheid de spreker te interviewen. Vanaf 1961 sprak Krishnamurti ook jaarlijks in het Zwitserse Saanen en vanaf 1969 in Brockwood Park in Engeland op het terrein van de school die hij daar stichtte. Tijdens zijn laatste bezoek aan Nederland in 1981 heeft hij Eerde voor het eerst sinds 1938 weer teruggezien. Hij stapte echter niet uit de auto.¹⁰⁰ Krishnamurti stierf in Amerika in 1986.

⁹⁸ Overgenomen uit een document met als titel *Starcamp 1938*, aanwezig in het Streekmuseum Ommen.

⁹⁹ Herleid uit een getranscribeerd interview met mevrouw L. van de Veen gedateerd 14 oktober 1988. Haar echtgenoot Gerrit Jan van der Veen (1902-1944) was beeldhouwer en maakte tijdens dat laatste Sterkamp een kop van Krishnamurti. Hij had Krishnamurti aangesproken met de woorden: *'I'm not coming for your insight (inside), but for your outside'*, die daarop in schaterlachen uitbarstte. Hij gaf de heer Van de Veen toestemming om tijdens de lezingen met zijn schetsboekje op de eerste rij te gaan zitten. Het feitelijk beeldhouwwerk vond plaats in een open plek in het bos. Krishnamurti kwam daar een aantal keren een kijkje nemen hoe het werk vorderde (KDSC). Ik heb echter mijn twijfels bij het genoemde jaar omdat Krishnamurti in 1938 heeft gezegd *'People ask for my autograph, or wish me to pose for photographs, or to sit as a model for painting, sculpturing or sketching. As I feel that all this is rather futile and a waste of time for me, I hope they will understand if I do not accede to these requests'* (*idem*). Gerrit Jan van der Veen zou tijdens de Tweede Wereldoorlog leiding geven aan een verzetsgroep van kunstenaars. Ook was hij redacteur van het illegale blad *De Vrije Kunstenaar*. Hij nam deel aan onder meer de aanslag op het bevolkingsregister in Amsterdam. Bij een poging gevangenen te bevrijden uit het Huis van Bewaring aldaar, werd hij gearresteerd en later gefusilleerd door de Duitsers. In Amsterdam staat sinds 1973 het monument voor *'Gerrit van der Veen en het kunstenaarsverzet'* door C. Kneulman (*Grote Winkler Prins*, deel 23, 328).

¹⁰⁰ Informatie gekregen van de heer L. van Berloo van het KDSC in Deventer tijdens onze gesprekken.

Samenvatting

In de jaren 1925 tot en met 1938 was Ommen het toneel van bijna jaarlijks terugkerende Sterkampen. Tot en met het jaar 1929 werden ze georganiseerd onder de noemer van de Orde van de Ster. Mensen kwamen in die tijd naar Ommen om dicht bij hun Messias te zijn en om naar Zijn boodschap te luisteren. De Sterkampen werden strak georganiseerd en vrijwilligers uit Ommen en omgeving hielpen mee om het geheel soepel te laten verlopen. Punctualiteit en herkenbaarheid stonden hoog in het vaandel. In de loop van de jaren kwamen duizenden mensen naar Ommen. Het programma bleef vanaf het begin vrijwel ongewijzigd. Na het ontbijt volgde een lezing van Krishnamurti, de middag kon men vrij besteden en 's avonds was er het kampvuur met wederom een lezing van Krishnamurti. Soms kon men een toneelspel in de openlucht bekijken of naar muziek luisteren. Het kampvuur dat Krishnamurti 's avonds ontstak en zijn rede in deze ambiance was voor velen hét hoogtepunt van de dag. Het kamperen in de frisse lucht sprak Krishnamurti aan. De hem opgelegde rol als Messias binnen een theosofische context begon hem echter in de loop van de jaren steeds meer tegen te staan. In 1929 ontbond hij de Orde van de Ster. Hij wilde de mens waarlijk vrij maken, wenste geen beweging om hem heen en wilde geen volgelingen. Niettemin kregen de Sterkampen een vervolg en droegen, om praktische redenen, wederom

dezelfde naam. Het trof mij hoe druk en intensief de organisatie geweest moet zijn, om de zaken rondom de kampen voor elkaar te krijgen. Het lijkt mij interessant om te onderzoeken of dit voor meer stromingen in het interbellum gold. Over het algemeen stond men in Ommen argwanend tegenover de grote toestroom van 'aparte mensen', alhoewel het ook wel 'leven in de brouwerij bracht'.

De plaatselijke middenstand in Ommen voer wel bij de Sterkampen. Het laatste Sterkamp vond plaats in 1938. Vanwege de oorlogsdreiging werd het niet verstandig geacht om door te gaan met de organisatie. Aan een bijzonder hoofdstuk uit de geschiedenis van Ommen kwam daarmee definitief een eind.

Om het verhaal van de Sterkampen te illustreren, heb ik als bijlage vier een DVD bijgevoegd met beeldfragmenten uit het Polygoonarchief (opnamen uit de collecties van het Nederlands Instituut voor Beeld en Geluid). De totale opnameduur bedraagt circa zes minuten. Deze opnames mogen alleen voor studiedoeleinden gebruikt worden.

7 Slotbeschouwing

Wie heden ten dage op Eerde wandelt, ziet weinig meer van de Sterkampen die daar in de jaren twintig en dertig van de vorige eeuw hebben plaatsgevonden. De houten hutten zijn afgebroken en de heidevelden waar de tenten stonden hebben plaatsgemaakt voor bomen. Op het grootste deel van het terrein bevindt zich nu een vakantiecentrum.

De enige herinnering is de plek waar iedere dag een kampvuur werd ontstoken en waar Krishnamurti zijn toespraken hield. Die is recentelijk voor de helft gerestaureerd.

De jaren twintig en dertig van de vorige eeuw bevonden zich in het tijdvak wat bekend staat als het interbellum, het intermezzo tussen de beide wereldoorlogen. Mensen die in deze periode van de Nederlandse geschiedenis leefden, wisten dit echter zelf niet. Nederland was in de Eerste Wereldoorlog neutraal gebleven en bijna niemand verwachtte dat Nederland in 1940 toch in een oorlog betrokken zou worden.

Net zoals overal in Europa was de diep geschokte Nederlandse samenleving na de Eerste Wereldoorlog op zoek naar nieuwe waarden in een moderniserende samenleving. De oorlog had niet alleen nieuwe vormen van overleg in het leven geroepen, maar ook nieuwe vormen van dagelijks leven. Het modernisme, 'nieuw Nederland', rukte op en er werd als gevolg van een gestaag aanhoudende welvaartsgroei een nieuw soort zelfstandigheid zichtbaar. Tegelijkertijd was men bezorgd over de gevolgen van deze modernisering voor de samenleving. Dit uitte zich onder andere in een verandering in de houding ten opzichte van de jeugd. Het leek noodzakelijk het karakter van de jongeren te versterken, zo niet te vormen, aangezien de toekomstige kwaliteit van de samenleving af te lezen viel aan de kwaliteit van de jeugd. Door de jeugd te disciplineren kon in zekere zin de toekomst in bedwang worden gehouden.

Het viel op dat de Nederlandse maatschappij in groepen opgedeeld was en door haar verzuimdheid een vrij statische indruk maakte. Toch was deze samenleving óók volop in beweging. Als reactie op de Eerste Wereldoorlog en de crisis ging men op zoek naar leiderschap. Door aan te dringen op meer orde, tucht en gemeenschapszin zou kunnen worden voorkomen dat de samenleving uit elkaar viel. 'Gemeenschap' was echter een tamelijk vaag begrip. Het kon al naar gelang de discussie een geheel verschillende inhoud

krijgen en zo ook heel uiteenlopende groeperingen van dienst zijn. Van links tot rechts leefde echter de behoefte aan intenser beleefde gemeenschap.

Bij discussies over de inrichting van de samenleving en in de zoektocht naar een nieuwe collectieve identiteit werd Nederland geconfronteerd met allerlei manifestaties van een massacultuur. Bijvoorbeeld van de Arbeiders Jeugd Centrale, die zich ten doel stelde jongeren uit de arbeidersklasse op te voeden en te ontwikkelen en hen voor te bereiden op deelname aan de strijd van de arbeidersbeweging voor het socialisme. Tijdens het interbellum groeide de AJC uit tot een krachtige jeugdorganisatie, die een eigen stijl had: geen alcohol en tabak, een eigen manier van kleden, feestvieren en vrijetijdsbesteding. Wandelen en kamperen hoorden daarbij en zingen, volksdansen en muziek. Jeugd uit gegoede kringen kon zich op idealistische gronden onder meer aansluiten bij de Nederlandsche Christen-Studenten Vereeniging (NCSV) of de Practisch-Idealisten Associatie (PIA). De PIA wilde een begin maken met de 'Opbouw van een nieuwe Wereld' door de tegenstellingen tussen de verschillende sociale groepen te overbruggen. Ook deze bewegingen organiseerden kampen. De Jongelingsvereniging was een kweekplaats van gereformeerde mannenbroeders. Vermaard waren de jaarlijkse Bondsdagen. In rooms-katholieke kringen kende men de bedevaartstraditie. De NSB had zogenaamde landdagen, massabijeenkomsten waar meerdere politiek getinte toespraken werden gehouden. Het nationaal-socialisme leek in het midden van de jaren dertig even een serieuze bedreiging te vormen voor het maatschappelijk bestel in Nederland. Maar op eigen kracht zouden totalitaire ideologieën in Nederland de macht echter niet naar zich toe kunnen trekken omdat ze werden gedempt door de kracht van de verzuiling.

Philip droeg eveneens zijn steentje bij aan de vernieuwing door Krishnamurti in Nederland uit te nodigen. Door vervolgens zijn bezit aan hem te schenken creëerde hij voor Krishnamurti een hoofdkwartier op Nederlandse bodem. Philip: een sociaal bewogen mens die zich sterk betrokken voelde bij training en vorming van jonge mensen, bij maatschappelijke vernieuwing en geestelijke ontwikkeling. Krishnamurti: een charismatische persoonlijkheid die door de Theosofische Vereniging werd gezien als het voertuig van de nieuwe Messias. Een wereldleraar waar de tijd om vroeg. Op het eerste gezicht een baron en een guru. Bij nader onderzoek een idealist en een filosoof.

Het heeft zowel Krishnamurti als Philip in hun leven niet aan moed ontbroken. Philip had de moed om in 1923 zijn hele bezit aan Krishnamurti te schenken voor zijn werk als wereldleraar. Krishnamurti had de moed om in 1929 de Orde van de Ster op te heffen en radicaal te breken met de theosofische traditie waarin hij jarenlang was opgeleid. Ze vonden elkaar in het enthousiasme om van Eerde een groots spiritueel centrum te maken. Dat kwam er niet. Eerde schreef wél geschiedenis door de Sterkampen die rondom Krishnamurti in de

jaren 1925 tot en met 1938 werden georganiseerd en waar duizenden mensen uit vele landen naartoe kwamen.

De probleemstelling van het onderzoek luidde, vanuit westers perspectief: welke motieven had Philip om zijn gehele bezit weg te schenken aan Krishnamurti? Het onderzoek heeft uitgewezen dat het ging om een combinatie van een aantal factoren. Omdat Philip niet leek te hechten aan aards bezit, kon hij er gemakkelijk afstand van doen. Wie het bezit vervolgens kreeg maakte hem niet zoveel uit, als het maar goed werd beheerd. Krishnamurti was in zijn ogen dé geschikte persoon voor Eerde en een spiritueel centrum hét geschikte geestelijke en sociale doel. Dat het juist Krishnamurti werd is te verklaren vanuit Philips levenshouding. Hij was religieus, maar niet dogmatisch. Op zoek naar de waarheid, wilde hij niet over betreden paden gaan. Krishnamurti maakte diepe indruk op Philip, zowel door zijn charisma als door zijn enthousiasme.

In de jaren 1924 tot en met 1938 was Eerde het toneel van de Sterkampen. Duizenden mensen kwamen in die jaren naar Ommen. Men kwam uit enthousiasme, hoop of wanhoop, voor broederschap én voor Krishnamurti, de charismatische leraar waar de tijd om vroeg. Er was sprake van een speciale band tussen de leider en zijn volgelingen. Afgezien van het feit of iemand in staat was iets te begrijpen van wat Krishnamurti zei, leverde alleen al het bijwonen van de bijeenkomsten voor veel aanhangers een geestelijke ervaring op door simpelweg te kijken naar de schoonheid van Krishnamurti. Er was gedurende het Sterkamp sprake van broederschap. De kampen waren tot in de puntjes georganiseerd en voor wie niet in een tent wilde slapen kwamen in de loop van de jaren andere voorzieningen.

De Sterkampen trokken mensen die het zich financieel konden veroorloven. Toch kwamen er ook minder draagkrachtigen, die soms jaren voor de reis en het verblijf hadden gespaard. Van enkele Duitsers is bekend dat zij de reis te voet aflegden en soms weken onderweg waren. In de jaren dat de Sterkampen onder de noemer van de Orde van de Ster werden georganiseerd (tot en met 1929) kwamen de meeste mensen naar Ommen. In latere jaren daalde het aantal deelnemers. Redenen kunnen zijn dat men teleurgesteld was in Krishnamurti en zich van hem afkeerde. Ook de internationale situatie kan een rol gespeeld hebben, waaronder de recessie en de opkomst van het nationaal-socialisme in Duitsland.

In Ommen werden de Sterkampen met enige argwaan bekeken. De wildste verhalen deden de ronde. Er waren voorzieningen in het Sterkamp aanwezig die men in Ommen zelf niet kende. De gereformeerde kerk stond gereserveerd tegenover contacten tussen theosofen en lidmaten. Daar gold het gezegde: 'Alle dommen komen in drommen naar Ommen'. Al in 1927 besloot de kerkenraad om mensen die op zondag in het Sterkamp hadden gewerkt, officieel te vermanen. Niettemin bracht de jaarlijkse toestroom van aanhangers van Krishnamurti ook wel leven in de brouwerij, voor wie daarvan hield. De Sterkampen waren goed voor de beurzen van verschillende ondernemers in Ommen.

Bij mijn onderzoek heb ik gebruik gemaakt van verschillende bronnen die in het verloop van de scriptie zijn genoemd. Het meeste materiaal is afkomstig uit publicaties en archieven. Daarnaast heb ik gewerkt met oral history. Een aantal ooggetuigen van de Sterkampen, die inmiddels ver in de tachtig en negentig zijn, heb ik gesproken. Liet bij enkele informanten het korte termijn geheugen hen wel eens in de steek, hun lange termijn geheugen bleek nog prima. Alleen al het noemen van de naam Krishnamurti was vaak voldoende om herinneringen naar boven te halen.

Daarnaast heb ik gebruik gemaakt van getranscribeerde interviews uit de jaren tachtig, die door medewerkers van de Stichting Krishnamurti Nederland zijn afgenomen met ooggetuigen van de Sterkampen. De interviews ademden een sfeer van 'ons-kent-ons' en gaven zodoende een beeld van wat zich onder de volgelingen van Krishnamurti heeft afgespeeld. Uit deze interviews heb ik informatie gedestilleerd die voor dit onderzoek van belang was. Helaas heb ik niet zelf met de geïnterviewden kunnen spreken omdat de meeste van hen overleden waren.

Met het schrijven van deze scriptie en het beantwoorden van de onderzoeksvragen, kwamen ook weer nieuwe vragen naar boven die de moeite van verder onderzoek waard kunnen zijn. Zo lijkt het mij interessant om nader te onderzoeken hoe de aanhang van Krishnamurti veranderde na het opheffen van de Orde. Uit het onderzoek kwam wel naar voren dat leden van de Theosofische Vereniging zich van hem afkeerden, maar er kwamen ook nieuwe aanhangers voor in de plaats. Wie waren zij? Ook kan het interessant zijn om vanuit genderperspectief te kijken naar de bezoekers van de Sterkampen. Van één jaar is duidelijk dat tweederde van de bezoekers tot het vrouwelijk geslacht behoorde. Was dat in andere jaren ook zo en wat kan een verklaring hiervoor zijn? Daarnaast heb ik in de scriptie min of meer al aangegeven dat uitgebreider onderzoek naar de theosofie en antroposofie ten tijde van het interbellum gewenst is voor een betere plaatsing van diverse religieus-sociale bewegingen in het interbellum. Tot slot wil ik opmerken dat het mij opviel hoe goed de Sterkampen georganiseerd waren. Ik zou dat gegeven graag eens willen vergelijken met kampen die door andere groepen in deze periode georganiseerd werden.

Wie heden ten dage wandelt op Eerde kan genieten van de rust, van de natuur, van de vogels, van de frisse lucht. Vergeleken met tachtig jaar geleden lijkt het voor een buitenstaander alsof de tijd stil is blijven staan. Zo op het oog is alles bij het oude gebleven. Alsof Philip de tijd stil heeft gezet, door zijn landgoed intact te houden en zijn kasteel een nuttige bestemming te geven. Toch had Philip zeker ook vernieuwing voor ogen, geestelijke vernieuwing dan wel te verstaan. Die heeft echter anno 2005 op Eerde geen zichtbare sporen nagelaten. Althans, zo lijkt het. Maar kan iemand die plaatsneemt op de gerestaureerde zitplaatsen bij de plek waar vroeger het kampvuur brandde en daar een

toespraak van Krishnamurti uit zijn 'Sterkampen-tijd' gaat lezen, niet met enige verbeelding het brandende hout horen knappen, de tenten zien staan of Krishnamurti horen spreken?

BIJLAGE 1

ARCHIEVEN EN BRONNEN

Overzicht van geraadpleegde archieven

Historisch Centrum Overijssel te Zwolle
Krantenarchief Koninklijke Wegener N.V. te Apeldoorn
Archief van het Krishnamurti Documentatie en Studie Centrum te Deventer
Archief van de Krishnamurti Foundation of America
Archief van de Krishnamurti Foundation Trust in Engeland
Krishnamurti Studiecollectie in de Stads- of Athenaeumbibliotheek te Deventer
Koninklijk Huis Archief te 's Gravenhage
Nationaal Archief te 's Gravenhage
Archief van het Nederlands Instituut voor Beeld en Geluid te Hilversum
Archief van de Gemeente Ommen te Ommen
Familie archief van de familie Van Pallandt te Ommen
Archief van de Rijksdienst voor de Monumentenzorg te Zeist
Archief van het Streekmuseum te Ommen

Overzicht van benaderde instanties

Audiovisueel Documentatiecentrum in Zwolle
Stichting tot Behoud van Particuliere Historische Buitenplaatsen in Heerde
Historische Kring Ommen
Kadaster in Zwolle
Kamer van Koophandel voor de regio Zwolle, afdeling Handelsregister
Stichting Krishnamurti Nederland
Paleis Het Loo in Apeldoorn
Ministerie van Justitie in 's Gravenhage
Redactie Ommer Nieuws
Het Oversticht in Zwolle

Bronnen (zonder vermelding van eventuele academische titels)

Mevrouw I. André de la Porte-barones van Pallandt te Eerde
De heer L. van Berloo (KDSC)
Mevrouw J. Doornbos te Zwolle
De heren Doornekamp en Rentink te Apeldoorn
Mevrouw J. Fennema te Ommen

Mevrouw M.C. Frens te Ommen
De heren Gevers en Huismans (HCOV)
De heer S. de Graauw te Zeist
De heer D. Klein (notaris te Zwolle)
De heer H. van der Kroft te Rotterdam (Stichting Krishnamurti Nederland)
De heer J. Lucas te Ommen
De heer A. Makkinga te Ommen
Mevrouw G.W. Meelenhorst te Ommen
De heer L.H.M. Olde Meijerink te Utrecht
Mevrouw E. Oudshoorn-barones van Pallandt te Eerde
De heer J. Schoot te Apeldoorn
De heer H. Schuurman te Beerze
De heer J. Schuurman te Doetinchem
Mevrouw W. Smith (KFA)
De dames L. Snoeijer-Tempel, J. Stokink en de heer J. Odink (Gemeente Ommen)
De heer J. Soer (Streekmuseum Ommen)
De heer W. Stappenbelt te Ommen
Mevrouw U. den Tex te Amsterdam
De heer C. Toms (Brockwood Park England)
De heer H. Tromp te Heerde
De heer P. Verbeek te Oene
Mevrouw C. Weemekamp te Arriënveld
De heer J. Wittenberg, voorzitter muziekvereniging 'Crescendo', te Ommen
De heren Woertink en Wösten (HKO)

BIJLAGE 2 DE KERN VAN DE LEER VAN KRISHNAMURTI

The Core of the Teachings

The following statement was written by Krishnamurti himself on October 21, 1980 in which he summarizes the teachings. It may be copied and used provided this is done in its entirety. No editing or change of any kind is permitted. No extracts may be used.

'The core of Krishnamurti's teaching is contained in the statement he made in 1929 when he said: 'Truth is a pathless land'. Man cannot come to it through any organization, through any creed, through any dogma, priest or ritual, not through any philosophic knowledge or psychological technique. He has to find it through the mirror of relationship, through the understanding of the contents of his own mind, through observation and not through intellectual analysis or introspective dissection. Man has built in himself images as a fence of security - religious, political, personal. These manifest as symbols, ideas, beliefs. The burden of these images dominates man's thinking, his relationships and his daily life. These images are the causes of our problems for they divide man from man. His perception of life is shaped by the concepts already established in his mind. The content of his consciousness is his entire existence. This content is common to all humanity. The individuality is the name, the form and superficial culture he acquires from tradition and environment. The uniqueness of man does not lie in the superficial but in complete freedom from the content of his consciousness, which is common to all mankind. So he is not an individual.

Freedom is not a reaction; freedom is not a choice. It is man's pretence that because he has choice he is free. Freedom is pure observation without direction, without fear of punishment and reward. Freedom is without motive; freedom is not at the end of the evolution of man but lies in the first step of his existence. In observation one begins to discover the lack of freedom. Freedom is found in the choiceless awareness of our daily existence and activity. Thought is time. Thought is born of experience and knowledge which are inseparable from time and the past. Time is the psychological enemy of man. Our action is based on knowledge and therefore time, so man is always a slave to the past. Thought is ever-limited and so we live in constant conflict and struggle. There is no psychological evolution.

When man becomes aware of the movement of his own thoughts he will see the division between the thinker and thought, the observer and the observed, the experiencer and the experience. He will discover that this division is an illusion. Then only is there pure observation which is insight without any shadow of the past or of time. This timeless insight brings about a deep radical mutation in the mind.

Total negation is the essence of the positive. When there is negation of all those things that thought has brought about psychologically, only then is there love, which is compassion and intelligence'.

BIJLAGE 3 TESTAMENT RUDOLF THEODORUS BARON VAN PALLANDT

Testament

Ik ondergetekende Rudolf Theodorus baron van Pallandt - lid 7e Eerste Kamer der Staten-generaal te Londen - Amstel - ommer, verklaar het op dit vel geregeld papier geschrevene, te zijn mijn eigenhandig geschrevene wilsuiksel en in te houden datgene, wat ik wil dat na mijn overlijden zal geschieden.

Ik benoem tot executeuren testamentair de heren;
1. Carel Bernd Hendrik Poyer, notaris te Zwolle of by ontbreken van dezen een der heren notarissen van het kantoor Kaerhoff en Poyer te Zwolle.

Mr Johan Paul graaf van Sui burg Stirum. Kans gerant te Parijs en

mijn hier na te noemen universeelen erfgenaam en indien deze bij mijn overlijden nog minderjarig moede zij, dan zijn vader, voogd of vertegenwoordiger en voor zover betreft mijn belangen in Engeland

F. Brinsley Harper - lid van de firma Sturley & Sturley sollicitant. Londen

Ik legatueer aan bouwingenouden h^{er} Mr Johan Paul graaf van Sui burg Stirum de som van één honderd duizend gulden (f 100.000)

Ik legatueer aan Miss Virginia Elizabeth Weber Kans woude te 39 Welbrok Street. Londen W. de som van twee honderd duizend gulden (f 200.000) vrij van successieschatten.

Ik legatueer aan den Staat der Nederlanden, datgene wat door de Directie van Rijksmuseum te Amsterdam en Koninklijk v. Schilderijen (Museum) te 's Gravenhage van mijn schilderyen tekeningen en gravures geschikt wordt geoordeeld, om in die museum te worden geplaatst - portretten en deuren de porties zijn hier niet onder begrepen.

Tot mijn universeelen erfgenaam benoem ik Philip Dirk baron van Pallandt van Dinnrell zoon van D. J. G. J. baron van Pallandt en Edith Woodward.

en moede deze voor mijn dood zijn overleden, met volating van mannelijke nakomelingen, dan de oudsten dier mannelijke afstammelingen.

moede Philip Dirk baron van Pallandt voor mijn dood overleden zijn, zonder mannelijke afstammelingen na te laten, dan benoem ik tot

mijn universeelen erfgenaam Floris Carolus Amé baron van Pallandt, zoon van Jan Amé baron van Pallandt van Walfart en Sarah baronesse

De Talleant de van Neerjouw.
Ik herroep en verklaar voor ongeldig alle vóór
den dag van heden gemaakte testamenten,
met uitzondering van het op 22 Juni 1897
gemaakt openbaar testament, gepasseerd voor
notaris C. B. H. Payer te Zwolle, waarin staat
vermeld, dat zulks gemaakt is op verzoek van
mijne moeder.

Gedaan en getekend op heden de
10 Februari 1900 en dertien.

P. Th. van Talleant,

Sto. 268 Geeregistreerd te Zwolle den achttenden
Maart 1900. Derde bl. 103
folio 3/ eerste) ook 1; elk. blad ges
vermoet. Ontvangsten voor recht dieguldde.
Zesde eend

P. 60

De Ontvanger.

M. J. J. J. J.

Literatuurlijst

A

Aerts, R.A.M. en H. te Velde (red.). *De stijl van de burger: over Nederlandse burgerlijke cultuur vanaf de middeleeuwen*. Kampen, 1998.

B

Baden-Powell, R.S.S. *Scouting for boys: a handbook for instruction in good citizenship with an introduction and notes by Elleke Boehmer*. Oxford, 2004.

Baden-Powell, R.S.S. *Zwervend op den weg naar levensgeluk: een boek voor jonge mannen*. Amsterdam, 1926.

Bailey, A.E. *Letters on occult meditation*. New York, 1922.

Berg, J.T.J. van den. *De toegang tot het Binnenhof: de maatschappelijke herkomst van de Tweede-Kamerleden tussen 1849 en 1970*. Weesp, 1983.

Berkel, K. van. *Academische illusies: de Groningse universiteit in een tijd van crisis, bezetting en herstel, 1930-1950*. Amsterdam, 2005.

Besant, A. *An Autobiography*. Madras, 1893 (herdruk 1995).

Besant, A. *Theosofie en de nieuwe zielkunde: zes voordrachten van Annie Besant uit het Engelsch vertaald door Chr.J. Schuver*. Amsterdam, 1905.

Besant, A. *Lezingen te Londen gehouden in juni en juli 1907, uit het Engelsch vertaald door D. Bekouw*. Amsterdam, 1908.

Besant, A. *Het levensraadsel en hoe de theosofie dit oplost*. Amsterdam, 1947.

Besant, A. en C.W. Leadbeater. *The lives of Alcyone, volume 1 and 2*. Madras, 1924 (herdruk 1985).

Besterman, T. *Annie Besant: a modern prophet*. Londen, 1934 (herdruk 2003).

Blavatsky, H.P. *De sleutel tot theosophie: een duidelijke verklaring, in den vorm van vraag en antwoord, van de zedeleer, wetenschap en wijsbegeerte, voor welke studie de Theosofische Vereeniging gesticht werd*. 's-Gravenhage, 1912.

Bokkel Huinink, H. ten, F.J. van der Veer, A.E. van Voorthuisen jr. en H. Wijnmaalen. *Gilwell, Ada's Hoeve*. Den Haag, 1955.

Braun, W. en R.T. McCutcheon (ed.). *Guide to the study of religion*. Londen, 2000.

Brokken, H.M. (eindredacteur). *Heren van stand: achthonderd jaar Nederlandse adelsgeschiedenis*. Zoetermeer, 2000.

C

Cannon, J. (ed.). *The Oxford companion to British history*. Oxford, 1997.

Chryssides, G.D. *Exploring new religions*. Londen, 1999.

D

Der neue Pauli: Enzyklopädie der Antike. Stuttgart, 1996.

E

Eeten, S. van, E. Oudejans en E. Ruiter. *Krishnamurti in Ommen*. Zwolle, 2004.

Eijnatten, J. van en F. van Lieburg. *Nederlandse religie geschiedenis*. Hilversum, 2005.

Eliade, M. *The encyclopedia of religion*. New York, 1987.

F

Fasseur, C. *Wilhelmina, de jonge koningin*. Amsterdam, 1998.

Fasseur, C. *Wilhelmina, krijgshaftig in een vormeloze jas*. Amsterdam, 2001.

G

Gevers, jhr. A.J. en A.J. Mensema. *De havezaten in Salland en hun bewoners*. Alphen aan de Rijn, 1983.

Grote Winkler Prins: encyclopedie in zesentwintig delen. Amsterdam, 1992.

H

Hastings, A. ed. *A world history of Christianity*. Londen, 1999.

Haverkorn van Rijsewijk, J. en W. Mörzer Bruyns (red.) met medewerking van L. Janssen en H.-J. Kuipers. *Sluit tot vaste kring de handen: een geschiedenis van de Quakerscholen Eerde, Vilsteren en Beverweerd*. Amsterdam, 2002.

Heijden, C. van der. *Grijs verleden: Nederland en de Tweede Wereldoorlog*. Amsterdam, 2003.

Het Huis te Eerde uit: *Diverse beschrijvingen van Ommen deel I*. Gepubliceerd in: *Overijsselsche Almanak voor Oudheid en Letteren*. Deventer, 1839 (GAO).

Huisman, K. *De twintigste eeuw in meer dan honderd verhalen*. Amsterdam, 2005.

Hoogenboom, M. *Standenstrijd en zekerheid: een geschiedenis van oude orde en sociale zorg in Nederland*. Amsterdam, 2004.

J

Jansen, R.D.C. *Een kern van broederschap: 100 jaar theosofische vereniging in Nederland 1897-1997*. Amsterdam, 1997.

Jayakar, P. *Krishnamurti: a biography*. San Francisco, 1986.

Jinarajadasa, C. *A short biography of Annie Besant*. Madras, 1932 (herdruk 2000).

Jong, dr. L. de. *Het koninkrijk der Nederlanden in de tweede wereldoorlog. Deel 1: Voorspel*. Amsterdam, 1969.

Juda, J. *Jantje Paganini: Häftling 2613, 1940-1945*. Nieuwkoop, 1979.

K

Kastelen in Nederland: borgen, havezathen, ridderhofsteden, staten, stinsen, enz.

Uitgegeven door de Koninklijke Nederlandse Toeristenbond ANWB. 's Gravenhage, 1963.

Kranenburg, R. (red.) *Antroposofie*. Amsterdam, 1988.

Krishnamurti, J. (Alcyone) *Aan de voeten van den Meester: uit het Engelsch vertaald door dr. Raimond van Marle*. Amsterdam, 1911.

Krishnamurti, J. *Toespraken, Ommen 1936*. 's Graveland, 1936.

Krishnamurti, J. *Discussies in Ommen, 1937-1938*. 's Graveland, 1939.

Krishnamurti, J. *You are the world*. Londen, 1972. (Nederlands: *De wereld dat ben jij*, vertaald door H.W. Methorst en A.J.G. Methorst-Kuiper, Den Haag 1978).

Kroft, H. van den (eindredactie). *Waarheid zonder weg. Honderd jaar Krishnamurti*. Den Haag, 1995.

Kuiper, Y.B. *Mensen van macht en aanzien: Frieslands elite in de 18^e en 19^e eeuw*. Heerenveen, 1987.

Kuiper, Y.B. *De Klinze: het leven op een buitenplaats in Oudkerk, 1681-1966*. Oudkerk, 1996.

Kuiper, Y.B., H. Nicolai en C. Rattink (red.). *Freules, dames, vrouwen: Friese vrouwen en de burgercultuur 1850-1950*. Leeuwarden, 1999.

Kuiper, Y.B. en J. Frieswijk (red.) met medewerking van B. Bilker, D. Jansen en M. Schoor. *Twee eeuwen Friese adel, 1814-2000: van landadel naar historisch instituut*. Heerenveen, 2000.

L

Landau, R. *God is my adventure*. Londen, 1935.

Langeveld, H. *Hendrikus Colijn 1869-1944: Schipper naast God*. Amsterdam 2004.

Leadbeater, C.W. *De zichtbare en onzichtbare mensch: voorbeelden van verschillende soorten van menschen zooals zij gezien worden met behulp van geoefende helderziendheid, in het Nederlandsch vertaald door Johan van Manen*. Amsterdam, 1903.

Leadbeater, C.W. *The masters and the path*. Adyar, 1927 (heruitgave 1997).

Leadbeater, C.W. *Outline of theosophy*. Londen, 1902 (heruitgave 1997).

Leydesdorff, S. *De mensen en de woorden*. Amsterdam, 2004.

Loor, H.D. de. *Nieuw Nederland loopt van stapel: de Oxford Groep in Nederland, een sociale beweging van het interbellum*. Kampen, 1986.

Lugard, G.J. en H.W. Alma. *Het landgoed Eerde*. Zwolle, 1950.

Lutyens, M. *Krishnamurti, the years of awakening*. Londen, 1975. (Nederlands: *Krishnamurti, jeugd en bewustwording*, vertaald door G. Hulskramer, Deventer 1986).

Lutyens, M. *Krishnamurti, the years of fulfilment*. Londen, 1983. (Nederlands: *Krishnamurti, jaren van vervulling*, vertaald door G. Hulskramer, Deventer 1983).

Lutyens, M. *The life and death of Krishnamurti*. Londen, 1990. (Nederlands: *De levensweg van Krishnamurti*, vertaald door H. Methorst, Deventer 1992).

Lutyens, M. *Krishnamurti and the Rajagopals*. Ojai, 1996.

M

McGrath, A.E. *An introduction to christianity*. Oxford, 1997 (Nederlands: *Tweeduizend jaar Christendom: een introductie*, vertaald door H.A. Ferguson-Postma, Kampen 2000).

McLeod, H. *Religion and the people of western Europe 1789-1989 new edition*. Oxford, 1997.

Moes, C.D.H., red. A.M. Backer, E. de Jong en C.S. Oldenburger-Ebbers. *L.A. Springer: tuinarchitect, dendroloog*. Rotterdam, 2002.

Montijn, I. *Naar buiten: het verlangen naar landelijkheid in de negentiende en twintigste eeuw*. Amsterdam, 2002.

Montijn, I. *Leven op stand 1890-1940*. Amsterdam, 2003.

N

Nederland's Adelboek. Jaargang 76. Den Haag, 1985.

Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie. *Moderniteit, modernisme en massacultuur in Nederland 1914-1940*. Zutphen, 2004.

R

Rajagopal-Sloss, R. *Lives in the shadow with J. Krishnamurti*. Lincoln, 1991.

Renders, H. en P. Arnoldussen. *Jong in de jaren dertig*. Soesterberg, 2003.

Ridley, J. *Edwin Lutyens: his wife, his life, his work*. Londen, 2003.

Romein, J. *Op het breukvlak van twee eeuwen (2 delen)*. Leiden, 1967.

Rooy, P. de. *Republiek der rivaliteiten: Nederland sinds 1813*. Amsterdam, 2002.

Ryan, C.J. *H.P. Blavatsky and the Theosophical Movement: Second and revised edition*. Pasadena, 1975 (Nederlands: *H.P. Blavatsky en de Theosofische Beweging*. Den Haag, 1984).

S

Sande, A. van de. *Vrijmetselarij in de lage landen*. Zutphen, 1995.

Schama, S. *A history of Britain. Part three: 1776-2000 The fate of empire*. Londen, 2003.

Srinivasachari, P.N. *Idea of personality*. Madras, 1951.

Stappenbelt, W. *Ommen onder kroon en kruis. Deel 1: 1937-1942*. Ommen, 1995.

Stappenbelt, W. *Ommen onder kroon en kruis. Deel 2: 1943-1945*. Ommen, 1995.

Steen, J.H. van der. *Zo kwam scouting naar Nederland*. Zaltbommel, 1982.

Steen, J.H. van der. *75 jaar Scouting in Nederland*. Zaltbommel, 1985.

T

Tex, U. den. *Anna baronesse Bentinck, 1902-1989: een vrouw van stand*. Amsterdam, 2003.
Thompson, P. *The voice from the past: oral history*. Oxford, 1978.

V

Verhaar, J.P. *De moderne theosofische beweging*. Hilversum, 1931.
Vernon, R. *The Star in the East: Krishnamurti the invention of a Messiah*. Boulder, 2000.

W

Washington, P. *Madame Blavatsky's Baboon: a history of the mystics, mediums, and misfits who brought spiritualism to America*. New York, 1993.
Weber, M. *The Theory of Social and Economic Organization*. Translated from the German by A.M. Henderson and Talcott Parsons. Edited with an introduction by Talcott Parsons. New York, 1947.
Weeraperuma, S. J. *Krishnamurti zoals ik hem kende*. Den Haag, 1990.
West, G. *Annie Besant*. New York, 1928 (herdruk 2003).
Woltjer, J.J. *Recent verleden: Nederland in de twintigste eeuw (derde druk)*. Amsterdam, 2005.
Wormgoor, I. *Ommen op de drempel van de moderne tijd: beelden uit de jaren 1890-1950*. Kampen, 1998.
Wouters, C.A.P.M. *Van minnen en sterven: informalisering van omgangsvormen rond seks en dood*. Amsterdam, 1990.
Wijck, Jhr. H.W.M. van der en J. Enklaar-Lagendijk. *Overijsselse buitenplaatsen*. Alphen aan den Rijn, 1983

Z

Zandstra, E. *Overijssel: een levendige beschrijving van talloze tochten voor elke vorm van toerisme, langs lommerrijke wegen, voorbij kastelen, havezaten en hoeven, door oude steden, landbeken en rivieren, over meren, heuvels en essen, door bossen en heidevelden*. Amsterdam, 1958.

Geraadpleegde internetbronnen

www.parlement.com
www.iisg.nl
www.itc-naarden.org
kfa.org
www.nrc.nl
www.kfionline.org
www.krishnamurti.nl
www.kfoundation.org
www.kinfonet.org
www.vanpallandt.nl
www.theosofie.nl
www.antrop-ver.nl
www.loverendale.nl
www.historischcentrumoverijssel.nl
www.museum-ommen.nl
www.sabdeventer.nl
www.stichting-phb.nl
www.hko97.nl

Verantwoording van de gebruikte afbeeldingen

- Pag. 15 www.iisg.nl
Pag. 16 www.rotterdammers.nl
Pag. 17 www.anno.nl
Pag. 18 www.nrc.nl
Pag. 20 Anonieme prent uit *De Ster der Christelijke Weekbladen*, 1922 in: S. Groeneveld, *Huisgenoten des geloofs: was de samenleving in de Republiek der Verenigde Nederlanden verzuild?* Hilversum 1995, 11.
Pag. 23 www.anno.nl
Pag. 25 www.anthroposophie.net
Pag. 26 www.aabibliography.com
Pag. 34 www.theosophical.org
Pag. 35 www.theosociety.org
Pag. 38 www.france-spiritualites.com
Pag. 42 www.thongthienhoc.com
Pag. 48 KDSC
Pag. 50 www.magnusbooks.com
Pag. 51 www.ariom.narod.ru
Pag. 52 Kroft, H. van den (eindred.) *Waarheid zonder weg. Honderd jaar Krishnamurti.* Den Haag 1995, 66
Pag. 54 Vernon, R. *The Star in the East: Krishnamurti the invention of a Messiah.* Boulder 2000, ongenummerde pagina.
Pag. 60 eigen opname
Pag. 62 Gevers, jhr. A.J. en A.J. Mensema. *De havezaten in Salland en hun bewoners.* Alphen aan de Rijn 1983, 274
Pag. 64 General Register Office Londen
Pag. 66 Vernon, *The Star in the East*, ongenummerde pagina.
Pag. 67 eigen opname
Pag. 69 gemeentearchief Ommen zoals afgebeeld op www.cympm.com
Pag. 70 www.ansichten.kasteleninoverijssel.nl
Pag. 75 familiearchief Van Pallandt in Ommen
Pag. 79 Baden-Powell, R.S.S. *Zwervend op den weg naar levensgeluk: een boek voor jonge mannen.* Amsterdam 1926, 221.
Pag. 81 eigen opname
Pag. 85 Kroft, *Waarheid zonder weg* 57
Pag. 89 familiearchief Van Pallandt in Ommen
Pag. 90 archief van de heer A. Makkinga in Ommen
Pag. 91 eigen opname
Pag. 99 familiearchief Van Pallandt in Ommen
Pag. 105 Kroft, *Waarheid zonder weg*, 19
Pag. 106 www.algonet.se
Pag. 107 KDSC
Pag. 108 idem
Pag. 108 KDSC (voorpagina programmaboekje) en gemeentearchief Ommen
Pag. 112 familiearchief Van Pallandt in Ommen
Pag. 113 KDSC
Pag. 114 idem
Pag. 115 idem
Pag. 116 idem
Pag. 117 idem
Pag. 118 idem
Pag. 119 Gemeentearchief Ommen
Pag. 120 KDSC

Pag. 121 idem
Pag. 122 familiearchief Van Pallandt in Ommen
Pag. 123 Gemeentearchief Ommen
Pag. 128 KDSC
Pag. 130 KDSC (voorpagina programmaboekje) en Kroft, *Waarheid zonder weg*, 24
Pag. 131 KDSC
Pag. 134 idem
Pag. 136 gemeentearchief Ommen
Pag. 137 eigen opname
Pag. 140 eigen opname

Citaat Krishnamurti uit *De wereld dat ben jij*. Den Haag 1978, 3.